परिच्छेद : एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक **गुरुप्रसाद मैनालीसम्बन्धी अध्ययन परम्परा** रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको छ । त्यसैले प्रस्तुत शोधपत्रको प्रयोजन स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने रहेको छ ।

१.३ शीर्षकपरिचय

गुरुप्रसाद मैनालीको जन्म वि.सं. १९५७ सालमा धनकुटामा भएको हो र मृत्यु वि.सं. २०२८ सालमा पशुपति आर्यघाटमा भएको हो । मैनालीले **नासो** (वि.सं. १९९२) कथाबाट आÇनो कथायात्रा सुरु गरेका हुन् । त्यस बेलाको चलनअनुसार एघार पास गरी घरैमा संस्कृतको अध्ययन गरेका मैनालीले एकाध प्रहसन, निबन्ध र कविता लेखे तापनि मूलतः कथाक्षेत्रमै विशेष योगदान पुऱ्याए । उनले एघारवटा मात्रै कथाहरू लेखे जसमध्ये उनको **परालको आगो** नेपाली साहित्यकै एक उत्कृष्ट कृति हो । उनका कथाहरूको सङ्गालो **नासो** (२०२०) प्रकाशित भएको छ । उनका सुपुत्रहरूले मैनाली - कथा पुरस्कारको स्थापना गरिदिएका छन् । यो प्रत्येक वर्ष साहित्यक पत्रकार सङ्घमार्फत् नेपाली कथाकारहरूलाई प्रदान गरिन्छ ।[१]

गुरुप्रसाद मैनालीलाई प्रथम आधुनिक नेपाली कथाकार हुने श्रेय इतिहासले दिएको छ । नेपाली कथालाई आधुनिक मूल्य प्रदान गर्ने क्रममा उनले एकातिर आÇनो कथाको संरचनालाई पूर्ण यथार्थवादमा आवद्ध गरी कथावस्तुको निर्माण गर्नुका साथै पात्रको दृष्टिकोणलाई समायोजन गरेका छन् भने अर्कातिर उनले आÇना कथाको रूपविन्यासलाई मध्ययुगी शैलीबाट मुक्त गरी सुपुष्टता प्रदान गरेका छन् । परिणामस्वरूप उनीबाट श्रीगणेश भएको आधुनिकता यथार्थवादी परम्परा बनेर झन्डै तीन दसकसम्म जीवन्त रूपमा कायम रह्यो । यसरी इतिहासको निर्माण गर्ने श्रेय पाएका यी कथाकार आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकारका रूपमा प्रसिद्ध छन् ।[२] यिनै कथाकार मैनालीका हालसम्म गरिएका अध्ययन परम्परा खोज्नु नै प्रस्तुत शोधको शीर्षक परिचय रहेको छ ।

!= bof/fd >]i7, **g]kfnL syf efu $,** bf];|f] ;+:s/0f, -sf7df8f}F M ;femf k|sfzg, @)^)_k[=#& .

@bof/fd >]i7, F]hg .

१.४ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधपत्र गुरुप्रसाद मैनालीको अध्ययनसँग सम्बद्ध शोधखोज र अध्ययन विश्लेषणसित सम्बन्धित रहेको छ । नेपाली साहित्यको आधुनिक नेपाली कथा विधाका पिता मानिने मैनाली मूलतः कथाकार हुन् । यिनका कथाहरूको विभिन्न दृष्टिबाट अध्ययन भइसकेको छ तर मैनालीसम्बन्धी अध्ययन परम्पराको भने अध्ययन हुन सकिरहेको छैन । त्यसैले प्रस्तुत शोधकार्य निम्न लिखित मुख्य समस्या विवेचनामा केन्द्रित रहेको छ :

गुरुप्रसाद मैनालीको अध्ययन परम्परा के कसरी कहिलेबाट सुरु भएको हो ?

मैनालीको साहित्यिक कार्यकलापबारे क-कसले के-कस्तो अध्ययन गरेका छन् ?

मैनालीबारे भएका अध्ययनहरूको महŒव तथा योगदान के रहेको छ ?

१.५ शोधको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधपत्र गुरुप्रसाद मैनालीको अध्ययन परम्परामा केन्द्रित रहेको छ। माथि समस्याकथनमा उठाइएका सम्पूर्ण समस्याहरूको समाधान गर्नु नै प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ तसर्थ प्रस्तुत शोधपत्र निम्न उद्देश्य प्राप्तितर्फ केन्द्रित रहेको छ :

मैनालीको अध्ययन परम्पराको थालनी के कसरी भएको हो किटान गर्ने,

मैनालीका साहित्यिक कार्यकलापबारे क-कसले के-कस्तो अध्ययन गरेका छन् तिनको खोजी गर्ने,

मैनालीको अध्ययनले नेपाली साहित्यक अध्ययनको क्षेत्रमा दिएको योगदानको निरूपण गर्ने ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

विश्वविद्यालयका विभिन्न तहमा गुरुप्रसाद मैनालीका कुनै न कुनै रचना अनिवार्य वा इच्छाधीन विषयका रूपमा पठनपाठन गरिन्छन् ।

विभिन्न अध्ययनकर्ताहरूले यिनका रचनाहरूको विभिन्न दृष्टिकोणबाट प्रशस्तै मात्रमा अध्ययन गरे पनि त्यस्ता अध्ययनहरू कसरी हुँदै आएका छन् भन्ने बारेमा भने कतै पनि अध्ययन भएको पाइदैन । यसै पृष्ठभूमिमा मैनाली र मैनालीका कथा सम्बन्धी गरिएका केही पूर्वाध्ययनहरू यस प्रकार छन् :

कथाकुसुम (१९९५) का सम्पादक सूर्यविक्रम ज्ञवालीले मैनालीलाई आधुनिक नेपाली कथाको सुरुवात गर्ने एक सफल कथाकारका रूपमा चिनाएका छन् ।

ईश्वर बरालद्वारा सम्पादित **झ्यालबाट** -२००६) मा मैनालीका कथाहरूमा पाइने ग्रामीण तथा सामाजिक मौलिक परिवेशका विशेषतालाई उल्लेख गर्दै डा.बरालले पात्रीय दृष्टिले देश, काल र परिस्थिति अनुरूप मैनालीका कथा लेखिएका छन् भनी चर्चा गरेका छन् ।

ताना शर्माले **नासो** कथासङ्ग्रह (२०२०) को भूमिका शीर्षकमा मैनालीको कथाकारिताको चर्चा गर्दै प्राथमिक कालका उज्ज्वल तारा, नेपाली ग्रामीण जीवनका सफल प्रस्तोता भन्दै नेपाली गाउँले जीवनको चित्रण गर्न उहाँलाई उछिन्न सक्ने कथाकार आजसम्म जन्मेका छैनन् भनेका छन् ।

भैरव आर्यलले 'कथागुरु-गुरुप्रसाद मैनाली : केही टिपोटÚ भन्ने **मधुपर्क** (२०२८) को लेखमा कथाकारिताको चर्चा गर्दै मैनालीका कथाको मूलभूमि सबल, दुर्बल प्रवृत्ति सहितको मान्छेको समाज हो भन्ने विचार राखेका छन् साथै मैनालीले नेपाली युवा-युवतीका, बालवृद्धका, साहु-आसामीका, दाजु भाइका, सासू-वुहारीका र लोग्ने-स्वास्नीका सम्बन्ध केलाउँछन्, समस्या निफन्छन् र मानवीय आदर्श आरोपित गर्दै सुन्नेलाई हो त नि भन्ने जस्तो पारिदिन्छन् भनेका छन् ।

दैवज्ञराज न्यापानेले **घौराली** (२०२८) पत्रिकामा 'कथाकार मैनाली र उनका प्रवृत्तिहरूÚ नामक लेखमा परम्परागत समाजका कथामा खाली नैतिकताको झुकाव, अतिरञ्जनको सन्निवेश, औपदेशिक मोह, पौराणिक र दन्त्य कथामा आधारित प्रवृत्ति पाइन्छन् भने मैनालीका कथाले वास्तविक मानवधरातललाई टिपेर आÇना कथाहरूमा सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थ प्रस्तुत गरेका छन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।

कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानले **शुभकामना -@)@*_** पत्रिकाको 'कथाकार मैनाली र उनको कथाको परिवेशÚ नामक लेखमा 'मैनालीले सामाजिक व्यवधानहरू, विवादहरू र मानवीय अनुभूतिका रागात्मकताहरू आÇना कथामार्फत प्रस्तुत गर्दै गृहस्थ समाजलाई नै कथा वस्तुको रूपमा अङ्गीकार गरेर कथा लेखेका छन्Ú भन्ने धारणा प्रस्तुत् गरेका छन् ।

प्रा. घटराज भट्टराईले **गुनकेशरी** (२०२९) पत्रिकामा 'मैनाली र उनका कथाहरूÚ शीर्षकको लेखमा मैनालीले नेपाली समाजको सजीव चित्रण, व्यवहारिक समस्याको सूक्ष्म परीक्षण, कथानक सिर्जनामा कलात्मकता, शीर्षक रखाइमा उपयुक्तता, नेपाली उखानको प्रयोग, भाषा सरल र सुबोध प्रयोग गर्दै कथामा करुण रसको प्रभावलाई देखाउने प्रयास गरेका छन् भन्ने कुराको चर्चा गरेका छन् ।

मोहनराज शर्मा र दयाराम श्रेष्ठले संयुक्तरूपमा **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास** -२०३४) मा मैनालीलाई नेपाली साहित्यको आधुनिक कालको प्रयोक्ताको रूपमा चिनाउने काम गरेका छन् ।

वासुदेव घिमिरेले **कथाकार मैनालीमा पाइने आदर्शोन्मुख यथार्थवाद** (२०३७) शीर्षकको अप्रकाशित शोधपत्रमा सामाजिक परिदृश्यका रूपमा मैनालीका कथाका पात्रबारे स्पष्ट पार्ने काम गरेका छन् ।

दयाराम श्रेष्ठ **नेपाली कथा र यथार्थवाद** (पीएच.डी. २०३८) शीर्षकको अप्रकाशित शोधपत्रमा आदर्शोन्मुख यथार्थवादी प्रवृत्तिले गर्दा मैनालीको जीवन विषयक दृष्टि कुनै एकमात्र विन्दुमा सीमित नरही विस्तार पाउन सक्षम भएको छ अथवा यथार्थबाट आदर्शतर्फ र आदर्शबाट यथार्थतर्फ फैलिएर यिनका कथामा मानव जीवनका शाश्वत सत्यको विशिष्ट पक्षको उद्घाटन भएको छ भन्ने चर्चा गर्दछन् ।

केदार न्यौपाने **पूजा** (२०३८) पत्रिकाको 'सरल शैलीका विशिष्ट कथाकार मैनालीÚ शीर्षकमा मैनालीका कथाहरू वास्तविक धरातलमा उभिएका हुन्छन् । उनका कुनै पनि कथामा अविश्वसनीय घटनाहरूले स्थान पाएका छैनन् । बरु सामाजिक कथावस्तुलाई स्वाभाविक संवाद, वातवरणको सजीवता र चरित्रचित्रणका विशेषताले कथामा नाटकीयताको प्राप्ति भएको देखिन्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गर्दछन् ।

नरहरि आचार्य र अन्यले **नेपाली कथा भाग** १ (२०४६) मा गुरुप्रसाद मैनालीको परिचय दिने क्रममा उनका सामाजिक आदर्श र नैतिक चरित्रको मूल प्रवृत्तिलाई औंल्याउँदै पात्रगत विशेषताको पनि चिनारी दिएका छन् ।

हारुहितो नोजूले **गुरुप्रसाद मैनाली र उनका सामाजिक कथाहरू -**२०४७) शीर्षकको स्नातक शोधपत्रमा मैनालीका कथाहरूमा पाइने सामाजिकताको चर्चा गर्दै कथाकार मैनाली नेपाली ग्रामीण समाजको सुखदुःख, रहनसहन र घामपानीको संवेदनशील दृश्यहरूलाई यथार्थ ढङ्गले चित्रण गर्छन् भन्ने सन्दर्भ उठाएका छन् ।

घटराज भट्टराईले **नेपाली साहित्यकार परिचयकोशमा** (२०५१) मैनाली को प्रवृत्तिगत वर्गीकरण नगरी केवल परिचयात्मक विश्लेषण मात्र गरेका छन् ।

राजेन्द्र सुवेदीले सम्पादन गरेको **स्नातकोत्तर नेपाली कथा** (२०५१) मा 'सामाजिक यथार्थवाद र कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीÚ शीर्षकमा आदर्शको सबलीकरणबाट समाज स्वस्थ हुन्छ भन्ने भावना मैनालीका कथामा प्रकट भएको छ । मान्छे भित्र अनेक किसिमका कमजोरीहरू हुन्छन् र मानवता पनि मान्छेभित्रै निहित हुन्छ भन्ने चुरो विचार राखेर उनले मानवता खोतल्ने आदर्शको आड लिएका छन् । यसो हुनाले उनका पात्रहरूमा निराशा, हतोत्साह र सङ्कट सामना गर्ने औषधीका रूपमा अज्ञात र रहस्यमा निहित ईश्वरीय शक्ति आदर्शका रूपमा उपस्थित भएको देखिन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि मैनालीको आदर्श सामाजिक धरातलबाट अज्ञातको लोकतिर यात्रारत रहेको भने छैन भन्ने कुराको उल्लेख गरिएको छ ।

ताना शर्मा (सम्पा. तथा लेखक) ले **अनिवार्य नेपाली व्याकरणबोध र पाठ्य सामग्री** (२०५२) मा मैनालीको परिचय दिँदै उनी नेपाली समाजमा सामाजिक परिवेशमा कथा लेख्ने,

मान्छेका आन्तरिक चरित्रलाई उद्घाटन गर्ने, आदर्शवादी, यथार्थवादी कथाकार भएको चर्चा गरेका छन् ।

देविप्रसाद गौतम (सम्पा.तथा लेखक) ले **नेपाली कथा -**२०५४)मा कथाकार मैनालीका मुख्य-मुख्य प्रवृत्ति र विशेषतालाई औँल्याउँदै मैनालीका कथामा प्रयुक्त नारीपात्रको विशेषतालाई पनि झल्काएका छन् ।

दयाराम श्रेष्ठ (सम्पा.) ले **नेपाली कथा भाग-४** (२०५७) मा कथाकार मैनालीको कथागत विशेषता औल्याउँदै उनका प्रवृत्ति सामाजिक नैतिक चिन्तनका दृष्टिले हेर्नुपर्ने कुरा प्रस्ट पारेका छन् ।

खेम दाहालले **समकालीन साहित्य** (२०५७) मा 'मैनालीको बिदा कथामा समयको चित्रणः छोटो चिनारीÚ शीर्षकमा समाजशास्त्रीय मान्यता बमोजिम 'बिदाÚ कथाको चर्चा गर्दै मैनालीको बिदा कथामा युग, पर्यावरण, संस्कृति, तथा क्षण र प्रजातिगत चेतना प्रबल रूपमा पाइने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

सुशीला भट्टले **गुरुप्रसाद मैनाली व्यक्ति र कृति** (२०६०) नामक पुस्तकमा मैनालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतिŒवको विश्लेषण गरेकी छिन् । साथै यस पुस्तकमा भट्टले मैनालीका कथाको चरण विभाजन गर्नुका साथै उनको वैशिष्ट्य र योगदानको पनि चर्चा गरेकी छिन् ।

ठाकुर पराजुली र अन्य (सम्पा.) ले **सबैको नेपाली** (२०६७) मा कथाकार मैनालीको चिनारी दिने क्रममा यथार्थवादलाई टिप्ने र त्यसलाई नैतिक र आदर्शीकृत रूप दिने कौशल मैनालीका कथाका विशेषता हुन् भन्ने चर्चा गरेका छन् ।

उपर्युक्त पूर्वकार्यका विवरणहरूमा मैनालीका कथाहरूका विभिन्न तरिकाले/विभिन्न दृष्टिकोणले विश्लेषण गरेको पाइन्छ । आधुनिक युगका कथाविधाका पिता मैनालीका कथाहरू विभिन्न तहका अनिवार्य तथा ऐच्छिक विषयका नेपाली पाठ्यपुस्तकहरूमा समेटिका छन् र त अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएका छन् गुरुप्रसाद मैनालीका बारेमा । मैनालीका साहित्यिक रचनाको विभिन्न विद्वान् तथा समीक्षकले विभिन्न दृष्टिबाट विविध अध्ययन, विश्लेषण र अनुसन्धान तथा मूल्याङ्कन कार्य गरेको पाइए तापनि मैनालीसम्बन्धी अध्ययन परम्पराको भने हालसम्म पनि कुनै लेखाजोखा पाइँदैन तसर्थ प्रस्तुत शोधपत्रले गुरुप्रसाद मैनालीको अध्ययन परम्पराको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरेको छ ।

१.७ अध्ययनको औचित्य, महŒव र उपयोगिता

नेपाली साहित्यमा गुरुप्रसाद मैनालीको अविस्मरणीय योगदान रहेको छ । उनका बारेमा निरन्तर रूपमा अध्ययन हुँदै आएको कुरा पूर्वकार्यको समीक्षाबाट जानकारी प्राप्त हुन्छ भने उनका बारेमा के-कति अध्ययन भएको छ भन्ने बारे अध्ययन भएको देखिँदैन । प्रस्तुत शोधपत्रले मैनाली अध्ययन परम्पराको निर्क्योल गर्ने भएकाले यो अनुसन्धान औचित्यपूर्ण भएको

छ र यसैमा यस अनुसन्धानको महŒव झल्केको छ साथै मैनालीसम्बन्धी जिज्ञासु पाठक तथा शोधखोजसँग सम्बद्ध विद्यार्थीका लागि पनि यो शोधपत्र उपयोगी हुने ठहर गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत शोधपत्रको मूल विषयक्षेत्र कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीसम्बन्धी भएका खोज, अनुसन्धान र विश्लेषणको अध्ययन रहेको छ। मैनालीसम्बन्धी अध्ययन परम्परा **नासो** (१९९२) कथा प्रकाशित भएदेखि हालसम्म निरन्तर रूपमा क्रमशः सघन र विस्तृत रूपमा विकसित बन्दै आएको पाइन्छ। प्रस्तुत शोधपत्रमा कथाकार मैनालीका विषयमा केन्द्रित रही अध्ययन गरिएका पुस्तकहरू र साहित्य विषयक मैनालीसम्बन्धी आंशिक चर्चा भएका पुस्तकहरूका प्राप्तिको उल्लेख गरिएको छ भने विभिन्न पत्रपत्रिकामा मैनालीसम्बन्धी प्रकाशित फुटकर लेखहरूको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत मैनालीका विषयमा गरिएका स्नातकोत्तरीय शोधपत्र र विश्वविद्यालय अन्तर्गतकै विद्यावारिधीय शोधपत्रलाई पनि समेटिएको छ । मैनालीका बारेमा नेपालभित्रै, नेपालबाहिर र स्थानीय स्तरमा पनि अध्ययन भएका छन् साथै नेपाली भाषाबाहेक अन्य भाषामा पनि अध्ययन भएका पाइन्छन् तर यी विभिन्न दृष्टिकोणबाट धेरै अध्ययन विश्लेषण भएको भए पनि यहाँ स्नातकोत्तरीय शोधार्थीका समयगत र सामर्थ्यगत सीमाका कारणले नेपाली भाषामा लेखिएका, नेपालको राजधानी सहरमा र यहाँका प्रतिष्ठित पुस्तकालयमा उनका बारेमा गरिएका जे-जति अध्ययनहरू उपलब्ध भएका छन् तिनको मात्र सर्वेक्षण गरी शोधपत्र तयार पारिएको छ भने स्नातक स्तरीय शोधपत्रलाई प्रस्तुत शोधपत्रमा समेटिएको छैन। यिनै कुराहरू नै प्रस्तुत शोधपत्रका क्षेत्र भएका छन् र सीमा पनि भएका छन्।

१.९ सामग्री- सङ्कलन

यस शोधकार्यका निम्ति आवश्यक परेका सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय अध्ययन विधिका आधारमा नै गरिएको छ। यस क्रममा गुरुप्रसाद मैनालीसम्बन्धी गरिएका अध्ययन तथा उनका बारेमा लेखिएका सूचनात्मक टिप्पणीहरूको अध्ययन गरिएको छ। मैनालीको साहित्यिक जीवनी र व्यक्तित्वका विविध पक्षको अध्ययन गरिएको छ। मैनालीका परिवार (छोरा/छोरी) सँग पनि उनको बारेमा सूचनाहरू लिइएको छ र प्रस्तुत शोधपत्रमा मैनालीका कथा र कृतिका बारेमा लेखिएका भूमिका तथा प्रकाशकीयलाई पनि सहायक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ।

१.१० शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गर्दा ऐतिहासिक अध्ययन विधिका साथै विवरणात्मक एवम् सर्वेक्षणात्मक विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ र कतै-कतै प्रभावपरक र निर्णयात्मक पद्धति पनि अपनाइएको छ। प्रस्तुत शोधकार्यको विश्लेषणको प्रमुख आधार कृतिपरक समालोचनालाई बनाइएको छ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई छ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ। यी सबै परिच्छेदहरूलाई आवश्यकता अनुसार दशमलव प्रणालीमा अङ्क मिलाई शीर्षक, उपशीर्षक र उप-उपशीर्षकमा पनि विभाजन गरिएको छ। प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य रूपरेखा वा सङ्गठन यसप्रकार रहेको छ :

परिच्छेद एक - शोधपरिचय

परिच्छेद दुई - पत्रपत्रिका तथा विशेषाङ्कमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययन विश्लेषणहरू

परिच्छेद तीन - पुस्तकाकार कृतिमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययनहरू

परिच्छेद चार - शोधपत्रभित्र गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययनहरू

परिच्छेद पाँच - प्रकाशकीय, भूमिका र सम्पादकीयमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययन

परिच्छेद छ - शोधनिष्कर्ष

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिच्छेद : दुई

पत्रपत्रिका, विशेषाङ्क तथा स्मारिकामा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययन - विश्लेषणहरू

२.१ पत्रपत्रिकामा गरिएका मैनालीसम्बन्धीअध्ययन-विश्लेषणहरू

क्रम सङ्ख्या	शीर्षक	लेखक	पत्रिका	प्रकाशन मिति	वर्ष	अङ्क	पृष्ठ
१.	'नेपाली कथा साहित्यको मोड कता ?	आनन्ददेव भट्ट	रत्नश्री	२०२१	२	२	३-९
२.	नेपाली कथा साहित्य : माथि एक विहङ्गम दृष्टि	श्री पहाडी	रत्नश्री	२०२१	२	४	५८-८०
३.	नासो समीक्षा	विरोचन	रूपरेखा	२०२१ जेठ	५	१	७५
४.	कथाकार मैनाली र उनका प्रवृत्तिहरू	दैवज्ञराज न्यौपाने	ध्यौराली	२०२८ पुस,माघ फागुन	८	९	६२-७०
५.	केही टिपोट कथागुरु - गुरुप्रसाद मैनाली	भैरव अर्याल	मधुपर्क	२०२८	१४	२	२२-२९
६.	कथाकार मैनाली र उनको कथाको परिवेश	कृष्ण चन्द्रसिंह प्रधान	शुभकामना	२०२८	१	३	५-१४
७.	कथाकार मैनाली र आधुनिक नेपाली कथा	भैरव अर्याल	नौलो नेपाली	२०२८ जेठ आषाढ	२	२	२१-२३
८.	मैनाली र उनका कथा	मोहनराज शर्मा	विचार	२०२९	१	१	१८-२२
९.	कथाकार मैनाली र उनका कथाहरू	प्रा. घट्टराज भट्टराई	गुनकेशरी	२०२९ अशोज कार्तिक मार्ग	१	१	७१-७६
१०.	मैनाली युग	घनश्याम	रूपरेखा	२०३०	१४	८	१७-२३

	सन्धिका कथाकार	कँडेल					
११.	इतिहासका चक्रमा गुरुप्रसाद मैनाली	अच्युतरमण अधिकारी	मधुपर्क	२०३० चैत	१३	११	१०-२०
१२.	श्री वालकृष्ण सम कथाकारका रूपमा	रामजी प्रसाद अर्याल	मधुपर्क	२०३२	८	६	५५-६०
१३.	आधुनिक नेपाली कथा जन्माउने देश काल परिस्थिति	वासु रिमाल 'यात्रीÚ	विदेह	२०३६	६	१	३५-४५
१४.	चन्द्रवदन कथाको वस्तुविश्लेषण	डा.दयाराम श्रेष्ठ	रश्मि	२०४०	१	३	५०-५५
१५.	गुरुप्रसाद मैनालीका कथाहरूमा नारी चरित्र	सुशिला भट्ट	भारद्वाज	२०४० पुस, माघ	१	२	९३-९६
१६.	ज्ञवाली र नेपाली कथा साहित्यका तीन प्रसङ्ग	डा. दयाराम श्रेष्ठ	मधुपर्क	२०४२	१८	१०	४८-५३
१७.	कथाकार मैनाली कस्ता कथाकार हुन् ?	भोजराज भट्ट	मधुपर्क	२०५२, चैत्र	२८	११	६१-६३
१८.	कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली र विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला: तुलनात्मक अध्ययन	सरिता देवकोटा	रजनी	२०५३	२	२	५८-६३
१९.	कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली र उनको कर्तव्य कथा	केशव सुवेदी	रजनी	२०५३	२	१	२८-३०
२०.	कुलका सत्पुत्र:	अच्युतरमण	स्मारिका	२०५७	-	-	१९-२२

	गुरुप्रसाद मैनाली	अधिकारी					
२१.	मैनालीको नासो कथा समाजशास्त्रीय दृष्टिमा	मुकुन्द घिमिरे	कुञ्जिनी	२०५७	८	५	१४-१६
२२.	सामाजिक यार्थाथवादी कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली	केशव शर्मा	कुञ्जिनी	२०५७	८	५	८३-८५
२३.	गुरुप्रसाद मैनालीका कथा : छोटो विश्लेष	मुकुन्द घिमिरे	गरिमा	२०५८ चैत	२०	४	४९-५८
२४.	मैनालीको कर्तव्य कथामा पाइने पुस्ताद्वयको द्वन्द्व	मधुसुदन रेग्मी	कुञ्जिनी	२०५९	१०	७	३२-३४
२५.	'परालको आगो' कथाका मुख्य पात्र	लक्ष्मीशरण अधिकारी	कुञ्जिनी	२०६१/६२	१२	९	६४-६६

आनन्ददेव भट्ट, 'नेपाली कथा साहित्यको मोड कता ?Ú **रत्नश्री,** वर्ष २, अङ्क २, २०२१, पृष्ठ ३-९ ।

आनन्ददेव भट्टले नेपाली साहित्यमा प्रथम विश्वयुद्धपछि आधुनिक कथा साहित्यको आरम्भ भएको हो र यसका गुरुहरूमा सर्वश्री गुरुप्रसाद मैनाली, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, पुष्कर सम्शेर र बालकृष्ण समहरू प्रमुख हुनुहुन्छ भन्दै मैनालीको नाम १ नम्बरमा उल्लेख गरेका छन् । यसै क्रममा उनले मैनालीको **परालको आगो** कोइरालाको **शत्रु** पुष्कर सम्शेरको **परिबन्द** आदि कथालाई नेपाली कथा साहित्यका सर्वश्रेष्ठ कथापुञ्ज मानेका छन् र मैनाली, कोइराला, सम पछिका कथाकारहरूको चर्चा गर्दै कथाको मोड वा नेपाली कथामा देखापरेका नव-नव प्रवृत्तिहरूको सङ्केत गरेका छन् ।

श्री पहाडी, 'नेपाली कथा साहित्य : माथि एक विहङ्गम दृष्टिÚ , **रत्नश्री,** वर्ष २, अङ्क ४, २०२१, पृष्ठ ५८-८० ।

पहाडीले नेपाली कथाको आरम्भको अनुमान गर्दै संवत् १८८० -९८ तिरका कथाकारहरूले लेखेका 'वहत्रसुगाको कथाÚ, 'मुन्सीको तीन आहानहरूÚ, 'हितोपदेशÚ आदिको चर्चा गर्दै **शारदा** पत्रिका प्रकाशन (वि.सं.१९९१) संगै प्रकाशन भएको बालकृष्ण समशेरको 'त्योÚ (शारदा-१-४) भन्ने कथालाई म नेपाली साहित्यको पहिलो प्रतिनिधि कथा मान्छु भनेका छन् । यस लेखमा पहाडीले समको 'त्योÚ र मैनालीको **नासो** कथाको तुलना गर्दै रचना

विधान, देशकाल र भाषाशैलीको गठिलो प्रयोग भएकाले समको 'त्योÚ मैनालीको **नासो**भन्दा उत्कृष्ट छ भनेका छन् । यसै क्रममा पहाडीले आधुनिक नेपाली कथा साहित्यको थालनीमा **नासो**को भन्दा 'त्योÚको अध्ययन ज्यादै महŒवपूर्ण छ भन्दै अन्य समालोचकको भन्दा फरक मत व्यक्त गरेका छन् । पहाडी मैनालीले **नासो** पछि लेखेका आÇना अन्य कथाहरूमा कुनै नौल्याइ ल्याउन सकेनन् । "कथाकुसुम" मा प्रकाशित मैनालीको 'बिदाÚ 'परालको आगो' र धेरै नै पछि आएर लेखिएको कथा 'प्रत्यागमनÚ पनि **नासो**कै पुरानो थोत्रिएको शैली र विचारबाट मुक्त हुन सकेका छैनन् भन्दछन् ।

विरोचन, नासो समीक्षा, **रूपरेखा** , वर्ष ५, अङ्क १ पूर्णाङ्क ३७ , २०२१ जेठ, पृष्ठ ७५ ।

यस लेखमा लेखकले आफूलाई विरोचन भनेका छन् र मैनालीको **नासो** कथासङ्ग्रहको लेखक, प्रकाशक, सम्पादक, प्रथम संस्करण, पृष्ठसङ्ख्या र मूल्य समेत लेखको शिरमा राखेका छन् ।

यस लेखमा विरोचनले मैनालीज्यूका कथाहरू विशेष गरी **नासो** र **परालको आगो** निकै लोकप्रिय भएका हुन् । ती कथामा रहेका शाश्वत- पक्ष निकै बलियो भएकाले आज पनि यसलाई चाख मानेर पढ्ने पाठकको कमी छैन भनेका छन् । उनले ग्रामीण जीवनको चित्रणमा सिद्धहस्त मैनालीज्यू यस सङ्ग्रहमा खाली गाउँघरमै मात्र सीमित रहनु नभएर सहरिया उकुसमुकुस वातवरण र अझ विहान बेलुकाको गर्जो टार्न नसकेर विदेसिएका नेपालीहरूको दैनिक जीवनको तस्बिर खिच्न पनि सफल हुनु भएको छ भनेका छन् ।

दैवज्ञराज न्यौपाने, "कथाकार मैनाली र उनका प्रवृत्तिहरू", **द्यौराली**, वर्ष ८, पाती ९, २०२८ पुस, माघ, फागुन, पृष्ठ : ६२-७० ।

यस लेखमा न्यौपानेले मैनालीको औपचारिक परिचय, शिक्षा, जागिरेजीवन आदिको चर्चा गर्दै उनलाई आधुनिक नेपाली कथा साहित्यका अग्रदूत भनेका छन् । यसै क्रममा न्यौपानेले मैनालीका १) आधुनिकता २) सामाजिकता ३) कारुणिक प्रवाह ४) आदर्शोन्मुखी यथार्थ ५) रसात्मक सुन्दर शैली ६) प्रतिनिधि पात्र ७) नारी समस्यात्मक विषय ८) संक्रमण कालीन कथाकार ९) क्रान्तिहीनता १० औपन्यासिकता ११) सफल हास्यव्यङ्ग्यकार आदि प्रवृत्तिहरूको उल्लेख गर्दै **नासो** सङ्ग्रहका कथाका आधारमा तिनको पुष्टि गरेका छन् ।

भैरव अर्याल, : 'केही टिपोट कथागुरु-गुरुप्रसाद मैनालीÚ**, मधुपर्क** , वर्ष १४, अङ्क २, संवत् २०२८, पृष्ठ २२-२९ ।

भैरव अर्यालले १९८६ देखि नै कथा लेखनमा व्यस्त गुरुप्रसाद मैनालीलाई मध्य युगको रिमरिमे र आधुनिक युगको मिरमिरे जोडी, अग्रगामी किरण चाल्न उन्मुख दोसाँधका ताराको रूपमा चिन्न सक्छौं भनेका छन् । यसै क्रममा अर्याल नेपाली कविताले लेखनाथमा आएर एउटा काँचुली फेरे जस्तै नेपाली कथाले मैनालीलाई पाएर एउटा चोलै फेर्ने सुर गऱ्यो भन्दछन् ।

उनी मैनालीले 'एकादेशमा एउटा राजाकोÚ कथा हाल्नुको सट्टा आफ्नै गाउँको चामेको कथा हाले, स्थानीयताले मैनालीका कथामा सजीव वातावरण जोड्यो भन्दछन् । मान्छेका भोक, यौन र अहम्जस्ता भूल, पिपासा, परिवारिक र सामाजिक सङ्गठन-विघटन, मानवीय संवेग-आवेगका आरोह-अवरोहहरूको राम्रो विचार गरेर कथालाई जीवनको यथार्थ चित्रको रूपमा कुँदनेतिर प्रवृत्त हुनु मैनालीको कथाकारिताको सजगता हो । मैनाली विशेषत : प्रेमचन्द्रबाट प्रभावित कथाकार हुन् भन्ने भनाइ अर्यालको रहेको छ ।

कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, 'कथाकार मैनाली र उनको कथाको परिवेशÚ , **शुभकामना** , वर्ष १, अङ्क ३, संवत् २०२८, पृष्ठ ५-१४ ।

गुरुप्रसाद मैनालीका कथाका विशेषताहरूको उल्लेख (सूचीबद्ध) गर्दै यस लेखको शुरुवात प्रधानले गरेका छन् । उनी मैनालीलाई आधुनिक नेपाली कथाको फाँटमा पहिलो हस्ताक्षर सम्झिन्छन् र मैनालीको कथाको क्षेत्र/परिवेश गृहस्थ समाज हो भन्दछन् । प्रधान मैनालीलाई दुःख र दुःखीका, व्यथा र विरहका, विपत्ति र विपन्नताका, निरीह र निराश्रितका कथाकार हुन् भन्दछन् र यिनीहरूकै प्रतिनिधित्व मैनालीका कथाले गरेका छन् भन्दै उनका कथाका दुःखी, निरीह पात्रहरूको उदाहरण दिँदै पात्र परिवेश र गृहस्थ जीवनको चित्रण प्रधानले गरेका छन् ।

भैरव अर्याल, 'कथाकार मैनाली र आधुनिक नेपाली कथाÚ, **नौलो नेपाली**, वर्ष २, अङ्क २, २०२८ जेठ आषाढ, पृष्ठ २१-२३ ।

यस लेखमा अर्याल ओहेनरी, मोपाँसाको चमत्कारिक परम्पराभन्दा गोगोल, चेखभको विन्यास परम्परादेखि बढी आकर्षित र प्रेमचन्द्र एवम् शरदचन्द्रको समाजिकता र आञ्चलिकतादेखि बढी प्रभावित मैनाली नेपाली मध्यमवर्गीय ग्रामीण जीवनका कथाकारको प्रथम प्रतिनिधिको रूपमा विश्वकथा साहित्यमा उभिन सक्छन् भन्दछन् । अर्यालले सामाजिक यथार्थका चित्रकार भएर पनि मैनालीमा केही मानवीय आग्रह पक्का थियो भन्दै मैनालीकी **सुभद्रा** रिमालकी **हेलेन** जस्ती छैन, न त ऊ कोइरालाको **सुम्निमा** जस्ती छ भनेका छन् ।

मैनालीको कथाको भाषा सशक्त छ । नेपाली वाक्यपद्धति र उखान टुक्काहरूले सजिएको सरल संवेदनशील भाषा दिएर मैनालीले आÇना कथाहरूको स्वाभाविकता र नेपालीत्व दुवै चम्काएका छन् । भाषाको यो प्राञ्जलता कथावस्तुको स्थानीयता र मानवीय सार्थक उद्घाटनले

कथालाई बढी सम्प्रेष्य बनाएका छन् । त्यसैले गहिराइ त्यति नपाए पनि मैनालीका कथा दोहोऱ्याउँदा झर्को नलाग्ने गरी बाँचेका छन् । उनका कथाभित्र विक्रमीय २० औं शताब्दीको पुच्छर भागको नेपाली सामाजिकता बाँचेको छ । त्यसैले भन्न सकिन्छ न्यायाधीश मैनाली मरे पनि कथाकार मैनाली बाँचेका छन् र उनको साहित्यिक व्यक्तित्व बाँची नै रहनेछ भनेर अर्यालले भनेका छन् ।

प्रा. घट्टराज भट्टराई, 'कथाकार मैनाली र उनका कथाहरूÚ, **गुनकेशरी**, वर्ष १, अङ्क १, २०२९ आश्विन, कार्तिक, मार्ग, पृष्ठ ७१-७६ ।

घट्टराज भट्टराई गुरुप्रसाद मैनालीज्यू नेपाली जनजीवनका दैनिक सुखदुःख, माया-प्रीति, बाधा-समस्यासँग राम्रो परिचित हुनु भएको छ। नेपाली कथा साहित्यको प्रारम्भिक युगका प्रमुख तीन तारामध्ये मैनालीज्यू एक हुनुहुन्छ। मध्यम वर्गीय समाजको चित्रण गर्नमा मैनालीज्यूको सीप सफल मानिएको छ । उहाँका सबै कथामा करुण रस अङ्गी बनेर प्रवाहित भएको छ । प्रत्येक नेपालीको आफ्नै कथा जस्तो, आफ्नै इतिहासजस्तो, धार्मिक, सरस र करुण सामाजिक घटनामा आधारित कम सङ्ख्यामा भए पनि गुणात्मक दृष्टिले निकै माथि उठेका मैनालीका कथाहरू मातृभाषालाई चम्काउने प्रदीप मानिन्छन् भनी मैनालीको चर्चा गर्दै उनका प्रत्येक कथाको मूलसार व्यक्त गर्दछन् ।

मोहनराज शर्मा, 'मैनाली र उनका कथा', **विचार**, वर्ष १, अङ्क १, २०२९, पृ. १८-२२ ।

यस लेखमा शर्माले नेपाली कथा साहित्यलाई नौलो लिस्नो लगाउने पहिला कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली हुन् । मौलिकतापूर्ण यो नौलो लिस्नो सामाजिकता हो, कथामा सामाजिक कथ्यको हो । सामाजिकताको मौलिक बाटोमा हिडेपछि नेपाली कथा झ्याम्मिदै आएको हो, हरियो भरियो भएर लटरम्म झुपिन थालेको हो भनेका छन् पृ. १८) ।

नेपाली कथा साहित्यमा मौलिक, सामाजिक र आधुनिक छाँटका कथाको थालनी सं. १९९२ देखि भएको हो । त्यसै वर्ष **शारदा**मा छापिएका गुरुप्रसाद मैनालीको **नासो,** बालकृष्ण समको **पराइघर** र विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको **चन्द्रवदन**ले यस किसिमका कथाहरूको जग बसालेका हुन् । उपरोक्त तथ्यबाट के प्रस्ट हुन्छ भने मैनाली पनि आधुनिक छाँटका मौलिक र सामाजिक कथाको जगबसाल्ने अन्य दुई कथाकार सँगसँगै नेपाली कथा साहित्यको आकाशमा उदाएका हुन्, तर पनि समकालीन कथाकारहरूमा उनको जेठो ठाउँ सुरक्षित छ भन्ने मत प्रकट गरी शर्माले मैनालीका निम्न प्रवृत्तिहरू उल्लेख गर्दै तिनको नासो सङ्ग्रहभित्रका कथाका आधारमा पुष्टि गरेका छन् ।

१) कथा तŒवको निर्वाह   २) परिवेश सिर्जना

३)　सङ्घर्षको प्रधानता　　४)　नारी समस्या

५)　सुधारवादी स्वर आदि

उपर्युक्त कथागत प्रवृत्ति/विशेषताद्वारा आफ्ना कथाहरूलाई सिंगारी मौलिकता र सामाजिकताको नौलो बाटो देखाउँदै मैनालीले नेपाली कथालाई नयाँ भोटो फेराएका छन् र नेपाली कथा-साहित्यको इतिहासमा नयाँ युगको निर्माण गरेका छन्। हामी यसलाई उनैका नाउँमा **मैनाली युग** भन्न सक्छौं भन्ने टिप्पणी शर्माले गरेका छन् (पृ. १८-२२)।

घनश्यम कँडेल, 'मैनाली युग सन्धिका कथाकारÚ, **रूपरेखा,** वर्ष १४, अङ्क ८, २०३० पृष्ठ १७-२३ ।

यसलेखमा कँडेल मैनालीलाई प्राचीन र नवीन कथा परम्पराको दोसाँधमा उभिएका छन् भन्दछन्। उनी मैनालीका कथामा न त अतिरञ्जनाको वायवी वातावरण नै पाइन्छ न अत्याधुनिक जीवनका नाङ्गा वास्तविकताहरू नै पाइन्छन् भन्दछन्। कँडेल भन्दछन् मैनालीका कुनै पनि कथा नैतिकता तथा धार्मिकताको बोझले थिचिएर उपदेशमात्र बनेका पाइँदैन। उनका कथाहरू गाउँले समाजको वास्तविकता नजिक पुगेर लेखिएका हुन्।

मैनालीको शैली सरल र सहज छ। उनका कथामा नेपाली भाषाका ठेट शब्दहरूको र विभिन्न **आञ्चलिक** शब्दहरूको पनि प्रयोग छ भन्दै यस लेखमा मैनालीका प्रत्येक कथाको चर्चा कँडेलले गरेका छन्।

अच्युतरमण अधिकारी, 'इतिहासका चक्रमा गुरुप्रसाद मैनालीÚ, **मधुपर्क**, वर्ष १३, अङ्क ११, २०३० चैत, पृष्ठ १०-२०।

यस लेखमा अधिकारीले नेपालमा मैनाली थर कसरी प्रवेश भयो ? यसको किंवदन्ती प्रस्तुत गर्दै उनीहरूको पुर्ख्यौली थलो, गुरुप्रसाद मैनालीको जन्म अनि पारिवारिक प्रसङ्ग तथा विवरण, उनको जागिरे जीवनका रोचक तथा दुःखद प्रसङ्गहरू आदि उल्लेख गरेका छन्।

गुरुप्रसाद मैनाली गान्धीवादबाट विशेष प्रभावित थिए। उनी जानाजान अन्याय गर्दैनथे, त्यसैले अन्यायलाई सहने शक्ति पनि उनमा धेरै थिएन। अन्यायीका उपर 'माटाका भाँडालाई काठको मुङ्ग्रोÚ मैनालीको नीति थियो। उनी रिसाहामा अति रिसाहा अनि उत्साही पनि त्यस्तै र हिम्मती, न्यायी तथा आनन्दी स्वभावका थिए। अन्यायमा नदब्ने मैनालीको विशेषता थियो भने कालो सर्पझैं रिसाउने मैनालीको कमजोरी हो भन्ने कुरा अधिकारीले उल्लेख गरेका छन्।

अधिकारीले मैनालीको कथाकार व्यक्तित्वका साथै अन्य व्यक्तित्व उजिल्याउने क्रममा मैनाली कथाकार मात्र नभएर राम्रो र परिष्कृत आलोचनात्मक शक्ति भएका आलोचक,

प्रभावकारी व्यङ्ग्यकार तथा एक नम्बरका शिकारी पनि हुन् भनेका छन् साथै शिकार गर्न र पुस्तक पत्रिका पढ्न उनलाई खुबै सोख थियो भन्ने टिप्पणी गरेका छन् ।

अच्युत मल्ल 'ताराÚ (सम्पा.), **प्रकाश पिण्ड** (प्रतिभा परिचय विशेषांङ्क), वर्ष ४, प्रकाश १५, २०३१, परिशिष्ट, पृष्ठ- ऊ ।

यस **प्रकाश पिण्ड** साहित्यिक मासिक पत्रिकाको प्रतिभा परिचय विशेषाङ्कमा नेपालका २०३१ सालसम्ममा चिनिएका सम्पूर्ण साहित्यकार तथा कलाकारहरूको परिचय प्रस्तुत छ । यसै क्रममा मैनालीको पनि परिचय र कथाकार व्यक्तित्व छोट्करीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यहाँ थोरै कथा लेखेर पनि मार्मिक, सरल र हृदयस्पर्शी कथा लेख्ने मैनाली कथा साहित्यमा विशेष स्थान राख्दछन्, उनका कथामा नेपाली गाउँले जनजीवनको कारुणिक पक्ष सलबलाएको पाइन्छ । शैलीमा नेपालीपना, भावमा ग्रामीण र शहरी जीवनका यथार्थ घटना, विचारमा सुधारको लक्ष्य र चित्रणमा रमाइलो कलात्मकता कथाकार मैनालीका विशेषता हुन् भनिएको छ ।

शिवप्रसाद सत्याल 'पीठÚ, 'मैनालीका कथामा नारी पात्र', **गोरखापत्र,** २०३१, असार ८, शनिबार ।

'मैनालीका कथामा नारीपात्रÚ नामक यस लेखमा मैनालीले आÇना कथामा नारीपात्रलाई प्राथमिक महŒव दिएकाले उनका कथा प्रायः वैवाहिक, पारिवारिक समस्या र विषयसँगै सम्बद्ध छन् भन्ने सत्यालको ठहर छ ।

अवस्थाको हिसाबबाट मैनालीका कथानायिकाहरू बालविवाह भएका, बालविधवा भएका, बिहे गर्ने प्रचलित उमेर घर्किसकेका, प्रेमार्थिनी युवती, असल गृहिणी, र दुच्छर मुखाले स्वास्नीका रूपमा विभिन्न कोणबाट चिनाइएका छन् । **नासो**का सुभद्रा र लक्ष्मीको बालविवाह भएको छ, **प्रायश्चित्त**की गौरी बालविधवा छे, **बिदा**की प्रभालाई मस्त तरुनी भइसक्ता पनि राम्रो केटो नमिली बाउले कतै सुम्पन सकेको छैन । ऊ प्रेमार्थिनी भएकी छे । गौरी विधवा भए पनि उमेर पुगेपछि उत्तेजना शान्त गर्न र मधुर दाम्पत्य जीवनको निम्ति प्रेम गर्दछे र **चिताको ज्वाला**की शशी हरिसँग प्रेम हुन दिइएकोमा प्रेम-विवाहकै समर्थनमा जीवन लीला समाप्त गर्दछे । सुभद्रा र प्रत्यागमनकी शोभा असल गृहिणीका नमुना हुन् । **प्रत्यागमन**की रामुकी स्वास्नी, **कर्तव्य**का मुरली धरकी बाहुनी, परालको आगोकी गौंथली नारी चरित्रको दुर्बल पक्षका नमुना हुन्, उनीहरू प्रतिशोधवादी र परम्परागत स्वभावका समर्थक छन् । रामुकी स्वास्नी आधुनिक शिक्षित समाजबाट प्रभावित दुच्छर स्वभावकी स्वास्नी हो । यस प्रकार मैनालीले

विभिन्न प्रकारका मिश्रित) सत्-असत्, प्रमुख, गौण आदि नारीलाई आÇना कथाका पात्र र कथा नायिका बनाएका छन् ।

यसरी मैनालीका कथानायिका वा नारीपात्रहरूलाई केलाउँदा केही सौजन्यका प्रतिमूर्ति जस्ता छन् भने केही पलायनवादी छन्, केही स्वतन्त्रताप्रेमी छन्, तर स्वतन्त्र हुँदा बाँच्न पनि सक्तैनन् । केही कृतज्ञताका र केही कृतघ्नताका प्रतिमूर्ति जस्ता छन् भने केही हठी, प्रतिशोधवादी छन् र सबै जसो पलायनवादी, सहनशीलताद्वारा पीडित छन् (पृ.२३५-२३६) भन्ने सत्यालको टिप्पणी छ ।

रामजीप्रसाद अर्याल, 'श्री बालकृष्ण सम कथाकारको रूपमाÚ, **मधुपर्क,** वर्ष ८, अङ्क ६, २०३२, पृष्ठ ५५-६० ।

यो लेख विशेषत : समसम्बन्धी लेख भए तापनि यहाँ मैनालीको पनि सान्दर्भिक रूपमा चर्चा गरिएको छ। यस लेखमा अर्यालले नेपाली कथाको पृष्ठभूमिको चर्चा गर्दै आधुनिक नेपाली कथाको परिपाटी १९९१ सालको श्रीपञ्चमीदेखि प्रकाशन भएको 'शारदा' पत्रिकाले नै सुरु गरेको हो भनेका छन् । उनले अङ्ग्रेजी शिक्षाले आधुनिक ढाँचासँग सम्पर्क गराएका र नेपाली साहित्यको निम्ति केही गरौं भन्ने प्रयोक्ता नवयुवकहरूले नै यस समयमा आधुनिक परिपाटीको आरम्भ गरेका हुन् भनेका छन् । यी नवयुवकमध्ये श्री बालकृष्ण सम र श्री मैनाली मुख्य हुन् । यिनीहरूले नयाँ युगको नयाँ भावना र नौलो पारा ल्याएको पाइन्छ भनेका छन् । यसै क्रममा अर्यालले श्री मैनाली हिन्दी पत्रपत्रिका र प्रेमचन्द्रप्रेमी हुनुन्थ्यो भन्दै श्री मैनाली र श्री समबाट आधुनिक कथाको प्रवर्तन भयो भनेका छन् ।

वासु रिमाल 'यात्रीÚ, 'आधुनिक नेपाली कथा जन्माउने देश काल परिस्थितिÚ, **विदेह** वर्ष ६, अङ्क १, २०३६, पृष्ठ ३५-४५ ।

यस लेखमा 'यात्रीÚ ले नेपालको १०४ वर्षे राणा शासनको चर्चा गर्दै त्यस समयमा नेपाली जनताले बोल्न र लेख्न धक मान्नु पर्ने अथवा स्वतन्त्र वातावरण नभएको, पत्रपत्रिकाहरू प्रवासमा मात्र प्रकाशन हुने र नेपालबाट गोरखापत्र मात्र प्रकाशन हुँदै गरेको अवस्थामा १९७६ मा त्रिचन्द्र कलेजको स्थापना हुनु, नेपाली युवाहरूको शैक्षिक चेतना बढ्नु र १९९१ मा **शारदा** पत्रिका प्रकाशन भई नेपाली जागरुक युवाहरूले साहित्यका विभिन्न विधाका लेख लेखेर **शारदा** पत्रिकामा छपाउन थाल्नुलाई आधुनिक नेपाली कथा जन्माउने देशकाल परिस्थिति मानेका छन् ।

यस लेखमा 'यात्रीÚ ले मैनालीको **नासो**भन्दा अगाडि अन्य कथाहरू लेखिए तापनि उक्त कथाहरू जासुसी, तिलस्मी, र दन्त्यकथामा आधारित एकादेशका पात्रका भएकाले मैनालीको **नासो** यथार्थमा आधारित भएकाले उनी नेपाली कथाजगत्का प्रतिभा हुन् भनेका

छन् । 'यात्रीÚ मैनालीले आÇनो कथामा सामाजिक समस्याउपर चिन्तनशील भई आधुनिकताको शिखर छोएका हुन् भन्दछन् ।

डा. दयाराम श्रेष्ठ, 'चन्द्रवदन कथाको वस्तुविश्लेषणÚ, **रश्मि**, वर्ष १, अङ्क २, २०४० माघ, फागुन, चैत, पृष्ठ ५०-५५ ।

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'चन्द्रवदनÚ कथाको वस्तु विश्लेषण गर्ने क्रममा डा. दयाराम श्रेष्ठले 'चन्द्रवदनÚ भन्दा अगाडि प्रकाशन भएका मैनालीको **नासो** र समको 'पराइघरÚ कथा हुन् भनेका छन् यी दुवै कथाहरू सामाजिक छन् । त्यसैले यी कृतिहरूले इतिहासमा एउटा गहन मूल्य पाए । त्यो मूल्य थियो आधुनिकताको प्रारम्भ । यस ऐतिहासिक मूल्य अन्तर्गत कालक्रमानुगत रूपमा पहिलो नाम आउँछ **नासो** कथाको । यसपछि त्यस मूल्यलाई अझ गहन बनाउने कथाको सूचीमा **चन्द्रवदन**को नाम आउँछ भन्दै नेपाली कथामा आधुनिकता भिœयाउने पहिलो व्यक्तिको रूपमा श्रेष्ठले मैनालीको चर्चा गरेका छन् ।

सुशीला भट्ट, 'गुरुप्रसाद मैनालीका कथाहरूमा नारी चरित्रÚ, **भारद्वाज**, वर्ष १, अङ्क २, २०४० पुस, माघ, पृष्ठ ९३-९६ ।

यस लेखमा भट्ट परिवारको अस्तिŒव नारीमा अडेको कुरो मैनालीको सचेत कथाकारिताले राम्ररी पहिल्याएको थियो, त्यसैले उनले आÇना धेरै जसो कथामा नारीको भूमिका नै प्रबल बनाएका छन् भन्दछिन् ।

भट्ट मैनालीका कथाका नारीहरू विविध वर्ग र रूपका छन् भन्दै **नासो** सङ्ग्रहका ११ वटै कथाका नारी पात्रहरूको चरित्र चित्रण तथा विश्लेषण गर्दछिन् ।

डा. दयाराम श्रेष्ठ, 'ज्ञवाली र नेपाली कथा साहित्यका तीन प्रसङ्गÚ, **मधुपर्क**, वर्ष १८, अङ्क १०, २०४२, पृष्ठ-४८-५३ ।

यस लेखमा श्रेष्ठले सूर्यविक्रम ज्ञवालीले नेपाली कथा साहित्यमा पुऱ्याएको योगदानको चर्चा गर्दै ज्ञवालीद्वारा सम्पादित आधुनिक नेपाली कथा साहित्यको पहिलो कथा सङ्ग्रह 'कथाकुसुममाÚ सङ्गृहीत मैनालीको कथा **परालको आगो**लाई नेपाली कथा साहित्यको 'मास्टर पिसÚ भनेका छन् ।

भोजराज भट्ट, 'कथाकार मैनाली कस्ता कथाकार हुन् ?', **मधुपर्क**, वर्ष २८ : अङ्क ११, पूर्णाङ्क ३२२ चैत, २०५२, पृ. ६१-६३) ।

यस लेखमा भट्टले कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली नेपाली कथा साहित्यको आधुनिक कालका प्रवर्तक मानिन्छन् भनेका छन् । हुन त मैनालीपूर्व पनि कथाहरू नलेखिएका होइनन्, तर ती कथाहरू यथार्थ र सामाजिकतातिर त्यति ढल्किएका देखिंदैनन् । तिनमा जासुसी, तिलस्मी, अतिमानवीय आदि प्रवृत्ति बढी पाइन्छन् भनेका छन् । जतिखेर मैनालीले कथा लेखे त्यतिबेला नेपाली कथाको अवस्था ज्यादै दयनीय थियो । मैनालीले आफ्ना कथामा आदर्शवादी यथार्थवादको थालनी गरे । मैनालीका कथाहरू नेपाली परिवेश अनुकुल छन् । न्यायाधीशको जागिर खाएर होला उनी आफ्नो न्याय सूत्रको प्रयोग गरी अन्त्यमा सृजनात्मक शक्तिको सहायताबाट कथा समाप्त गर्न पुग्छन् । **सुभद्रा**, **प्रभा**, **गौरी**, **शशी** जस्ता नारीपात्रलाई लिएर उनी अज्ञात नारीहरूका पक्षधर बन्छन् । मैनालीका कथामा तत्कालीन समाजको रूढीगत संस्कारको प्रमुखता कायमै छ । उनका धेरैजसो कथा २००७ साल अगाडि र केही कथा २००७ साल पछाडि लेखिएका छन् । २००७ सालपछि लेखिएका कथामा राजनीति र जातिगत विशालताबारे उन्मुक्तिको पक्ष छ । मैनालीका कथामा आदि, मध्य र अन्त्य मिलेका छन् भन्दै ११ वटै कथाको आदि मध्य र अन्त्यका घटना यस लेखमा उल्लेख गरिएको छ ।

यस लेखमा मैनालीका कथाहरू कथाको परिभाषा अनुरूप एकै बसाइमा पढ्न सकिने खालका छन् भन्दै उनका कथागत प्रवृत्तिहरू निम्नानुसार निर्क्यौल गरिएको छ :

१) आदर्शोन्मुख यथार्थवाद

२) ग्रामीण जीवनको प्रस्तुति

३) निम्न आर्थिक अवस्थाका पात्रको चित्रण

४) प्रतिनिधिमूलक पात्रहरूको सृजना

५) सांस्कृतिक जीवनको सफल चित्रण

६) शीर्षक छनौट आदि ।

उपर्युक्त प्रवृत्तिहरूलाई मैनालीको **नासो** सङ्ग्रहभित्रका कथाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ र पुष्टि गरिएको छ । समग्रमा मैनालीका कथाको परिवेश यथार्थ र निष्कर्ष आदर्श हो । हामी जतिखेर मैनालीका कथाहरू पढ्छौं, त्यतिखेर "हिजो फलानाको घरमा पनि यस्तै भएको थियो" भन्ने हामीलाई भान हुन्छ । हामी हाम्रा घरहरूमा यिनका कथाका घटनाहरू घटिरहेको देख्छौ भनेर भट्टले टिप्पणी गरेका छन् (पृ. ६१-६३) ।

सरिता देवकोटा, "कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली र विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला: तुलनात्मक अध्ययन", **रजनी,** वर्ष २, अङ्क २, पूर्णाङ्क ३, २०५३ पृ. ५८-६२) ।

यस लेखमा देवकोटाले मैनाली र कोइराला एउटै समय (१९९२) बाट कथाक्षेत्रमा उदाएका प्रतिभा हुन् भनेकी छिन् । मैनालीको **नासो** र कोइरालाको **चन्द्रवदन** क्रमशः फागुन र

चैत एक महिनाको अन्तरमा 'शारदा' पत्रिकाबाट प्रकाशित भएका कथा हुन् भनेकी छिन् । साथै नेपाली कथा साहित्यलाई आधुनिकतातिर प्रवेश गराउने श्रेय पनि यिनै दुईलाई दिइन्छ । मैनालीले कथामा सामाजिक यथार्थतालाई प्रवेश गराए भने कोइरालाले कथामा मनोवैज्ञानिक यथार्थलाई प्रवेश गराए, अर्थात् मैनालीले बाह्य यथार्थ अँगाले भने कोइरालाले (मनोविज्ञान) मानसिक यथार्थ अँगाले भन्दै मैनाली र कोइरालाको कथात्मक प्रवृत्तिलाई संरचना, विषयवस्तु, चरित्र, सम्वाद, परिवेशचित्रण, भाषाशैली आदिका आधारमा तुलना गर्दै भिन्नता देखाउने काम समेत देवकोटाले गरेकी छिन् ।

मैनालीका तुलनामा कोइरालाले धेरै कथाहरू लेखेका छन्, मैनालीले कथाहरूमा देखिने सामाजिक, आर्थिक, विसङ्गतिलाई यथार्थरूपमा चित्रण गरेका छन् भने कोइरालाले सामाजिक तथा आर्थिक कारणले उत्पन्न हुने पात्रको मनोवैज्ञानिक विसङ्गतिलाई देखाएका छन् । मैनालीका कथाहरूमा वाह्य द्वन्द्वको प्रबलता देखिन्छ भने कोइरालाका कथाहरूमा आन्तरिक द्वन्द्वको प्रमुख भूमिका देखिन्छ । चरित्र-चित्रणका सन्दर्भमा गुरुप्रसाद मैनालीले ग्रामीण समाजका निम्न तथा मध्यमवर्गका पात्रको समावेश बढी गरेका छन् भने कोइरालाले मध्यमवर्गका पात्रलाई नै बढी महŒव दिएका छन् । भाषाशैलीका दृष्टिले हेर्दा मैनालीले कथ्य-तथ्य स्तरीय दुवै भाषाको प्रयोग गरेका देखिन्छन् भने विश्वेश्वरप्रसादले आफ्ना कथाहरूमा यस्तो प्रयोगका साथै विम्ब तथा प्रतीकको प्रयोग पनि प्रशस्त गरेका छन् । मैनालीका कथामा परिच्छेद विभाजन छ भने कोइरालाकामा यस्तो भेटिन्न । यसरी यी दुवै कथाकारहरूमा केही मात्रामा समानता देखिए पनि धेरै असमानता देखिन्छ भन्ने टिप्पणी सरिता देवकोटाले गरेकी छिन् (पृ. ५८-६३) ।

केशव सुवेदी, 'कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली र उनको कर्तव्य कथा', **रजनी**, वर्ष २, अङ्क १, पूर्णाङ्क २, सम्वत् २०५३ वैशाख, पृ. २८-३० ।

यस लेखमा सुवेदीले मैनालीको परिचयसहित **कर्तव्य** कथाको विश्लेषण गरेका छन् । कथाकार मैनालीको जन्म र मृत्यु (१९५७-२०२८) का साथै सानै उमेरमा आमाको निधन र बाबुको अस्वस्थताको कारण उनले उठाउनु परेको पारिवारिक भारको समेत यहाँ चर्चा गरिएको छ । १९८४ सालमा नै **नासो** कथा लेखेका मैनालीले कथा सङ्ग्रहको नाम पनि **नासो** नै राखेका र उक्त सङ्ग्रह नै कथाकार मैनालीको एकमात्र कथा सङ्ग्रह हो भन्ने कुरा पनि यहाँ चर्चा गरिएको छ ।

सर्वप्रथम कथ्यविषय र कथनशैलीको नौलो क्षितिज उघार्दै नेपाली कथापरम्परालाई नयाँ दिशातिर मोड्ने कथाकारको रूपमा मैनालीलाई सुवेदीले चिनाएका छन् । मैनाली आफ्ना कथामा नेपाली जनजीवन र सामाजिक परिवेशको सजीव चित्र उतार्छन् । उनका कथामा नेपाली समाजभित्रका गाउँ तथा शहरका उच्च, मध्यम तथा निम्न वर्गका सुख-दुःखका कथा व्यथालाई समेटिएको हुन्छ भन्ने धारणा सुवेदीको रहेको छ ।

यस लेखमा **कर्तव्य** कथामा मैनालीले घरपरिवार र छरछिमेकमा सधैँ देखिइरहने पारिवारिक समस्याको चित्र खिच्दै त्यसको आदर्शवादी समाधान पहिल्याउने प्रयत्न गरेका छन् । हाम्रो पारिवारिक जीवनमा पैतृक अंशलाई लिएर हुने दाजुभाइका झगडा र तिनबाट पैदा हुने पारिवारिक विघटनका प्रक्रियालाई चित्रित गर्न खोजेको कुरा उल्लेख गरी प्रस्तुत कर्तव्य कथामा बाजे गङ्गाधरको अवसानदेखि नाति शशिधरको विहेबारीसम्मको विस्तृत घटनाक्रमलाई उल्लेख गरिएको छ भन्दै सुवेदीले हाम्रा पारिवारिक जीवनमा देखिने अर्न्तद्वन्द्व र २००७ सालको क्रान्तिपछिको सङ्क्रमणकालीन नेपाली समाजमा देखापरेका अर्न्तद्वन्द्वलाई पनि मैनालीले कुशलतापूर्वक संयोजन गरेका छन् भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् । त्यसैगरी कर्तव्य कथाको कथानकसँग सम्बद्ध चरित्रहरू पनि जीवन्त छन् । प्रस्तुत कथा तृतीय पुरुष कथनपद्धति र वर्णनात्मक ढाँचामा लेखिएको छ र यसले हाम्रा लोकजीवनका प्रचलित दन्त्य कथाका कथन शैलीको सम्झना गराउँछ भन्ने मत सुवेदीले व्यक्त गरेका छन् ।

मुकुन्द घिमिरे, “मैनालीको ‘नासो’ कथा समाजशास्त्रीय दृष्टिमा”, **कुञ्जिनी**, वर्ष ८, अङ्क ५, वि.सं. २०५७, पृ. १४-१६ ।

‘मैनालीको **नासो** कथा समाजशास्त्रीय दृष्टिमा’ शीर्षकको यस लेखमा घिमिरेले मैनालीको कथाकार व्यक्तित्वलाई चिनाउँदै उनको **नासो** कथाको विश्लेषण गरेका छन् ।

मैनालीको **नासो** कथाको रचनाकाल वि.सं. १९८४ तिर नेपाली साहित्यमा माध्यमिक कालीन प्रवृत्ति हावी रहेको र नेपालको राजनीति राणाहरूको कठोर पञ्जामा कैद रहेको समय पनि हो । तत्कालीन समाजको ठूलो सङ्ख्या रूढीग्रस्त संस्कारबाट माथि उठ्न नसके पनि युवा पुस्तामा छिपछिपे चेतना रहेपछि त्यसलाई मूर्त्याउन कठिन रहेको र समाजका अधिकांश नागरिकहरू चेतनाको अभावका कारण अन्याय, अत्याचार र शोषणको भुतभुतेमा बिरोलिएका तथा राजनैतिक स्वतन्त्रता, वाक् स्वतन्त्रता आदि पूर्णतः निषिद्ध भएका कारण मैनालीको यस कथामा राजनैतिक राग पाइँदैन । मैनालीमा विद्रोही चेतना छ तर उनी डटेर विद्रोह गर्न चाहँदैनन् । उनमा युगबोध छ तर उनी पुर्ख्यौली परम्परा चटक्क छोड्न सक्तैनन् । माध्यमिक र आधुनिक कालबीचको सङ्क्रमण उनको यस कथाभित्र सर्लक्क देखिन्छ । पात्रहरू नवीन सोचका साथ उदाउँछन् र नयाँ सोच हुँदाहुँदै पनि खुम्चिन विवश बनाइन्छन् । उनका कथाले क्रान्तिकारी सङ्केत दिन खोजेर पनि हार स्वीकारेको छ । **नासो** कथाकी सुभद्रा घर त्याग गरे पनि समाजमा रहेका अन्य हेय नारीहरूलाई विद्रोहमा अभिप्रेरित गर्न सक्षम छैनन् न त चेतना पस्कने प्रयत्न नै उनबाट भएको छ, भएको छ त केवल पारिवारिक घुर्क्याइँ मात्र । मैनालीको यस कथाकी सुभद्राबाट समकालीन नारी समाजमा धेरै सुभद्राहरूको प्रतिनिधित्व चाहिँ स्वाभाविक भएको छ ।

मैनालीको यस कथाभित्र सरल, सहज र स्वाभाविक घटनाहरूको तुनाबुना पाइन्छ । सम्भ्रान्तवर्ग र कुलीन, घरानविहीन सामाजिकता र मध्यमवर्गीय विश्वासभित्र पारिवारिक

समस्याको उठान गर्न सफल छन् मैनाली । न्यायाधीश मैनाली पनि **नासो** कथाभित्र भेटिन्छन् । मुद्दा-मामिलामा जे-जस्तो फैसला गर्नुपर्छ ठिक त्यस्तै फैसला मैनालीले कथामा गराएका छन् । **नासो**मा देवीरमण, सुभद्रा र लक्ष्मीका बीचको द्वन्द्वको अन्त्य आपसमा आत्मबोधको संयन्त्रद्वारा त्रिपक्षीय सम्झौता गराएका छन् र लक्ष्मीको मृत्यु गराएर कथाभरिको समस्याको विषय बनेको सन्तान सुभद्राको काखमा राखिदिएका छन् भन्ने टिप्पणी घिमिरेको छ ।

बीसौं शताब्दीको उत्तरार्द्धको नेपाली समाजमा रहेको बालविवाह, बहुविवाह र अनमेल विवाहको चित्र मैनालीको **नासो** कथाले प्रस्तुत गरेको छ । उनका कथाका पात्रहरू हेर्दा हाम्रै छिमेकका देवीरमण, सुभद्रा र लक्ष्मीको प्रतिबिम्ब पाइन्छ । सरल भाषामा प्रचलित उखान टुक्काको प्रयोग, अकृत्रिम भेषभूषा र षड्यन्त्रहीन जीवनकथाको प्रयोगले **नासो** कथा अझ जीवन्त बन्न पुगेको छ । पुरानो पुस्ताको विचार र चिन्तनको दबदबा रहेको समकालीन समाज उनका कथाभित्र सहजै पढ्न र विश्लेषण गर्न सकिन्छ । मैनाली मानिस तमोगुणका वशमा मात्र रहँदैन उसमा मानवता पनि विद्यमान हुन्छ भन्ने पुष्टि गर्न चाहन्छन् । परिवार वा समाज द्वन्द्वबाट विघटित हुन्छ र आदर्श एवम् मेलमिलापबाट समृद्ध बन्छ भन्ने समन्वयवादी चिन्तन उनका कथामा पाइन्छ । मैनालीको **नासो** कथा समस्या र सङ्कटमा बेरिँदै नियतिको माखे साङ्लोभित्र कैद रहेको समष्टि जीवनलाई अभिव्यक्त गर्दै बिट मारिएको छ ।

मैनालीको नासो कथा पढेर पाठकले गर्ने अनुभूति एउटा सामान्य वर्गको बाहुनका परिवारको प्रतिबिम्बबाट सम्पूर्ण नेपाली बाहुन परिवारमा वि.स. २००० साल अगाडि स्थापित रहेको संस्कार र स्वर्गजाने इच्छाको मूल प्रेरणा वा आधार हो । रूढीमा जकडिएका बाहुनहरू स्वर्गजाने इच्छाले घर व्यवहार समेत भत्किने गरी दोस्रो विवाह गर्थे र सन्तानका प्राप्तिका लागि सर्वस्व अर्पिन्थे भन्ने संस्कृतिको छाप राम्ररी पर्न सक्छ । अर्को मूल कुरा नेपाली समाजमा यस्ता घटना हुने गर्थे त्यसैले त्यो साभार र सङ्ग्रहमात्र मैनालीले गरेको हुँदा उनी माध्यममात्र हुन् भन्ने उल्लेख घिमिरेले गरेका छन् ।

केशव शर्मा, ‘सामाजिक यथार्थवादी कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली’, **कुञ्जिनी,** वर्ष ८, अङ्क ५, वि.सं. २०५७, पृ. ८३-८५ ।

यस लेखमा शर्माले मैनालीको परिचय दिँदै उनको साहित्यिक र जागिरे जीवनको चर्चा गरेका छन् । नेपाली साहित्यमा मैनाली पनि साहित्यकै साधक भएकाले उनले साहित्यका विविध विधा खासगरी कथा र केही मात्रामा कविता हास्यव्यङ्ग्य र समालोचनामा हात हालेको पाइन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि उनको साहित्यिक क्षेत्र भनेको कथा नै हो । मैनालीले सङ्ख्यात्मक रूपमा धेरैकथा लेखेनन् तर जति लेखे सबै महŒवपूर्ण ठहरिए भन्ने उल्लेख शर्माले गरेका छन् ।

मैनालीको जीवन हेर्दा के भन्न सकिन्छ भने उनी कुनै एकै ठाउँमा बसेर घटनाको कल्पना गरेर कथा लेख्ने कथाकार होइनन् । उनले जागिरे जीवनको सिलसिलामा देशका

विभिन्न क्षेत्रमा गई त्यस समाजका सत्य-तथ्यलाई मनन गरी देखे भोगेका घटनालाई जस्ताको तस्तै कथामा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । उनका कथाका घटना सार्वभौम भएर आएका छन् । हुन पनि यथार्थवादी कथाकारहरू कल्पनामा भन्दा यथार्थमा जोड दिन्छन् । मैनाली यथार्थवादी कथाकार हुन् भनि पुष्टि गर्नको लागि केशव शर्माले उनका निम्न लिखित कथागत प्रवृत्तिहरूलाई उल्लेख गर्दै तिनको व्याख्या **नासो** सङ्ग्रहका कथाहरूका आधारमा गरेका छन् -

१) निम्न वर्गीय जीवनको चित्रण,

२) रूढी एवम् अन्धविश्वासी समाजको चित्रण,

३) नारी समस्याको चित्रण,

४) सङ्क्रमणकालीन युगको चित्रण,

५) गरिबीको चित्रण,

६) शोषक र शोषित प्रवृत्तिको चित्रण,

७) ग्रामीण जीवनको यथार्थ चित्रण आदि ।

मैनालीका कथागत पात्रहरू आफूले देखेभोगेका र अनुभव गरेका यथार्थ घटनाका परिसूचक छन् कथानक, पात्र, भाषाशैली, परिवेश समेत यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गरेकै कारण उनका पात्रहरू व्यक्तिमा सीमित नरहेर सिङ्गै समाजको प्रतिनिधिका रूपमा कथामा प्रस्तुत भएका छन् । उनका कथा पढिसकेपछि हामी हाम्रै समाजका जुठे, हर्के, चामे, देवीरमण र उनीहरूकै समस्यालाई सम्झन्छौं र कतिपय ठाउँमा आफैंलाई साधारणीकरण गरेर हेर्दछौं । यस्तै कारुणिक विषयवस्तुले गर्दा कथा पढ्दै जाँदा हाम्रा आँखा रसाउँछन् र त्यहाँका पात्रप्रति हाम्रो करुणा र सहानुभूति जागेर आउँछ भन्ने टिप्पणी शर्माको रहेको छ ।

अच्युतरमण अधिकारी, 'कुलका सत्पुत्र : गुरुप्रसाद मैनाली,Ú **स्मारिका** २०५७, मैनाली समाज सेवा संस्था, पृष्ठ १९-२२ ।

यस लेखमा अधिकारीले गुरुप्रसाद मैनालीको पुर्ख्यौली थलो, पारिवारिक जीवन र जागिरे जीवनको विशेष चर्चा गरेका छन् ।

चाकरीलाई नीच कार्यमा गनेका मैनालीको व्यक्तित्व ज्यादै प्रभावशाली थियो । हाँस-ठट्टा र रमाइलोमा उनको जीवन बित्थ्यो । उनी जीवनको आखिरीतिर पनि हट्टाकट्टा र फुर्तिला थिए । चिन्तित् मुद्रामा उनी कमै भेटिन्थे । जीवनभर दशौं प्रकारको उच्च स्तरीय पत्रपत्रिकाहरूका उनी नियमित ग्राहक थिए । आÇनो जीवनकालमा हजारौं पुस्तकहरू खरिद गरेर पढिरहनु उनको विशेषता नै थियो । मैनाली गान्धीवादबाट विशेष प्रभावित थिए । उनी प्रभावशाली शिकारी, हिम्मतिला र उत्साही प्रहरी नाइके पनि थिए । आफूलाई लेखक हुँ भन्ने कुरामा कुनै प्रकारको आडम्बर नगर्ने मैनाली कुनै घटनाले विशेष प्रभाव पारेपछि मात्र कलम

चलाउँथे र उनले प्रेमचन्द्र तथा शरदचन्द्रलाई आदर्श गुरु मानेका थिए भनेर अधिकारीले भनेका छन् ।

अधिकारीले मैनाली कथाकार मात्र होइन राम्रो र परिस्कृत समालोचनात्मक शक्ति भएका विद्वान पनि थिए भन्ने कुरा उनले लेखेको 'आधुनिक कथा साहित्य' (शारदा वर्ष ६, अङ्क १) भन्ने आलोचनात्मक लेखबाट पुष्टि हुन्छ भनेका छन् । मैनाली स्पष्ट विचारका, शुद्ध प्रजातान्त्रिक मस्तिष्क भएका कट्टर राष्ट्रवादी व्यक्ति थिए । थोरै कथामा नेपाली अनुहारको प्रतिरूप देखाउन सक्ने यिनी आधुनिक नेपाली कथाका सफल प्रथम महारथी मानिएका छन् । कथाको मिठास, शुद्ध, सरल र मिठो भाषा सही चित्रण गर्ने क्षमता इत्यादिले गर्दा यिनले नेपाली कथामा नयाँ युगको निर्माण गरे यसैकारण यिनी अमर बनेका हुन् जसका लागि नेपाली साहित्य ऋणी छ भन्ने टिप्पणी अधिकारीले गरेका छन् ।

मुकुन्द घिमिरे, 'गुरुप्रसाद मैनालीका कथाः छोटो विश्लेषणÚ, **गरिमा,** वर्ष २०, अङ्क ४, पूर्णाङ्क २३२, चैत २०५८, पृष्ठ ४९-५८ ।

यस लेखमा घिमिरेले मैनालीलाई आधुनिक कथाकारका रूपमा प्रतिष्ठित गराउने मुख्य सारथी उनको कथाशिल्प नै हो भनेका छन् । नेपाली समाजको सादृश्य कथामा प्रस्तुत गरेर उनले आधुनिकताको श्री गणेश गरे भनेका छन् । यसरी नै घिमिरे मैनालीले आÇना कथाहरूमा सामाजिक-सांस्कृतिक चिन्हहरू जुन धरातलबाट टिपेका छन्, त्यो अधिकांश आफ्नै हिन्दू परम्परा र संस्कारलाई भिœयाएको अनुभव गर्न सकिन्छ । मैनालीका प्रायः जसो पात्रहरू बाहुन वर्गका छन् र हिन्दूधर्मावलम्बी पनि देखिन्छन् भन्दछन् । घिमिरेले मैनालीका कथाहरूलाई समाजशास्त्रीय दृष्टिबाट १) प्रजाति २) संस्कृति ३) कार्य-कारण ४) विश्वदृष्टि आदिका आधारमा विश्लेषण गरेका छन् ।

मधुसुदन रेग्मी, 'मैनालीको कर्तव्य कथामा पाइने पुस्ताद्वयको द्वन्द्व', **कुञ्जिनी,** वर्ष १०, अङ्क ७, वि.सं. २०५९, पृ. ३२-३४ ।

यस लेखमा मैनालीलाई चिनाउँदै उनको **कर्तव्य** कथाको विश्लेषण पुस्ताद्वन्द्वको आधारमा गरिएको छ ।

वास्तवमा **कर्तव्य** कथामा दुई पुस्ताबीच द्वन्द्व देखिन्छ । मुरलीधर र श्रीधर गङ्गाधरकै उत्तराधिकारी भएकाले घटना एउटै पुस्ता बीचको हो, तापनि व्यवहारिक रूपले गङ्गाधरका प्रवृत्तिलाई पूर्णतया आत्मसात् गरेकाले मुरलीधर पुरानो पुस्ताका परिचायक हुन् भने उनीभन्दा नितान्त अलग प्रवृत्ति लिएर देखापरेका श्रीधर नयाँ पुस्ताका हुन् भन्ने उल्लेख रेग्मीले गरेका छन् ।

यस लेखमा **कर्तव्य** कथामा अद्योपान्त पुस्ताद्वयको द्वन्द्व देखिएको छ । धर्म संस्कृतिको सम्बन्धमा होस वा खानपानको सम्बन्धमा, जग्गा जमिनको सम्बन्धमा होस वा पारिवारिक

सम्बन्धमा द्वन्द्वको झङ्कार निकै जोडदार रूपमा भएको देख्न सकिन्छ । उक्त द्वन्द्वमा परम्परा वा पुरानो पुस्ताका पक्षधर गङ्गाधरका जेठाछोरा मुरलीधर हुन् भने नयाँ पुस्ताका पक्षधर कान्छा छोरा श्रीधर हुन् । उक्त द्वन्द्वमा नयाँ पुस्ताले पुरानो पुस्ताको सामु घुडा टेक्न पुगेको कुराको जानकारी पाईन्छ । जुन बाबुको जीउनी जग्गाको विषयलाई लिएर दाजु भाइबीच मुद्दा चलेको थियो अनि दुनियाले चाल पाउने मौका पाएका थिए त्यही विषयलाई कथाको अन्तिम अवस्थामा श्रीधरले आफूले गल्ती गरेको ठानी छोरा शशीधरसँग जीउनीको पिपले खेत जताबाट मनलाग्छ आधा लिनु रे भन्ने समाचार पठाएबाट पुष्टि हुन्छ भन्ने टिप्पणी रेग्मीको छ ।

उप-प्रा. लक्ष्मीशरण अधिकारी, ‘‘परालको आगो’ कथाका मुख्य पात्र’, **कुञ्जिनी**, वर्ष १२, अङ्क ९, वि.सं. २०६१/०६२, पृ. ६४-६६ ।

यस लेखमा विषय प्रवेशका रूपमा मैनालीको परिचय प्रस्तुत गर्दै **परालको आगो** (१९९५) कथा **नासो** कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ । यो पारिवारिक समस्यामा आधारित कथा हो । यस कथामा चामे र गौँथलीजस्ता पात्रहरू सिर्जना गरी नेपाली किसानका दाम्पत्य जीवन प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने कुरा उल्लेख छ ।

यो लेखको मुख्य उद्देश्य **परालको आगो** कथाका मुख्य पात्रहरूको विश्लेषण हो । **परालको आगो** कथामा चामे, गौँथली, जुठे, धनवीरे, जन्ती, केटाकेटीहरू, छिमेकी आदि पात्रको संयोजन गरिए पनि यस कथामा पाठकलाई मुख्य छाप छाड्ने पात्र चामे र गौँथली हुन् र यी कथाका पनि मुख्य पात्र हुन् भनिएको छ ।

यस लेखमा चामे र गौँथली दुवै पात्रलाई वर्गगत पात्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । वर्गगत पात्रहरूले सामाजिक वर्गको प्रतिनिधित्व गर्छन् । यी दुवै पात्रले श्रमजीवी किसानको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । चामे र गौँथली जस्तै साँझ परेपछि झगडा गर्ने चरित्र नेपाली समाजमा आजभोलि पनि देखिन्छन् । पतिले स्वास्नी कुट्ने र स्वास्नी माइत हिड्ने प्रवृत्ति निम्नवर्गीय समाजमा भइरहने घटना भएको हुँदा स्वभाविक देखिन्छ । चामे र गौँथली दुवै गतिशील पात्र हुन् । यी दुवैले आफ्नो अडान परिवर्तन गरी गतिशील स्वभाव प्रस्तुत गरेका छन् । चामे र गौँथली कथाको पहिलो परिच्छेदमा बाझाबाझ गर्ने र अन्तिम परिच्छेदमा चाटाचाट गर्ने चरित्रका रूपमा देखिएका छन् । यी दुवैले प्रत्यक्ष कार्य गरेका हुँदा मञ्चपात्र हुन् । यिनीहरूलाई कथाबाट झिक्दा कृतिको संरचना भत्किने हुँदा अनिवार्य पात्र हुन् । यिनीहरू दुवै कर्तव्यनिष्ठ पनि छन् । यिनीहरू प्रतिकुलपात्र होइनन् तर समझदारीको अभाव छ । एउटाको मर्का अर्कालै बुझ्न नसक्नु नै यिनीहरूको मुख्य त्रुटि हो । गाउँले समाजका त्रुटिलाई चामे र गौँथलीजस्ता सशक्त, जीवन्त र यथार्थ पात्रको बुनोट गरी देखाइएको हुँदा कथा रसमय बनेको छ भने पात्रहरू नेपाली आख्यानको संसारमा अमर बनेका छन् भन्ने टिप्पणी अधिकारीको रहेको छ (पृ. ८३-८५) ।

२.२ विशेषाङ्कमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययन विश्लेषणहरू

क्रम सङ्ख्या	शीर्षक	लेखक	विशेषाङ्क	प्रकाशन मिति	वर्ष	अङ्क	पृष्ठ
१.	'मैनाली-एक छोटो चर्चाÚ	सुशीला भट्ट	पूजा	२०३८	८	८	४४-४६
२.	मैनालीबाट किन थोरै कथा लेखिए <	अच्युतरमण अधिकारी	पूजा	२०३८	८	८	४४-४६
३.	सरल शैलीका विशिष्ट कथाकार मैनाली	केदार न्यौपाने	पूजा	२०३८	८	८	१९-२२
४.	मैनालीको कथा यात्रा र त्यसका पूर्वार्द्ध र उत्तरार्द्धको सामाजिक सन्दर्भ	वासुदेव त्रिपाठी	पूजा	२०३८	८	८	२९-४३

सुशिला भट्ट, 'मैनाली-एक छोटो चर्चाÚ, **पूजा** वर्ष ८, अङ्क ८, २०३८, पृष्ठ ३-४,४४,४६ ।

यस लेखमा भट्टले मैनालीको साहित्यिक जीवनको चर्चा गर्दै उनका कथाको चरण विभाजन गरेकी छिन् । भट्टले यस लेखमा **नासो** 'शारदा' पत्रिकामा प्रकाशित भएपछि नै मैनालीले अरू कथा र रचनाहरू लेख्दै र प्रकाशनार्थ पठाउँदै गरेको देखिन्छ । उनका अन्य दुई कथा **छिमेकी** र **विधवाको प्रयाश्चित्त** छापिएपछि श्री मैनाली नेपालभित्र मात्र नभएर नेपालबाहिर पनि साहित्यप्रेमीका बीच चर्चित र प्रशंसित भएका थिए र यसैको पुरस्कार स्वरूप उनका दुई कथा **बिदा** र **परालको आगो** नेपाली कथाहरूको प्रथम सङ्कलन'कथाकुसुमÚमा प्रकाशित भए भनेकी छिन् ।

अच्युतरमण अधिकारी, 'मैनालीबाट किन थोरै कथा लेखिएÚ, **पूजा**, वर्ष ८, अङ्क ८, २०३८, पृष्ठ १६-१८ ।

यस लेखमा अधिकारीले मैनालीको पारिवारिक समस्यालाई उजागर गर्दै उनले बाल्य अवस्थादेखि नै वहन गर्नुपरेका पारिवारिक दायित्वलाई व्यक्त गरेका छन् । अधिकारीका अनुसार मैनालीकी आमाको चाँडै मृत्यु हुनु, उनका एकमात्र भाइको पनि विवाहपश्चात मृत्यु हुनु र बुहारीको पनि मृत्यु हुनु, बाबुले अर्को विवाह गर्नु तथा विमाता पनि पक्षघातले थला पर्नु, बाबुको वृद्ध अवस्था हुनु र आÇनो परिवार बढ्नुको साथै बाबुको पछिल्लो सृष्टि पनि जेठो सन्तानको नाताले मैनालीले नै सम्हाल्नु परेकाले उनी जीवनको कलिलो अवस्थादेखि नै

पारिवारिक बोझले विशेष थिचिएका थिए । भाइ-बहिनी समेतलाई उनले पुत्रवत पालन गर्नु पऱ्यो त्यसैले मैनालीलाई अधिकांश समय फुर्सद मिल्दैनथ्यो त्यसै कारण गुरुप्रसाद मैनालीका रचना ज्यादै कम मात्र छन् ।

त्यसै गरी मैनाली सस्तो प्रभावमा लेख्न हात बढाउँदैनथे र आफूलाई लेखक पनि ठान्दैनथे । जब उनलाई कुनै घटनाले साह्रै राम्ररी छुन्थ्यो अनि त्यसलाई रचनाका रूपमा टिप्थे त्यस कारण थोरैमा पनि ठोस र खास रचना लेख्न मैनाली सफल भए भन्ने अधिकारीको टिप्पणी छ ।

केदार न्यौपाने, 'सरलशैलीका विशिष्ट कथाकार मैनालीÚ, **पूजा**, वर्ष ८, अङ्क ८, २०३८, पृष्ठ १९-२२ ।

यस लेखमा न्यौपानेले मैनालीलाई नेपाली वातावरण र जनजीवनका दृष्टिले अद्वितीय कथाकार भनेका छन् । यस क्रममा न्यौपानेले मैनालीका कथाहरू वास्तविक धरातलमा उभिएका छन् र उनका कुनै कथामा पनि अविश्वसनीय घटनाहरूले स्थान पाएका छैनन् । उनका सबै कथाहरू सामाजिक कथावस्तुको तानमा उनिएका छन् । सामाजिक जनजीवनका विभिन्न पक्षमा आधारित मैनालीका कथाहरूमा सोझो सरल शैलीको प्रयोग भएको छ । वाक्य गठनहरूमा जटिलता पाइँदैन । परिष्कृत नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने मैनालीमा ठेट नेपाली शब्दहरूको प्रयोग पनि त्यतिकै औचित्यपूर्ण र सुहाउँदो छ भनेका छन् ।

वासुदेव त्रिपाठी, 'मैनालीको कथा-यात्रा र त्यसका पूर्वार्द्ध र उत्तरार्द्धको सामाजिक सन्दर्भÚ , **पूजा**, वर्ष ८, अङ्क ८, २०३८, पृष्ठ २९-४३ ।

यस लेखमा त्रिपाठीले गुरुप्रसाद मैनालीको साहित्य यात्राको चरण १९८४-२००७ सम्म पूर्वार्द्ध र २००८-२०२० सम्म उत्तरार्द्धका रूपमा विभाजन गरेका छन् र यस पूर्वार्द्ध र उत्तरार्द्धका मैनालीका कथामा कस्ता सामाजिक सन्दर्भहरू आएका छन् त्यसको व्याख्या गरेका छन् । यस क्रममा त्रिपाठी मैनालीले पूर्वार्द्ध र उत्तरार्द्ध दुवै चरणमा प्रबल सामाजिक परिप्रेक्ष्यमा मानवीय आवेगका घातप्रतिघातको कथाचित्र उतार्दछन् भनी बताउँछन् ।

त्रिपाठीका अनुसार गुरुप्रसाद मैनाली पूर्वार्द्धका कथाहरूमा बूढो पुरानो पुस्ताको प्रबलता र युवा नयाँ पुस्ताको दुर्बलता, समाज-भीरुता तथा आत्मपराजयको चित्रण गर्दछन् भने उत्तरार्द्ध कथा यात्राका मैनाली चाँहि परम्परागत सामन्ती मूल्यका विरुद्ध नयाँ सामाजिक र मानवीय मूल्यको सशक्त उत्थानक्रमका सन्दर्भमा नयाँ युवा पुस्ताको शक्तिवृद्धि र यस समक्ष बेलावखत बूढो-पुरानो पुस्ता र मूल्यको पराजय-बोध गर्नु परेको स्थितिको पनि चित्रण गर्दछन् । यही पुस्तागत स्थिति-विपर्ययबाट नै मैनालीका पूर्वार्द्ध र उत्तरार्द्ध कथा यात्राको मूल भिन्नता प्रकट हुन्छ ।

डा. दयाराम श्रेष्ठ, 'कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीÚ, **समकालीन साहित्य,** वर्ष १०, अङ्क ३, २०५७, पृष्ठ १०- १२ ।

वि.सं. २०५७ सालमा कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीको शतवार्षिकी परेको हुनाले समकालीन साहित्यको यस अङ्कको कथा-समय स्तम्भ गुरुप्रसाद मैनालीप्रति समर्पित गरिएको छ भनिएको छ ।

यस लेखमा श्रेष्ठले आदर्शतिर उन्मुख भएर पनि यथार्थवादकै परिधिभित्र रहने कथाकार हुन् गुरुप्रसाद मैनाली र उनले आदर्शलाई कष्टमय मानव जीवनका आस्थालाई पुनःपुनः सबल तुल्याउने आधारको रूपमा स्वीकार गरी समाजलाई आलोकित तुल्याउने उद्देश्य लिएका छन् । रुग्ण नेपाली समाजका अनेक समस्यातर्फ आÇना पाठकको ध्यानकर्षण गर्न उनी निपूर्ण देखिन्छन् भनेका छन् ।

गुरुप्रसाद मैनालीलाई प्रथम आधुनिक नेपाली कथाकार हुने श्रेय इतिहासले दिएको छ । नेपाली कथालाई आधुनिक मूल्य प्रदान गर्ने क्रममा उनले एकातिर आÇना कथाको संरचनालाई पूर्ण यथार्थमा आबद्ध गरी कथावस्तुको निर्माण गर्नुको साथै पात्रको दृष्टिकोणलाई समायोजन गरे भने अर्कातिर उनले आÇना कथाको रूपविन्यासलाई मध्ययुगी शैलीबाट मुक्त गरी सुपुष्टता प्रदान गरे । परिणामस्वरूप उनीबाट श्रीगणेश भएको यो आधुनिकता यथार्थवादी परम्परा बनेर झन्डै तीन दशकसम्म जीवन्त रूपमा कायम रह्यो । यसरी इतिहासको निर्माण गर्ने श्रेय पाएका मैनाली आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकारका रूपमा प्रसिद्ध छन् भनेर श्रेष्ठले भनेका छन् ।

प्रा. डा. मुरारिप्रसाद रेग्मी, ‘चिताको ज्वालाः एक मनोविश्लेषणÚ, **समकालीन साहित्य,** वर्ष १०, अङ्क ३, २०५७, पृष्ठ १९-२१ ।

यस लेखमा मैनाली आधुनिक नेपाली कथा फाँटका प्रथम प्रयोक्ता हुन् र उनको पहिलो कथा **नासो** हो । यसको प्रकाशन १९९२ मा ‘शारदाÚ पत्रिकामा भएको हो । यस कथाको पृष्ठभूमि सामाजिक यथार्थवाद हो र यो **नासो** कथा आधुनिक कथा जगतमा पहिलो प्रबल कोशेढुङ्गा हो भनेर मुरारिप्रसाद रेग्मीले भनेका छन् ।

रेग्मीले **चिताको ज्वाला** मैनालीको सफल कथा हो भन्दै यसमा शशीका बाल-मनोभावहरूको चित्रण मधुरतापूर्वक गरिएको छ भनेका छन् । रेग्मी यस कथाको महŒव यसको सामाजिक कथ्य हो भन्दछन् । यसमा मैनालीले प्रथम पुरुषको माध्यमबाट पात्रहरूको अन्तर्मन दर्शाउने प्रयास गरेका छन् । शशी र हरि दुई बाल सखाहरूको वार्तालापबाट कथा प्रस्फुटित भएर शुरु हुन्छ र कथामा बालसुलभ प्रेमको उज्ज्वल झलक पाइन्छ भन्ने डा. रग्मीको टिप्पणी छ ।

सुशीला भट्ट, ‘श्री गुरुप्रसाद मैनालीका दुई निबन्धहरूÚ, **समकालीन साहित्य** वर्ष १०, : अङ्क ३, २०५७ पृष्ठ २२-२६ ।

प्रायः जसो समीक्षक समालोचकहरूले मैनालीको कथाकार व्यक्तित्व र कथाहरूको चर्चा तथा टिप्पणी गर्दथे भने यस लेखमा श्रीमती भट्टले मैनालीको निबन्धकार व्यक्तित्व र उनका दुई निबन्धको चर्चा गरेकी छिन् ।

श्रीमती भट्ट भन्छिन् -"अहिले म यहाँ श्री गुरुप्रसाद मैनालीका तीन मध्य दुई निबन्धबारे सानो चर्चा गर्न अग्रसर भएकी छु । मैनालीज्यू नेपाली- कथासाहित्यमा एक मूर्धन्य कथाकारका रूपमा धेरै पाठकहरूमा सुपरिचित छन् । उनै मैनालीले केही निबन्धहरू पनि लेखेका छन् । उनका निबन्धहरू हेर्दा एउटा अत्यन्त अध्ययनशील, मननशील, चिन्तनशील, कल्पनाशील मेधावी साहित्यकारले अक्सर आफूले जुन विषय र विधामा लेख्न अग्रसर भए पनि आधारभूत प्रतिभाका किरणहरू त्यहाँ पनि नछरी छोड्दो रहेनछ भन्ने स्पष्ट अनुभव हुन्छ ।"

भट्टले यस लेखमा मैनालीका दुई निबन्ध **साँढेसमस्या** र **खाद्याखाद्यभ्रम निवारिणी सभा** को चर्चा गरेकी छन् । मैनाली आÇनो फुर्सदको समयमा कुनै पनि विचार उत्पन्न हुनसाथ लेख्न रुचाउँदा रहेछन र यस्तै अवस्थामा लेखिएका उनका यी दुई निबन्धहरू हास्य व्यङ्ग्यात्मक छन् भनेर भट्टले भनेकी छन् ।

मैनालीले आÇनो मनभित्र उकुसमुकुस भएको राणाविरोधी भाव, राणाशासन र उनीहरूको मिचाहा प्रवृत्तिप्रति जन्मिएको घृणा भावलाई **साँढेसमस्या** भन्ने निबन्धमा व्यक्त गरेका छन् भने **खाद्याखाद्यभ्रम निवारिणी सभा** नामक निबन्धमा १०४ वर्षे एकतन्त्री राणाशासनको अन्त्यपछि २००७ सालको नेपाली समाज संक्रमणकालीन अवस्थामा थियो । जनताले प्रजातन्त्रको स्थापना गरेका थिए । यसको प्रभाव सामाजिक जीवनमा पर्दै गएको थियो परिणामस्वरूप सामाजिक जीवनका जातपात रीति-रिवाज आदिमा उथलपुथल हुँदै थियो । यसै सन्दर्भमा कयौँ नेपालीहरूको शिक्षा-दीक्षा, लवाइ-खवाइ, बसाइ र जीवन पद्धतिमै क्रमशः अनेक परिवर्तन आउँदै गरेका थिए । यसको असर सनातनी ब्राह्मण जातिमा धेरै परेकाले खान हुने र नहुने (खाँदा जात जाने र नजाने खानेकुरा) खाद्य पदार्थको प्रयोगले घर-परिवार र समाजमा ठूलो खैलाबैला मचिन सुरु गरेको अवस्थामा पुरानो पुस्ता र नयाँ पुस्ताबीच पुस्ता द्वन्द्व गराउँदै पुराना पुस्ताको अवैज्ञानिक चिन्तनलाई बेवास्ता गर्दै आÇना वैज्ञानिक तर्कले पुरानो पुस्तासँग बहस गर्दै प्याज र टमाटर जस्ता स्वादिष्ट र स्वास्थ्यवर्धक खानेकुरा युवा पुस्ताका ब्राह्मणहरूले हाकाहाकी खान थालेको यथार्थको सफल चित्रण मैनालीले गरेका छन् भन्दै श्रीमती भट्ट उनको निबन्धगत शैलीलाई आकर्षक मान्दछिन् ।

भट्टले मैनालीज्यूको कथासाहित्यमा झै उपर्युक्त दुबै निबन्धमा विषय, भाषा, शैली र परिवेशको प्रस्तुतिमा मनोरञ्जनात्मक कल्पनाशीलताको अनुभव हुन्छ । साथै नाटकीयताको आनन्द पनि वेलाबखत पाइन्छ भनेकी छन् ।

डा. रामदयाल राकेश, 'गुरुप्रसाद मैनालीको कथा शिल्प', **समकालीन साहित्य,** वर्ष १०, अङ्क ३, २०५७, पृष्ठः २७–३१ ।

यस लेखमा राकेशले मैनालीलाई नेपाली-साहित्यका मूर्धन्य र मौलिक कथाकार भनेका छन् । उनी थोरै कथाहरू लेखेर नेपाली साहित्यमा अमर र अविस्मरणीय योगदान दिने कथाकारहरूमा मैनाली अग्रपङ्क्तिमा पर्नुहुन्छ । सङ्ख्यात्मक रूपमा भन्दा गुणात्मक रूपमा उहाँको कथाकारितालाई अहिलेसम्म स्मरणीय र सह्रानीयोग्य मान्न सकिन्छ भन्दछन् ।
राकेशले मैनालीका कथागत शिल्पका केही मौलिक विशेषतालाई सामाजिकता, आदर्शोन्मुख यथार्थवाद, औपदेशिकता, सुधारवादी स्वर, नारी समस्याको चित्रण आदि बुँदागतरूपमा चर्चा गर्दै **नासो** सङ्ग्रहका कथाबाट उदाहरणसहित पुष्टि गरेका छन् ।

मैनालीको कथाशिल्पको वैशिष्ट्य के कुरामा पनि स्पष्ट देखिन्छ भने उहाँको भाषाशैली सरल, सरस र सहज सम्प्रेषणीय छ । उहाँको कथानक र कथोपकथन जटिल नभएर सरल हुनु उहाँको लोकप्रियताको ठूलो कारक tŒj मान्न सकिन्छ भन्ने रामदयाल राकेशको भनाइ रहेको छ ।

खेम दाहाल, 'मैनालीको 'बिदाÚ कथामा समयको चित्रणः छोटो चिनारी', **समकालीन साहित्य** , वर्ष १०, अङ्क ३, २०५७, पृष्ठ ३२-३४ ।

यस लेखमा दाहालले आÇनो लेखलाई ४ भागमा विभाजन गरेका छन् : १) प्रवेश २) पूर्व सन्दर्भ ३) विषयसन्दर्भ ४) अन्तको निचोड ।

दाहाल मैनालीलाई आधुनिक नेपाली कथाका प्रखर शुक्रतारा गुरुप्रसाद मैनाली (१९५७-२०२८) को जल्दोबल्दो लेखनयुग वि.सं. १९९२-२०२० सालसम्म रहेको देखिन्छ भन्दछन् ।

मैनालीको **बिदा** (१९९५) कथाले त्यस युगको सामाजिक पर्यावरणलाई राम्ररी टिपेको छ । यस कथाले तत्कालीन कुलीन र अकुलीन क्षेत्रीहरूबीच रहेको क्षुद्र खिचातानीलाई यथार्थ रूपमा चित्रण गरेको छ । यस कथामा कथाकार मैनालीले प्रभालाई आधार बनाई शिक्षाप्रचार हुन नसकेको मुहूर्तको समुचित व्यवच्छेदन गरेका छन् । युवाहरू भारतका विश्वविद्यालयतिर अध्ययनार्थ जाने युगको आरम्भ भए पनि छोरीहरूले चौध वर्षको उमेरभित्र बुहारी बनेर दुलाहाका घरमा बुहार्तन खप्न थाल्ने बेला थियो । त्यसैले प्रभाका सबै साथीहरू पतिका घरमा गई सन्तानवती बनिसकेका अथवा दोजिया भइसकेका थिए, प्रभा चाहिँ बीस वर्षको उमेर हुँदा पनि कुमारी नै थिई (मैनाली, २०४७, ४६) भन्ने वाक्यले युगको संस्कृतिको उद्घाटन गरेको छ भनेर दाहालले भनेका छन् ।

यसरी **बिदा** कथामा कथाकार मैनालीले आÇनो युगका जात, रूढी, संस्कृति, धर्म र परम्परालाई समय र समाजले धकेल्न नसकेको पहाड देखाएका छन् । जुजुरत्न बाँडाका जातअनुसारका हुक्का, नरेन्द्रका बाबुले गरेको जातसम्बन्धी प्रतिक्रिया, प्रभालाई नरेन्द्रले भगाएपछि टोलमा चलेको आलोचना, नरेन्द्रले बाबुको अगाडि घुँडा टेकेको र अर्की युवतीको पाणिग्रहण, केही सहारा नपाउँदा प्रभाले लिएको सन्यासिनीको रूप, आफ्नै मानिस भनेर चिने पनि गुरुमन्त्र लिएपछि पुनः गृहस्थ धर्ममा फिर्न नसक्ने अवस्थाबाट **बिदा** कथामा समयको

अत्यन्त यथार्थ र वास्तविक चित्रण देखिन्छ भन्ने खेम दाहालको टिप्पणी छ। त्यसैले दाहालले १९९५को युग, पर्यावरण, मुहुर्त र प्रजातिगत धारणामा कृतिकार सचेत देखिन्छन् र उनको कथाले कथालेखनको युगलाई समेट्न सकेको देखिन्छ भनेका छन्।

माथुरामानसिंह सेनानी, 'सदाबहार कथाका अमर स्रष्टाÚ, **समकालीन साहित्य,** वर्ष १०, अङ्क ३ २०५७, पृष्ठ ३५-४१।

फर्केर हेर्दा नामक यस स्तम्भको 'सदाबहार कथाका अमर स्रष्टाÚ शीर्षकको यो लेख संस्मरणात्मक छ। यस लेखमा माथुरामानसिंहले मैनाली वीरगन्जमा अमीनी कचहरीको लेफ्टिनेन्ट (हाकिम) भई सरुवा भएर जाँदाको समयदेखि उनी त्यहाँ बसुञ्जेलसम्मको समयको चित्रण गरेका छन्।

यस लेखमा मैनालीले वीरगञ्जमा गएर आÇनो कर्मनिष्ठा, स्वावलम्बन, निर्भीकता वात्सल्य र करुणाजस्ता गुणले सबै मान्छेलाई रिझाएको, प्रभाव पारेको र आÇनोपनको आभास गराएको उल्लेख छ। मैनाली विरगञ्जमा सपरिवार गएका र त्यहाँ आÇना छोराछोरीलाई बिहान-बेलुका पढाउन एक युवकको बन्दोबस्त गरेकाले त्यहाँका मानिसमा पनि पढ्नुपर्छ भन्ने भावनाको विकास हुनपुगेको कुरा पनि यस संस्मरणात्मक लेखमा उल्लेख गरिएको छ। मैनालीको आकर्षक र निश्चल व्यक्तित्वबाट सानादेखि ठूलासम्म सम्पूर्ण व्यक्तिहरू प्रभावित भएका, उनको निसाफले पक्ष तथा प्रतिपक्ष दुवैले गुनासो व्यक्त नगरेको अथवा उनको निसाफले सबैको सन्तुष्टि मिलेको यस लेखमा उल्लेख गरिएको छ। यो लेख विशेषत मैनालीको जागिरे जीवनप्रति समर्पित देखिन्छ भने केही कुरा कथाकार व्यक्तित्वका पनि भएका छन्।

परिच्छेद : तीन

पुस्तकाकार कृतिमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययनहरू

३.१ मैनालीमा केन्द्रित पुस्तकभित्र गरिएका मैनालीसम्बन्धीअध्ययनहरू

श्रीमती सुशीला भट्ट, **गुरुप्रसाद मैनाली : व्यक्ति र कृति**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६० ।

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाट अनुसन्धान योजना प्राप्त प्रस्तुत पुस्तकमा सात परिच्छेद र तीन वटा परिशिष्ट रहेका छन् । यस पुस्तकको पहिलो परिच्छेदमा गुरुप्रसाद मैनालीको जीवनी, दोश्रो परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कथाको पृष्ठभूमि र गुरुप्रसाद मैनाली, तेस्रो परिच्छेदमा मैनालीको साहित्यिक यात्रा, चौथो परिच्छेदमा मैनालीका कथाहरूको विश्लेषण, पाँचौं परिच्छेदमा गुरुप्रसाद मैनालीका कथागत वैशिष्टय, छैटौं परिच्छेदमा मैनालीका अन्य रचनाहरूको संक्षिप्त चर्चा र सातौ परिच्छेमा उपसंहार रहेको छ । त्यसै गरी परिशिष्ट एकमा गुरुप्रसाद मैनालीको साहित्य साधनाबारे विविध विद्वानद्वारा व्यक्त केही मन्तव्यहरू, परिशिष्ट दुईमा गुरुप्रसाद मैनालीका प्रकाशित र अप्रकाशित फुटकर रचनाहरू र परिशिष्ट तीनमा केही पत्रहरू रहेका छन् ।

श्रीमती भट्टले यस पुस्तकको परिच्छेद चार : मैनालीका कथाहरूको विश्लेषण (पृ. २२-१६८) शीर्षक अन्तर्गत **नासो** कथा सङ्ग्रहमा भएका ११ ओटै कथाहरूको विश्लेषण शीर्षक, कथ्य र उद्देश्य, घटनाव्यापार, कथानकको अन्तर्विकास, चरित्रचित्रण, भाषा र शैली, देशकाल र वातावरण आदि तŒवका आधारमा गरेकी छिन् ।

कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीका अधिकांश कथाहरूमा नेपालको सामाजिक जनजीवनको झलक पाइन्छ । उनले आफ्ना आँखा, कान, व्यवहार, अध्ययन तथा चिन्तनमननद्वारा देखेका, सुनेका, भोगेका र अनुभव गरेका नेपालका विभिन्न अवस्थाका नरनारीको जीवनपरिवेशमा कथाबाट कथानक लिएका छन् । यस क्रममा उनले विभिन्न उमेर समूहका बालक युवक, अधबैसे तथा सहर र ग्रामीण जीवनका निम्न तथा मध्यमवर्गका नरनारीलाई समेट्दै तिनको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक जीवनको पृष्ठभूमि अनि मानव मनका सुखदुःख र तिनका कारणहरूबारे छानबिन गरेका छन् । यस्ता नरनारीका सामाजिक र मानसिक जीवनको सङ्क्षिप्त रूपमै भए पनि उनले सजीव, भावनापूर्ण, हृदयग्राही र प्रभावकारी चित्रहरू आफ्ना सामाजिक आलोचनात्मक जीवनदृष्टि समेत मिसाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

सर्वप्रथम मैनाली वस्तुस्थितिको यथार्थ चित्र खिच्ने प्रयत्न गर्दछन् र त्यसपछि मानवजीवनको सामाजिक, आर्थिक, व्यवहारिक र सांस्कृतिक सम्बन्धका आधारमा घट्न सक्ने घटनाहरू घटाउँदछन् । घटना घट्ने सन्दर्भमा पात्रपात्राहरूको जीवनमा जुन उथलपुथल आउँछ त्यसलाई माध्यम बनाएर उनी आफ्नो आदर्श दृष्टिकोण अनुसार एउटा मार्गनिर्देशन गर्दछन् । यस सन्दर्भमा उनी सँधै मूढतामाथि हार्दिकताको, निष्ठुरतामाथि करुणाको र अज्ञानमाथि ज्ञानको विजय गराउँछन् । यसबाट मानवीय आत्मसचेतना नभएको जीवनको कोरा वस्तुगत यथार्थले उच्च हार्दिकतापूर्ण आदर्शद्वारा पराजित हुनुपर्छ भन्ने कथाकारको मूल कथ्य भएको प्रस्ट हुन्छ । उनका धेरैजसो पात्रहरू आरम्भदेखि अन्त्यसम्म एकै रूपमा रहँदैनन् र ती गतिशील बन्दछन् । ती पात्रहरूको स्वाभाविक विकास, घटनाक्रम र त्यसप्रति तिनीहरूले लिने निर्णयबाट ती कोरा आदर्शवादीको सट्टा आदर्शोन्मुख यथार्थवादी देखा पर्दछन् (पृ. १७०-१७१) भनेर यस पुस्तकमा भनिएको छ ।

३.२ पुस्तकभित्र मैनालीका साहित्यिक कृतिको सङ्कलन सहित गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययनहरू

सूर्यविक्रम ज्ञवाली (सम्पा.), **कथा-कुसुम** (मौलिक कथाहरूको सङ्ग्रह), दार्जिलिङ : साहित्य सम्मेलन, वि.सं. १९९५ ।

सूर्यविक्रम ज्ञवालीद्वारा सम्पादित यस सङ्ग्रहमा ले. गुरुप्रसाद मैनालीले नेपाली जीवनको जो चित्र उपस्थित गरेका छन् सो पढ्दा स्वर्गवासी प्रेमचन्द्रको स्मरण हुन्छ भनिएको छ (भूमिका पृ.७, ई. १९६९ पञ्चम स.) । ज्ञवालीले यस सङ्ग्रहमा मैनालीको औपचारिक परिचय प्रस्तुत गर्दै उनका दुईवटा कथा **बिदा र परालको आगो** चौथो र पाँचौं कथाका रूपमा सङ्कलन गरेका छन् ।

डा. ईश्वर बराल (सम्पा.), **झ्यालबाट** , ललितपुर : साझा प्रकाशन, २००६ ।

यस समालोचना सङ्ग्रहमा गुरुप्रसाद मैनालीको **शहीद** कथा सङ्गृहीत गर्दै उनको सम्पूर्ण जीवनका सङ्क्षिप्त झलक प्रस्तुत गरिएको छ ।

डा. बरालले मैनालीको साहित्यिक व्यक्तित्वको सजीव अध्ययन विश्लेषण गर्दै अपेक्षित तŒवको संघटन गरी कथा लेख्ने अगुवाहरू मध्ये मैनालीको नाउँ दिकपालका झैं उच्चारित हुन्छ पृ.१५) । सामाजिक जीवनसँग सम्बन्धित कथा प्रवर्तन गर्नेमध्ये मैनाली प्रथम भए र केहीवर्ष उनकै परम्पराले दिग्विजय गऱ्यो । **नासो** प्रथम विशुद्ध नेपाली सामाजिक कथा हुनाले यसमा नेपाली समाजले स्वयम् अनुभव गरेको सबथोक पायो (पृ.११६) भनेका छन् ।

बदरीनाथ भट्टराई (सम्पा.), **नेपाली गद्य सङ्ग्रह प्रथम भाग**, काठमाडौँ : नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति , २०१४ ।

बदरीनाथ भट्टराईको सम्पादनमा र पुष्कर शमशेरको अध्यक्षतामा नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति २०१४ बाट प्रकाशित नेपाली गद्य सङ्ग्रह प्रथम भागमा मैनालीको **नासो** (पृष्ठ २२-३७) कथा सङ्गृहीत गर्नुका साथै उनको साहित्यिक प्रवृत्तिको बारेमा लघु टिप्पणी पनि गरिएको छ ।

यस सङ्ग्रहमा गुरुप्रसाद मैनालीलाई धेरै कथा नलेखे पनि मैनालीज्यू कथा साहित्यका अगुवा हुनुहुन्छ । परिस्थितिको समस्यामा अल्मलिनु पर्दा साहित्यिकहरूदेखि निकै टाढा रहनु भएको भए पनि उहाँले दर्शाउनु भएको बाटो मोपासाँ र प्रेमचन्द्रको जस्तै छ । आदिदेखि अन्त्यसम्म ज्यादै सावधानीका साथ उहाँ कलम चलाउनुहुन्छ, पहाड र तराईतिर बसेर पनि पाश्चात्य कथाकारहरूसँग दाँजिनुहुन्छ अनि कथामा हरेक अङ्ग प्रत्यङ्गतिर दृष्टि पुऱ्याई सौन्दर्य र सरसता भरेर सफल कथाकारको परिचय दिनु हुन्छ । समाजले लत्याएको नारी-जीवनप्रति निकै सहानुभूति राख्नुहुन्छ र उहाँ सुधारको चेतना दिनुहुन्छ भनिएको छ ।

भैरव अर्याल (सम्पा.), **साझा कथा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०२५ ।

यस सङ्ग्रहमा मैनालीको **अभागी** कथा सङ्ग्रह गरिएको छ । यहाँ पृष्ठभूमिको रूपमा मैनालीको परिचय र कथा सार लेखी कथा राखिएको छ । यस सङ्ग्रहमा मैनालीज्यू नेपाली निम्न वर्गीय ग्रामीण जीवनका दैनिक सुख-दुःख, माया-प्रीति, इज्जत-प्रतिष्ठा आदिलाई कथाको रूप दिन निकै सिद्धहस्त हुनुहुन्छ भनिएको छ ।

वासु रिमाल 'यात्रीÚ (सम्पा.), **अट्ठाइस कथा** , काठमाडौं साझा प्रकाशन, २०३९ ।

वासु रिमालद्वारा सम्पादित यस सङ्ग्रमा अट्ठाइसजना प्रतिनिधि कथाकारहरूका कथा रहेका छन् जसमध्ये मैनालीको **नासो** कथा पर्न सफल भएको छ ।

यस सङ्ग्रहमा "नेपाली कथाः एक सिंहावलोकन" नामक कथा परिचयमा यस सङ्ग्रहमा भएका कथाकारहरूको सामान्य परिचय तथा विशेषताको चर्चा गर्ने क्रममा मैनाली प्रेमचन्द्र र शरतचन्द्रबाट निकै प्रभावित थिए । यी दुई कथा साहित्यका महान् प्रतिभाहरूले गुरुप्रसादको प्रतिभालाई उदीप्त पारे भनिएको छ ।

मैनालीको **नासो**ले रहस्य, रोमाञ्च, भावुकता र काल्पनिकता अँगालेका पुरानाखाले कथाको परम्पराबाट मुक्त रही सामाजिक समास्याउपर चिन्तनशील भई आधुनिकता अँगालेको छ । **नासो**को दुःखान्तताले हामीलाई प्रभावित पार्छ, आँखामा आँसु भरिन्छ र छातीमा कथाकारप्रति श्रद्धा उम्रन्छ । **नासो** कथाकार मैनालीको उत्कृष्ट कथा मात्र होइन, आधुनिक नेपाली कथाको थालनी पनि यसैबाट भएको हो भनिएको छ ।

नरहरि आचार्य, महादेव अवस्थी र देवीप्रसाद गौतम (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग १,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०४६ ।

यस कथासङ्ग्रहमा मैनालीलाई प्रथम आधुनिक नेपाली कथाकार हुन भनिएको छ । उनले थोरै कथा लेखे तापनि कथा विधाको नयाँ संरचनालई अँगालेर लेखिएका उनका कथाले नेपाली कथाको परम्परामा आधुनिकता ल्याएको मानिन्छ । मैनालीका कथाको विषयवस्तु नेपाली समाज रहेको छ र नेपाली समाजका यथार्थ पक्षको चित्रण गरी कथा लेख्ने कथाकारहरूमा पनि मैनाली नै पहिला मानिन्छन् भनिएको छ ।

यस सङ्ग्रहमा मैनालीको **शहीद** कथा सङ्कलित रहेको छ । 'शहीद' कथाको अग्र पृष्ठमा मैनालीको परिचय दिँदै उनका कथा नेपालीपनाले ओतप्रोत भएका र मूलतः गाउँले नेपाली जनजीवनका कारुणिक पक्षको चित्रण गरिएका छन् भन्दै मैनालीलाई आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकार हुन् भनेर उल्लेख गरिएको छ (पृष्ठ १) ।

यहाँ आधुनिक नेपाली कथाको विकासक्रम लेखनका सन्दर्भमा पनि सामाजिक यथार्थवादी धाराको सूत्रपात गर्ने काम प्रथम आधुनिक नेपाली कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीले गरेका हुन् भनिएको छ (पृष्ठ-झ) ।

डा. ताराप्रसाद जोशी (सम्पा.), **नेपाली कथा-सङ्ग्रह भाग १,** काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार, २०४९ ।

पन्ध्र जना कथाकारहरूका एक एकवटा कथा सङ्कलन गरिएको यस सङ्ग्रहमा पहिलो कथाको रूपमा मैनालीको **बिदा** कथा राखिएको छ तर मैनालीका सम्बन्धमा विश्लेषणत्मक दृष्टि भने दिइएको छैन ।

प्रा. राजेन्द्र सुवेदी (सम्पा.), **स्नातकोत्तर नेपाली कथा**, ललितपुरः साझा प्रकाशन, २०५१ ।

यस कथासङ्ग्रहमा गुरुप्रसाद मैनालीका **परालको आगो**, **छिमेकी** र **बिदा** गरी तीन कथा सङ्गृहीत रहेका छन् । यस पुस्तकको परिशिष्ट १ अन्तर्गत 'सामाजिक यथार्थवाद र कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीÚ शीर्षकको लेख (पृ.२१३-२१६) मा मैनालीका कथालाई अँठ्याएर राख्न सक्ने वैचारिक रसायन तŒव भनेको नै आदर्शोन्मुख सामाजिक यथार्थता हो । आदर्शको सबलीकरणबाट समाज स्वस्थ हुन्छ । मान्छेभित्रै अनेक किसिमका कमजोरीहरू हुन्छन् र मानवता पनि मान्छेभित्रै निहित हुन्छ भन्ने चुरो विचार राखेर उनले मानवता खोतल्न आदर्शको आड लिएका छन् । यसो हुनाले मैनालीका पात्रहरूमा निराशा, हतोत्साह र सङ्कट सामना गर्ने औषधिका रूपमा अज्ञात र रहस्यमा निहित ईश्वरीय शक्ति आदर्शका रूपमा उपस्थित भएको देखिन्छ । यति हुँदा हुँदै पनि मैनालीको आदर्श सामाजिक धरातलबाट अज्ञातको लोकतिर यात्रारत भएको भने छैन । उनको यथार्थता यथास्थितिको रेखाभन्दा माथि उठ्न सकिरहेको देखिदैन भनेर भनिएको छ ।

प्रा. डा. वासुदेव त्रिपाठी (प्र.सम्पा) महादेव अवस्थी र अन्य (सम्पा.), **नेपाली साहित्य शृङ्खला भाग १,** काठमाडौं : एकता वुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स , २०५२ ।

यस पुस्तकमा मैनालीको चिनारी गराउँदै कथाकलाका विभिन्न तŒवका दृष्टिले हेर्दा कथाकार मैनाली आÇनो जमानाको नेपाली समाज र जनजीवनका पुराना अनि नयाँ दृष्टिकोणका सङ्घर्ष वा द्वन्द्वले गर्दा पैदा भएका समस्यालाई कथावस्तु बनाई कथा लेख्न सिपालु कथाकार ठहर्दछन (पृ.१३५) भन्दै **कर्तव्य** कथा सङ्गृहीत गरिएको छ ।

डा. केदारप्रसाद शर्मा र राजेन्द्रप्रसाद पौड्याल (सम्पा.), **चौध नेपाली कथाकारका कथा,** काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार , २०५४ ।

यस सङ्ग्रहमा मैनालीका कथाहरू विशुद्ध पाराका नेपाली जनजीवनको झाँकीका रूपमा प्रदर्शित हुन पुगेका छन् । यिनका कथामा पाइने सरल भाषशैली, सजीव चित्रण, कलात्मक प्रस्तुति चाहिँ मैनालीका अभिव्यक्तिगत विशेषता हुन भन्दै **अभागी** कथा समावेश गरिएको छ (पृ. २०-२९) ।

महादेव अवस्थी (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग २** काठमाडौँ : साझा प्रकाशन २०५५ ।

यस कथा सङ्ग्रहमा अवस्थीले गुरुप्रसाद मैनालीको परिचय दिई उनलाई आÇनो समयको नेपाली समाजमा पुराना प्रचलन र नयाँ विचारधाराका द्वन्द्वले सिर्जेको सामाजिक सङ्क्रमण शीलताका समस्यालाई कथावस्तु बनाई कथा लेख्ने कथाकारका रूपमा चिनाएका छन् र मैनालीका कथामा गान्धीवादी मानसिक परिवर्तनको प्रक्रिया पाइन्छ भनेका छन् (पृष्ठ २५-२६) ।

यस सङ्ग्रहमा मैनालीको **चिताको ज्वाला** कथा सङ्गृहीत रहेको छ (पृ २९-३९) । यस कथामा युवायुवतीको प्रेम प्रसङ्ग, प्रेमवियोग र त्यसैका कारण नायिकाको जीवन चिताको ज्वालातर्फ उन्मुख भएको देखाइएको छ । कुलघरान एवम्धनदौलतका पछि लागि बाबु आमाले छोरीको इच्छा विपरीत विवाह गरिदिने र छोरीले पनि बाबुआमाले दिएका वरसँग वाध्यतावश जानुपर्ने अवस्था, धनी तथा सम्पन्नशाली परिवारका युवकहरू दुर्व्यसनमा लागि बिग्रेका जस्ता समस्यालाई यस कथामा पाठकको मनमा गहिरो सहानुभूति सृजना हुनेगरी कलात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ भनिएको छ (पृ.२६) ।

डा. ऋषिराज बराल (प्र.सम्पा.) र कृष्णप्रसाद घिमिरे (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग-३,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५५ ।

यस कथा सङ्ग्रहमा मैनालीको **अभागी** कथा सङ्गृहीत भएको छ । यस सङ्ग्रहमा मैनालीको संक्षिप्त चर्चा गर्दै उनले सामाजिक यथार्थताको उद्घाटन गर्दा समाजको पर्यवेक्षण गरी त्यसका सकारात्मक र नकारात्मक दुवै पक्षको उल्लेख गर्दछन् भनिएको छ । मैनालीले उदारता , मानवता र आपसी सहयोगका साथै वैगुनीलाई गुनले मार्ने सकारात्मक प्रवृत्तिको वर्णन, अन्धविश्वास, गरिबलाई माथि उठ्न नदिने, विधवा समस्या आदि कुराको चित्रण आÇना कथामा गरेका छन् र नेपाली उखान टुक्काको सुन्दर प्रयोग गरेर नेपाली भाषाको सौन्दर्य वृद्धि गर्नुका साथै विन्दुमा सिन्दु अटाउने काम गरेका छन् भनी बराल र घिमिरेले उल्लेख गरेका छन् (पृष्ठ -१४) ।

प्रा. डा. दयाराम श्रेष्ठ (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग** ४, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५७ ।

यस सङ्ग्रहमा मैनालीका **परालको आगो** र **कर्तव्य** दुई कथा सङ्गृहीत रहेका छन् । श्रेष्ठले यस सङ्ग्रहमा मैनालीको संक्षिप्त जीवनी प्रस्तुत गर्दै कथागत प्रवृत्तिहरूको पनि विश्लेषण गरेका छन् । मैनालीलाई प्रथम आधुनिक नेपाली कथाकार हुने श्रेय इतिहासले दिएको छ । नेपाली कथालाई आधुनिक मूल्य प्रदान गर्ने क्रममा उनले एकातिर आÇनो कथाको संरचनालाई पूर्ण यथार्थवादमा आवद्ध गरी कथावस्तुको निर्माण गरेका छन् साथै पात्रको

दृष्टिकोणलाई समायोजन गर्दै आÇना कथाको रूपविन्यासलाई मध्ययुगी शैलीबाट मुक्तगरी सुपुष्टता प्रदान गरेका छन् (पृ.३७-३९) भन्ने श्रेष्ठको मत रहेको छ ।

भूपति ढकाल 'कमल', **केही कृतिको विवेचना र अभ्यासमूलक नेपाली**, स्याङजा : श्रीमती अम्बिका ढकाल, २०४० ।

यस पुस्तकको 'केही कथाकारका कथाहरू' शीर्षक अन्तर्गत 'गुरुप्रसाद मैनाली र नासो कथा सङ्ग्रहका अधिकांश कथाहरू' उपशीर्षकको लेख मैनालीसम्बन्धी रहेको छ ।

यस लेखमा ढकालले नेपाली कथा साहित्यको क्षेत्रमा गुरुप्रसाद मैनाली (सं. १९५७-२०२८) एक अविस्मरणीय प्रतिभा हुन् भनेका छन् । नेपाली साहित्यको कथा विधालाई आधुनिक युगमा प्रवेश गराउने कथाकारहरूमा मैनालीको नाम पहिले लिन सकिन्छ । लगभग सवा दर्जन जति कथा लेखेर ज्यादै लोकप्रिय र ख्याति प्राप्त मैनालीको एउटा मात्र प्रकाशित कथाकृति **नासो** कथा सङ्ग्रह हो । यसै कथा सङ्ग्रहद्वारा मैनालीका कथाकारिता सम्बन्धी मान्यता एवम् धारणालाई सही किसिमले रेखाङ्कन या मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ र त्यस विषयमा सो सक्षम पनि छ । त्यसैले यिनी नेपाली कथामा आधुनिकताका प्रतिष्ठापक मानिन्छन् भन्ने टिप्पणी गरेका छन् (पृ. ६१) ।

मैनालीको कथा प्रवृत्ति आदर्शोन्मुख यथार्थवादमा आधारित छ । परिमार्जित कथा सीपको विलक्षणता यिनका कथामा पाइन्छ । परिपुष्ट कथावस्तु ग्रहण गर्दै ग्रामीण समाजको सामाजिक जीवनलाई यथार्थ रूपमा चित्रण गर्नु नै मैनालीका कथाले देखाएको विशेषता हो भन्नु पर्छ । यिनका प्रत्येक कथामा कुनै न कुनै रूपमा नेपाली निम्न र निम्नमध्यम वित्तीय ग्रामीण जीवनका दैनिक सुखदुःख, मायाप्रीति, चालचलन, इज्जत, प्रतिष्ठा आदि कुरा प्रस्ट रूपमा प्रष्टिएका छन्, जुन सफल कथाकारको कसौटी हो भन्नुपर्छ । मैनालीले मान्छेका प्रवृत्तिहरूलाई दानवी र दैवी गरी दुई वर्गमा वर्गीकरण गर्दै प्रत्येकजसो कथान्त्यमा असत्को प्रतिरूप दानवीपनको हार र सत्को प्रतिरूप दैवीपनको जीत देखाएका छन्, यिनको यो अर्को प्रमुख विशेषता हो । यही सत् प्रवृत्तिप्रति सहानुभूति र असत् पक्षप्रति घृणा एवम् तिरस्कार उब्जाएर नैतिक धरातलमा आदर्श चरित्र एवम् आदर्श समाजको स्थापना गर्ने चाहाना/इच्छाको सही प्रतिनिधित्व मैनालीका सबै कथाले गर्दछन् । यिनका कथामा उपदेशात्मक स्वर पनि प्रस्टरूपले घन्किएका हुनाले यिनको यो अर्को महत्वपूर्ण विशेषता मानिन्छ । **नासो**, **परालको आगो**, **बिदा**, **शहीद**, **अभागी** आदि कथाहरू यिनका लोकप्रिय कथाहरूको महलमा देखिन्छन् (पृ. ६२) भन्ने ढकालको मत रहेको छ र यस लेखमा ढकालले मैनालीका आठ कथाहरू **नासो**, **छिमेकी**, **परालको आगो**, **पापको परिणाम**, **बिदा**, **शहीद**, **कर्तव्य र प्रत्यागमन**को विवेचना पनि गरेका छन् (पृ. ६२-७६) ।

३.३. पुस्तकभित्र सङ्कलित समालोचकीय लेखमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययनहरू

कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान (सम्पा.), **साझा समालोचना**, ललितपुर : साझा प्रकाशन २०२५ ।

यस समालोचना सङ्ग्रहको पृ.४०७-४१३ सम्म डा. दयाराम श्रेष्ठको 'आदर्शतिर उन्मुख कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीÚ शीर्षकको लेख रहेको छ ।

यस लेखमा गुरुप्रसाद मैनाली आदर्शतिर उन्मुख भएर पनि यथार्थवादकै परिधिभित्र रहने कथाकार हुन् भनिएको छ । **नासो** (१९९२) यिनको पहिलो कथा हो र यो नेपालीमा लेखिएको पहिलो आधुनिक कथा भएकाले नेपाली साहित्यमा पहिलो आधुनिक कथाकार हुनाको श्रेय यिनैलाई छ भनिएको छ । यथार्थवादी कथाकारका रूपमा गुरुप्रसाद मैनालीको जीवन विषयक संदृष्टिको सन्धान गर्दा यिनी आदर्शोन्मुख यथार्थवादी वर्गभित्र पर्दछन् । आफू यथार्थवादी भएर पनि आदर्शवादी उपयोगितालाई त्याग्न नसक्नाको कारणले गर्दा यिनको दृष्टिकोण वस्तुपरक भएर पनि आत्मपरक हुन पुगेको छ । जीवनको वस्तुपरक सत्य चिनाउनुमा मात्र यिनको उद्देश्य रहेको छैन । जीवनलाई आध्यात्मिक वा नैतिक उच्चतामा पनि निरीक्षण गर्ने यिनको उद्देश्य रहेको छ । आदर्शोन्मुख यथार्थवादी प्रवृत्तिले गर्दा यिनको जीवन विषयक दृष्टि एकमात्र विन्दुमा सीमित नरही विस्तार पाउन सक्षम भएको छ अथवा यथार्थबाट आदर्शतर्फ र आदर्शबाट यथाथतर्फ फैलिएर यिनका कथामा मानव जीवनका शाश्वत सTयको विशिष्ट पक्षको उद्घाटन भएको छ ।

जीवनमा आध्यात्मिक सत्यको प्रतिस्थापन गर्ने प्रयास कथाकार मैनालीको छ अर्थात मैनाली जीवनलाई धार्मिक कोणबाट हेर्दछन् । मैनालीका कथामा पाइने सामाजिक यथार्थवादको विस्तार आदर्शवादमा भएको हुँदा सामाजिक संस्कृति र सभ्यताको तीव्र प्रतिवाद वा खण्डन गर्नु यिनलाई त्यति रुचिकर छैन । यथार्थवादी हुनाको नाताले सामाजिक अन्याय र शोषणप्रति यिनी चेतनशील त छन् तर समाजको घोर विरोध गर्ने वा दीर्घकालदेखि स्थापित हुँदै आएको सामाजिक अवस्थामा उथलपुथल ल्याई विद्रोह गर्ने स्वर भने यिनको ज्यादै मन्द छ । यिनले समकालीन समाजको आलोचनामा कम रुचि लिएका छन् । बरु एक सामाजिक पर्यवेक्षकका रूपमा समाजको झलक दिन यिनले निकै तत्परता देखाएका छन् । समाजको सीमालाई नाघेर नयाँ परिवर्तन ल्याउन यिनका पात्रहरू सक्षम छैनन्, पात्रहरू सामाजिक प्रतिमानद्वारा पराजित छन् । कथाकार मैनालीमा सामाजिक चेतना त छ तर त्यो चेतना आदर्शवादसँग सम्बद्ध भएकाले स्वस्थ सामाजिक जीवन दर्शनको सन्धानमा ज्यादा संलग्न छ भन्दै समालोचक श्रेष्ठले **नासो** सङ्ग्रहमा भएका कथाहरूबाट उदाहरणसहित पुष्टि गरेका छन् ।

समाजका मानक र स्थापित मूल्यको झलक दिएर रुग्ण र जीर्ण सामजिक संरचनाको उत्थान हुनुपर्ने आदर्शवादी भावनामा मैनालीको यथार्थवाद आधारित छ । यिनी समग्रतः वस्तुवादी नभएर अंशतः आत्मवादी पनि हुन् । यिनको शिल्पकारिता मूल क्षेत्रकै परिपोषक बनेको छ र यिनको शिल्प क्षेत्र गत्यात्मक हुनुका साथै अनेक कोणबाट हेर्दा त्यस क्षेत्रले नेपाली कथाको इतिहास निर्माणलाई महŒवपूर्ण दिशा प्रदान गरेको छ भन्ने श्रेष्ठको निष्कर्ष छ ।

वासुदेव त्रिपाठी, **विचरण** (समालोचना सङ्ग्रह), काठमाडौँः भानु प्रकाशन, २०२८, पृ. ४५-५२ ।

यस समालोचना सङ्गालोमा मैनालीको समालोचना ‘कथाकार मैनालीको मूल्याङ्कनÚ शीर्षकमा गरिएको छ । यहाँ मैनालीलाई कथाकार मैनाली मूलतः नेपाली समाजका चित्रकारका रूपमा उभिन्छन् । कथाकार विश्वेश्वर, सम र पुष्करका तुलनामा मैनाली पुराना देखा पर्दछन् भन्दै त्रिपाठीले आÇनो लेखन अगाडि बढाएका छन् ।

‘शारदाÚ पूर्वको अतिरञ्जनात्मक धरातललाई मैनालीका कथाले सामाजिकता दिएका छन् । मैनाली सामाजिक यथार्थ प्रस्तुत गर्छन्, तर उत्तरार्द्धमा प्रायशः उनका कथाले आदर्शवादी मोड लिन्छ । त्यसैले उनी सामाजिक दृष्टिकोण भएका, आदर्शोन्मुख यथार्थवादका कथाकार हुन् । यथार्थको ओठमा आदर्शको चुम्बन छ मैनालीका कथामा, अथवा आदर्शको गजुर लगाएका यथार्थका मन्दिर जस्तै छन् उनका कथा । तर **बिदा** जस्ता एकाध कथाबाहेक अन्य कथामा यथार्थ र आदर्शको यो संश्लेषण कृत्रिम छैन पर्याप्त चित्तबुझ्दो छ, यसैमा मैनालीको महानता छ भन्ने त्रिपाठीको मत रहेको छ ।

आफू बाँचेको देश र कालको सामाजिक जीवनको मर्मसँग मैनाली परिचित छन् र यही परिचय नै उनको कथाको प्राण हो । मैनालीको **नासो** कथा सङ्ग्रह एउटा चित्रावली वा एल्बम् हो । नेपाली जीवनका कतिपय मार्मिक कथा चित्रहरू यसमा सङ्कलित छन् । यस प्रसङ्गमा विश्वेश्वर, सम वा पुष्कर समशेर मैनालीका तुलनामा फीका-फीका हुन्छन् -चैतको क्षितिज जस्तै भनेर यस समालोचनामा त्रिपाठीले ठोकुवा गरेका छन् ।

मैनालीका कथामा पाइने पात्रहरू व्यक्ति नभएर समाजका त्यस्ता अनेकौं व्यक्तिको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । त्यसैले उनका पात्रहरू प्रतिनिधि मूलक छन् । उनका कथामा प्राचीन रूढी र नवीन संस्कारका बीचको अन्तर्द्वन्द्व छ । यिनी संक्रमण कालको नेपालका प्रवक्ता कथाकार हुन् भनेर त्रिपाठीले भनेका छन् ।

दयाराम श्रेष्ठ ‘सम्भवÚ, **नेपाली साहित्यका केही पृष्ठ**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०३२ ।

यस पुस्तकमा श्रेष्ठले ‘मैनालीको **नासो** र प्रेमचन्द्रको **सौतः** तुलनातमक अध्ययनÚ शीर्षकअन्तर्गत (पृ.१०६-११७) प्रेमचन्द्रको कथाकारिताको सामान्य विश्लेषण गर्दै मैनालीको **नासो** र प्रेमचन्द्रको **सौत** कथाको विभिन्न दृष्टिबाट तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन् । प्रेमचन्द्र

पनि सामाजिक यथार्थवादी समस्यामा कथा लेख्ने कथाकार भएकाले उनको गहिरो प्रभाव मैनालीमा परेको मत श्रेष्ठको छ ।

यस लेखमा श्रेष्ठले मैनालीको **नासो** र प्रेमचन्द्रको **सौत** कथाको कथानक, चरित्र, परिवेश आदिको तुलनात्मक अध्ययन गर्दै समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको कुनै पनि साहित्यिक कृतिमा देश, काल तथा वातावरण सापेक्ष पात्र, दृश्यावली परम्परा आदिको प्रस्तुतीकरण अत्यावश्यक मानिन्छ । कतिपय कुराहरूमा एक साहित्यकार अर्को साहित्यकारद्वारा जति नै मात्रमा प्रभावित भए पनि देश, काल तथा परिस्थितिको यथार्थ चित्रणमा ऊ आफ्नै पन लिएर देखापरेको हुन्छ र यही नै सच्चा साहित्यकारको मौलिकता हो भने पनि हुन्छ भनेका छन् । यस दृष्टिले प्रेमचन्द्रको **सौत** र मैनालीको **नासो** दुई भिन्न भिन्न कथाको रूपमा हेर्न सकिन्छ । **सौत**मा पाइने भारतीय वातावरणको गन्ध **नासो**मा पाइँदैन । बरु नेपाली सामाजिक वातावरण तथा परम्परा आदिको चित्रण जति **नासो**मा पाइन्छ, भारतीयपनको त्यति ज्यादा चित्रण **सौत**मा पाइन्न । हुन त नेपाल र भारतको सांस्कृतिक परम्परा तथा अन्य धार्मिक प्रवृत्तिहरूमा खास त्यति फरक छैन र पनि केही केही कुराको फरक अवश्यै पाइन्छ । नेपालमा प्रचलित विहा प्रथा, रीतिरिवाज आदि आÇनै प्रकारका छन् । मानिसहरूको रहनसहन आÇनै प्रकारको छ अनि तदनुरूप सामान्य मानिसहरूको सोचाइ धारणा आदि पनि आÇनै प्रकारका छन् । यही आÇनोपनले गर्दा **नासो** कथा सौतको आÇनोपनबाट अलगिन्छ, नासोमा पाइने मनोवैज्ञानिक चित्रण सौतमा पाइदैन । सुभद्रा जस्तो पात्रबाट नारीमनोविज्ञान र देवीरमण जस्तो पात्रबाट सामान्य मनोविज्ञानको प्रस्तुतीकरणले गर्दा **नासो** कथा आकर्षक हुन पुगेको छ । **सौत**मा सौता-सौताको झगडा पढ्दा पाठकलाई जुन पट्यार लाग्न सक्दछ, त्यो **नासो** पढ्दा लाग्दैन । कथाको अन्तले पाठकको आँखामा आँसु ल्याउन सौतलाई **नासो**ले धेरै उछिनेको छ भन्दै **नासो** कथालाई मौलिक कथाको रूपमा श्रेष्ठले विश्लेषण सहित पुष्टि गरेका छन् ।

बासु रिमाल 'यात्री', **केही साहित्यिक चिन्तनहरू,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, वि.सं. २०३२ ।

यस पुस्तकको 'आधुनिक नेपाली कथामा नयाँ आयाम' शीर्षकको लेखमा शारदाको प्रकाशन (सं. १९९१) पछि आधुनिक नेपाली कथाको इतिहास सुरु भएको हो भनिएको छ । लोककथा, दन्त्यकथा, पञ्चतन्त्रका कथा, जातक कथा, पौराणिक उपाख्यान तथा नैतिक कथाहरूको आकर्षणबाट मुक्त भई आफ्नै गाउँका घाम-छायाँ, व्यथा र सुस्केराहरूले जब नेपाली कथाकारका संवेदनशील मनलाई पगाल्न र प्रेमचन्द्र र शरतचन्द्रका कथाले उचाल्न शुरु गरे, त्यसैबेला आधुनिक नेपाली कथाको जन्म भयो । यसरी नै जन्म्यो गुरुप्रसाद मैनालीको **नासो** (सं. १९९२) भन्दै नासोलाई कथाको आधुनिक काल जन्माउने कथा र मैनालीलाई आधुनिकताका प्रवक्ता भनिएको छ पृ. ७८-७९) ।

डा. मुरारीप्रसाद रेग्मी, **मनोवैज्ञानिक अनुसन्धानात्मक समालोचना** (कथा खण्ड), काठमाडौँ: ने.रा.प्र.प, २०३८ ।

'**नासो** र **परालको आगो** : एक विश्लेषण' शीर्षकको समालोचनात्मक लेखमा रेग्मीले मैनालीका र प्रेमचन्द्रका कथाको तुलना गरेका छन् र उनले मैनाली आÇना कथाहरूमा सामाजिक यथार्थलाई अति सरल र मौलिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्नमा अनुपमेय छन् भनेका छन् । जसरी प्रेमचन्द्र र गोर्कीको तुलना गरिन्छ ठीक त्यसै किसिमले मैनाली र प्रेमचन्द्रको पनि तुलना गर्न सकिन्छ भन्दै मैनालीले नेपाली कथा विधामा जुन नवीन जागृति ल्याए त्यसको लागि सारा नेपाली आज यिनको ऋणी छन् भनेर रेग्मीले भनेका छन् (पृ.१-६) ।

नरेन्द्र चापागाईं, **केही कृति : केही प्रतिकृति**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, वि.सं. २०३८ जेठ ।

'मैनालीका पात्रहरूमा संवेदनशीलता' शीर्षकको यस लेखमा गुरुप्रसाद मैनालीले त्यति धेरै कथाहरू लेखेनन् । उनले लेखेका एघारओटा कथाहरूको एउटै बिटो छ, त्यो हो **नासो** भनेर विषयवस्तुलाई अगाडि बढाइएको छ । **नासो**का प्रायशः सबै पात्रहरू संवेदनशील छन् । कुनै पात्रहरू व्यवहारिक असामञ्जस्ले गर्दा भित्रभित्रै सल्किएका छन् । कुनै असफलताका शिकार छन् भने कुनै प्रेम पीडाले कुहुन आँटेका छन् । कुनै आर्थिक पीडा र सामन्ती दवदवाले पिल्सिएका छन् भने कुनै चाहिँ राष्ट्रियताका बलिमा अन्तिम सास फेर्न पनि पुगेका छन् । यस्तै मैनालीका पात्रहरू संवेदनासँगै जन्मन्छन्, संवेदनासँगै बाँच्तछन् र संवेदनासँगसँगै यस संसारबाट बिदा हुन्छन् । तिनका संवेदनाहरूको आगमन तथा प्रत्यागमन दुवै स्थितिमा आँसुको मूल फुटेको छ । तिनका आँसुले संवेदनालाई अभिव्यक्ति गर्दछ, संवेदनाले करुण रसको सिर्जना गर्दछ । मैनालीका पात्रहरूका संवेदनाले पाठकको हृदयमा सुषुप्त रहेका संवेदनालाई बिउँझाइदिन्छ । सबै पात्रहरूका जीवनानुभूतिले प्रत्येक पाठकको मुटुमा भक्कानु पार्दछन्, कलेजामा धाँजा फाट्दछन् भन्दै **नासो** कथा सङ्ग्रह भित्रका प्रायःजसो सबै मुख्यपात्रहरूको संवेदना केलाइएको छ ।

मैनालीज्यूका अधिकांश पात्रहरू आदर्श, सत्यता एवम्कर्तव्य संसारका चम्किला ताराहरूजस्ता छन् । उनीहरूको जीवन डुङ्गा सँधै संवेदनाको नदीमा ढल्मलाउँछ । पात्रहरूको बीचमा गाँसिएको प्रेमसूत्र पनि आदर्श र आत्मीयतासँग सम्बन्धित छ । तिनमा कामवासनाको जल्दो भोक छैन, यौन विकृतिले ल्याएको दुर्गन्ध छैन । सामाजिक परिवेशका दुःख-सुख, व्यथा-

वेदना र संवेदना कथारूपी भालाका शूलहरू समान छन् । उहाँका कथानक, कथोपकथन, पात्र र चरित्र आदि सबै संवेदनाको पृष्ठभूमिमा उभ्याइएका छन् । उहाँको कलात्मक अभिव्यक्ति पनि नेपाली मुटुबाट रसाएको संवेदनाको सम्पूर्णता हो, आँसुको समुद्र हो भन्ने टिप्पणी चापागाईंको रहेको छ पृ. २० - २४) ।

मोहनराज शर्मा, **नेपालीका केही आधुनिक साहित्यकार,** काठमाडौँ : सहयोगी प्रेस २०४० ।

यस पुस्तकमा ‘सजग कथा-लेखक मैनालीÚ (पृष्ठ ७९-९६) शीर्षकको लेख मैनालीसम्बन्धी रहेको छ । यस लेखमा शर्माले मैनालीको चिनारी गराउँदै नेपालीमा शास्त्रीय ढाँचा बमोजिम पहिलो मानक कथा लेख्ने व्यक्ति गुरुप्रसाद मैनाली हुन् र उनले लेखेका कथाहरूमा पहिलो **नासो** हो, यो नै नेपालीको परिपाटीबद्ध पहिलो मानक कथा पनि हो भनेका छन् । वि.सं. १९९२ मा प्रकाशित **नासो** कथाद्वारा मैनालीले एकातिर साहित्यिक सैद्धान्तिक र सजग कथा लेखनको शुभारम्भ गरेको पाइन्छ भने अर्कातिर नेपालीमा कथास्तर र त्यसका बाह्य ढाँचाको निर्धारण गरेको पाइन्छ । यसरी नेपाली कथा विधाको वास्तविक इतिहासको थालनी गरेर उनी नेपाली कथा साहित्यका प्रारम्भिक कालका प्रथम प्रणेता भएका छन् भन्ने शर्माको भनाइ छ ।

यस लेखमा शर्माले मैनालीका कथाका-विशेषताहरू भन्दै-

१) कथा-तŒवको निर्वाह २) परिवेश-सिर्जना ३) सामाजिकता

४) सङ्घर्षको प्रधानता ५) नारी-समस्या ६) सुधारवादी स्वर

आदि बुँदामा प्रस्तुत गर्दै **नासो** सङ्ग्रहभित्रका कथाका आधारमा यिनको पुष्टि गरेका छन् र छिमेकी कथाको बोध विश्लेषण गरेका छन् ।

प्रतापचन्द्र प्रधान, **नेपाली कथावलोकन** (समालोचना सङ्ग्रह), दार्जीलिङ : दीपा प्रकाशन, २०४० ।

कथाकार मैनालीको **‘नासो** समाज चित्रावली**Ú** शीर्षकको यस समालोचना लेखमा प्रधानले मैनाली आÇना समकालीन देश-काल र परिस्थितिका सफल चित्रकार पनि हुन् भन्ने भनाइ प्रस्ट पारेका छन् । प्रधानले मैनाली नेपाली समाजका, अझ ग्रामीण समाज, जनजीवनका कतिपय त्यस्ता घटना द्वन्द्व र समस्यालाई आÇना कथाका माध्यमबाट छर्लङ्ग दर्शाउन दक्ष छन् भनेका छन् । मूलत : सामाजिक धरातललाई नै ग्रहण गरी आफू बाँचेको समाज र यसका

वरिपरिको परिवेशलाई कथाको मुलआधार बनाई समाजमा भएका अनेकौ त्रुटिहरू पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्न मैनाली चाहन्छन्। व्यापक तर तीव्र सामाजिक अनुभूतिले उनलाई नेपाली जनजीवनसँग घनिष्ट बनाएको अनुभव हुन्छ। तीव्र सामाजिक चेतनाले नै उनलाई कथा लेख्न प्रेरणा प्रदान गरेको प्रतीत हुन्छ। उनी सिङ्गो समाजलाई आÇनो अगाडि राखेर त्यस भित्रका सम्पूर्ण यथार्थलाई वस्तुगत रूपमा केलाएर हेर्छन्। ठीक र बेठीक तथा सत् र असत्लाई उनी राम्ररी केलाई कथाको अन्त्यतिर एउटा आदर्शको निर्माण गरिरहेका हुन्छन्। त्यस आदर्शवादिताको परिधिभित्र कथाकार मैनाली कतै कतै नीतिवादी बनी समाजमा नैतिक सचेतकका रूपमा पनि देखा पर्दछन्। नैतिक सचेतकका रूपमा नै सामाजिक त्रुटिहरूलाई औल्याउँदै उनी उत्तरार्धमा समाजलाई उपदेश पनि दिइरहेका हुन्छन्। यसरी आÇना कथाहरूलाई समाजको पथप्रदर्शक बनाई स्वयम् कथामा उज्यालो पुल्ठो बनी नेपाली समाजलाई पथ-प्रदर्शन गर्नमा मैनाली सक्षम छन्। नेपाली समाज जुन सूत्रले अडेको छ अनि जुन धारमा बगेको छ, त्यस प्रसङ्गमा उनी सधै सजग र सचेत छन् भन्दै यस लेखमा प्रधानले **नासो** सङ्ग्रहका ११ वटै कथाको विश्लेषण गरेका छन् (पृ. ४१-४८)।

प्रा. भीमकान्त उपाध्याय, **सरसर्ती पढ्दा** (लेख सङ्कलन), गौहाटी : नयाँ घुम्ती प्रकाशन, सन् १९८३।

उपाध्यायको यस लेख सङ्कलनमा 'मैनालीका कथा सरसर्ती हेर्दा' शीर्षकको लेख मैनालीसम्बन्धी रहेको छ। यस पुस्तकमा आधुनिक कथाको थालनी वि.सं. १९९१ मा काठमाडौँबाट निस्केको **शारदा** पत्रिकाका साथ भएको हो भनिएको छ । नेपाली कथा-साहित्यको उद्यानमा पनि यही समयमा गुरुप्रसाद मैनाली, बालकृष्ण सम, पुष्कर शमशेर, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला जस्ता कथाकारहरू विभिन्न कथा-पुष्प लिएर देखा परे। मैनाली प्रवृत्ति कथाकारहरूका कथा पुष्पमा नेपाली समाजको छवि प्रतिविम्बित भएर उठ्छ र नेपाली जन-जीवनको हाँसो आँसु र सुस्केराहरूको भाव र वाफ पाइन्छ। अर्थात मैनालीप्रवृति कथाकारहरूको स्पर्शमा आएर नेपाली कथा साहित्य पूर्वीय-प्राचीन घेरामा मात्र नरुमल्लिएर र कल्पनाजगत्मा मात्र विचार नगरेर पश्चिमी नवीन प्रभावलाई पनि अँगालो हाल्न पुग्छ। वास्तविकताको धर्तीमा टेकेर आदर्शको लक्ष्यतिर लम्कन्छ। नेपाली कथा साहित्यको पम्परामा कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली सामाजिक कथा लेख्ने अगुवा लेखक मानिएका छन्। १९९२ वि. सं. को **शारदा** पत्रिकामा **नासो** कथा पुष्प लिएर देखा परेका कथाकार मैनालीको आज एघार कथाहरूको सङ्गालो **नासो** हाम्रा अगाडि छ र यही कथा सङ्गालोले मैनालीलाई नेपाली कथा साहित्यको परम्परामा कथा-गुरु बनाइदिएको छ। सोझै पाश्चात्य प्रभावबाट प्रभावित नभए पनि शरदचन्द्र, प्रेमचन्द्र आदिका कथाहरूबाट मैनाली प्रभावित देखिन्छन् (पृ.१०६)।

मैनालीका कथाहरू सरसर्ती पढ्दा **नासो** सङ्ग्रहका प्रायः जसो सबै कथा नेपाली समाजको पृष्ठभूमिमा लेखिएका छन् । उनका एकाध कथाहरूमा सहरिया जीवनको सामान्य चित्रण भए पनि मूलतः गाउँले जीवनको र अझ पारिवारिक जीवनको चित्र प्रस्तुत गर्नतिरै मैनाली बढी रमेका देखिन्छन् । **परालको आगो, नासो, छिमेकी, कर्तव्य** आदि यही खालका कथा हुन् ।

मैनालीका कथाहरू पढ्दा उनका पात्र वा चरित्रहरूलाई नेपाली समाजका प्रतिनिधिका रूपमा लिएको अनुभव हुन्छ। उनका **सुभद्रा, प्रभा, गौँथली, गौरी** जस्ता नारीहरू नेपाली समाजमा आज पनि छैनन् भन्न सकिन्न र आज पनि **सुभद्रा, प्रभा, गौरी र गौँथली**हरूको जस्तो समस्याले नेपाली नारीहरू पीडित छैनन् भनेर हामी किटेर भन्न सक्तैनौं ।

मैनालीका कथा नेपाली समाजका, नेपाली जन-जीवनका व्याथा र सुस्केराका कथा हुन । त्यसैले उनका प्रत्येक कथामा नेपाली समाजको त्यसबेलाको संक्रमण कालको चित्र पाइन्छ । मैनालीका कथामा एकातिर पुरानो पुस्ता र पुराना पुस्ताका धारणा मान्यता र विचारहरू पाइन्छन् भने अर्कातिर नयाँ पुस्ता र नयाँ पुस्ताले अपनाउन खोजेका धारणा, मान्यता र विचारहरू पनि पाइन्छन् । यस सन्दर्भमा उनको **बिदा** कथा विशेष उल्लेखनीय छ । **'बिदाÚ** कथाले त्यस बेलाको नेपाली समाजमा देखा परेका वैवाहिक धारणाहरूको चित्र प्रस्तुत गरेको छ । मैनालीले आÇना कथामा दुई पुस्ताको द्वन्द्व वा दुई धारणा अथवा मान्यताहरूका बीचको द्वन्द्व देखाएका छन् । तर उनले खुलम खुल्ला नयाँ पुस्ताको समर्थन गर्न भने सकेका छैनन् । उनका **बिदा**, **प्रायश्चित**, **कर्तव्य** आदि कथा पढ्दा यो कुरा स्पष्ट हुन्छ । त्यसैले मैनालीका कथाका विद्रोही पात्रहरूले मृत्युवरण गरेका छन् भने केही पलायनवादी भएका छन् ।

मैनालीका कथाहरू सरल, सहज र सरस गद्यशैलीमा नै लेखिएका छन् । उनको सरल गद्यशैलीले हाम्रो मुटु छाम्न र छुन सक्छ अनि हाम्रा आँखाका कोस पनि रसाएर आउँछन् । उनका कथाहरूमा ठेट नेपाली शब्दहरू जस्तै :-

अरमल, आँठे, ठम्ठम्ती, बितुर, अत्याउनु आदि पाइन्छ । यिनले पात्र सुहाउँदो संवादको प्रयोग आÇना कथामा गरेका छन् - जस्तैः- “राँड, दिनभरि जन्तिसँग आँखा झिम्क्याएर बसी, यतिबेला स्वाङ् पार्छौ” (**नासो** सङ्ग्रह १७ संस्कारण पृ.४५) । यो संवाद परालको आगो कथामा रिसले चुर्मुरिएको चामेले गौँथलीलाई गाली गर्दा प्रयोग गरेको हो (पृ.११०) ।

कथा शिल्पको दृष्टिले हेर्दा मैनाली घटना प्रधान कथाकार प्रतीत हुन्छन् । उनी साधारण : वर्णन, संवाद र पत्रात्मक शैलीमा नै रमेका छन् । उनका प्रायः सबैकथा नै परिपुष्ट कथावस्तुमा अडेका छन् र अघि बढेका छन् भन्ने टिप्पणी उपाध्यायको छ (पृ. १११) ।

शिवप्रसाद सत्याल 'पीठÚ, **समालोचनाहरू** , काठमाडौं : ने.रा. प्र.प्र., २०४५ ।

प्रस्तुत **समालोचनाहरू** पुस्तक पाँच खण्डमा रहेको छ। जसको पाँचौँ अथवा अन्तिम खण्ड 'कथाÚ 'कथागतÚ शीर्षकमा रहेको छ र यहाँ मैनालीसम्बन्धीतीनवटा लेखहरू रहेका छन् ।

यस पुस्तकमा मैनालीसम्बन्धी पहिलो लेख 'मैनालीको कथा-विषयÚ रहेको छ । यस लेखमा सत्यालले मान्छेका जीवनमा घटिरहने घटना-दुर्घटना, अवस्था-व्यवस्था, पीरबाधा, सुख-दुःख, हार-जीत, बाध्यता, विवशता, इच्छा, नियन्त्रण र वलात्कार, जोश र होश, प्रयास र प्राप्ति आदि अनेकानेक सबल-दुर्बल पक्षसँग कथाको सम्बन्ध हुन्छ भनी संवेदनात्मक सूचना दिने पहिला पुरुष मैनाली नै हुन् त्यसैले उनलाई आधुनिक नेपाली कथाका प्रारम्भ विन्दु र प्रथमकथा-पुरुष मान्न सकिन्छ भनेका छन् । ग्रामीण जीवनमा पर्न आउने समस्या वा ग्रामीण बस्तीको परिमाण-स्वरूप प्राप्त फलको सरल चित्रण नै मैनालीका कथाको केन्द्रीय विषय हो, सम्पूर्ण कथानकको भूमिका हो । **नासो**मा सङ्गृहीत एघार कथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्दा मैनालीका कथामा वैवाहिक समस्या, अंश-वण्डाको समस्या, पुनर्वासको समस्या, आर्थिक समस्या, कर्तव्य पालनको आदर्श, दाम्पत्य कलह आदि विषयहरू देखिन्छन् । माथिका विषयहरूलाई अझ सुक्ष्मतामा हेर्दा बाल विवाह, बिधवा विवाह, अनमेल विवाह, प्रेम विवाह, पुनः विवाह, बालरक्षाको समस्या, शिक्षित दम्पती र दाम्पत्य-जीवनका उग्र समस्यालाई विषय बनाएर मैनालीले कथा लेखेका छन् भन्ने सत्यालको ठहर छ (पृ.२२३-२२८) ।

यसरी नै 'मैनालीका कथाको मौलिक प्रवृत्तिÚ नामक दोस्रो लेखमा सत्यालले मैनालीका प्रवृत्तिहरू कथानकको पुनरुत्थान, निर्णायक समाप्ति, त्रुटि र पश्चाताप, नारीको प्रधानता र पुरुषको गौणता, कथाकारको प्रवेश, प्रायश्चित, घरेलु समस्या, शीर्षक चेतना, कृतज्ञता र कृतघ्नताको पराकाष्ठा आदि बुँदामा समेट्दै **नासो** सङ्ग्रहका कथाबाट उदाहरण दिदै पुष्टि गरेका छन् (पृ.२२९-२३४) ।

'मैनालीका कथामा नारीपात्रÚ नामक तेस्रो तथा अन्तिम लेखमा मैनालीले आÇना कथामा नारीपात्रलाई प्राथमिक महŒव दिएकाले उनका कथा प्रायः वैवाहिक, पारिवारिक समस्या र विषयसँगै सम्बद्ध छन् भन्ने सत्यालको ठहर छ ।

अवस्थाको हिसाबबाट मैनालीका कथानायिकाहरू बालविवाह भएका, बालविधवा भएका, विहे गर्ने प्रचलित उमेर घर्किसकेका, प्रेमार्थिनी युवती, असल गृहिणी, र दुच्छर मुखाले स्वास्नीका रूपमा विभिन्न कोणबाट चिनाइएका छन् । **नासो**का सुभद्रा र लक्ष्मीको बालविवाह भएको छ, प्रायश्चितकी गौरी बालविधवा छे , बिदाकी प्रभालाई मस्त तरुनी भैसक्ता पनि राम्रो केटो नमिली बाउले कतै सुम्पन सकेको छैन ऊ प्रेमार्थिनी भएकी छे । गौरी विधवा भएपनि उमेर पुगेपछि उत्तेजना शान्त गर्न र मधुर दाम्पत्य जीवनको निम्ति प्रेम गर्दछे र चिताको ज्वालाकी शशी हरिसँग प्रेम हुन दिइएकोमा प्रेम-विवाहकै समर्थनमा जीवन लीला समाप्त गर्दछे। सुभद्रा र प्रत्यागमनकी शोभा असल गृहिणीका नमुना हुन् । प्रत्यागमनकी

रामुकी स्वास्नी कर्तव्यका मुरलीधरकी बाहुनी, परालको आगोकी गौँथली नारीचरित्रको दुर्बल पक्षका नमुना हुन्, उनीहरू प्रतिशोधवादी र परम्परागत स्वभावका समर्थक छन् । रामुकी स्वास्नी आधुनिक शिक्षित समाजबाट प्रभावित दुच्छर स्वभावकी स्वास्नी हो । यस प्रकार मैनालीले विभिन्न प्रकारका (मिश्रीत) सत्-असत्, प्रमुख, गौण आदि नारीलाई आÇना कथाका पात्र र कथा नायिका बनाएका छन् ।

यसरी मैनालीका कथानायिका वा नारीपात्रहरूलाई केलाउदा केही सौजन्यका प्रतिमूर्ति जस्ता छन् भने केही पलायनवादी छन्, केही स्वतन्त्रताप्रेमी छन्, तर स्वतन्त्र हुँदा बाँच्नपनि सक्तैनन् केही कृतज्ञताका र केही कृतघ्नताका प्रतिमूर्ति जस्ता छन् भने केही हठी , प्रतिशोधवादी छन् र सबै जसो पलायनवादी, सहनशीलताद्वारा पीडित छन् (पृ.२३५-२३६) भन्ने सत्यालको टिप्पणी छ ।

रघु घिमिरे, **‘सृजना र दृष्टिÚ**, ललितपुर : साझा प्रकाशन २०५१ ।

यस पुस्तकमा ‘आधुनिक कथा साहित्य सम्बन्धी लेख एक विवेचनाÚ शीर्षकको लेख रहेको छ । जसमा घिमिरेले मैनाली आÇना नारी जीवनका विविध समस्यालाई प्रस्तुत गर्दै यथार्थसँगै आÇना आदर्श स्वरूपलाई पनि उपस्थित गर्छन् भनेका छन् ।

यस लेखमा मैनालीले आधुनिक कथालाई कसरी परिभाषित गरेका छन् र उनको कथा सम्बन्धी कस्तो दृष्टि रहेको थियो भन्ने कुराको विवेचना घिमिरेले गरेका छन् । त्यसरी नै मैनालीले शरदचन्द्र, रविन्द्रनाथ ठाकुर र प्रेमचन्द्रप्रति कस्तो दृष्टि राख्थे भन्ने पनि विवेचना गरिएको छ अनि मैनाली र प्रेमचन्द्रको तुलना पनि गरिएको छ (पृ.३९-४५) ।

रामप्रसाद दाहाल, **सिङ्गो नेपाली भाषा साहित्यको इतिहास र साहित्यकारहरूको परिचय,** काठमाडौ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५४ ।

यस पुस्तकमा गुरुप्रसाद मैनालीको परिचय प्रस्तुत गर्दै मैनाली न्यायपालिका अर्न्तगत जागिरका क्रममा विभिन्न पहाड र तराईका फाँटमा घुम्न पाएकाले नेपाली कथा साहित्यको क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिएका छन् भनिएको छ । मैनालीले आफूले देखे भोगेका झगडाका कारण तत्कालीन समयमा सामाजिक परम्परा, बहु-विवाह, जातभात, अंशबन्डा र अन्याय अत्याचार प्रमुख भएकाले सोहीलाई विषयवस्तु बनाई हाम्रै छर-छिमेकी जस्ता लोग्ने पात्रहरू सिर्जना गरी सुन्दर कथा लेखेका छन् भनिएको छ ।

मैनालीले आदर्श र यथार्थको चित्रण गरी कथाहरू लेखेका छन् । उनले नेपाली कथा परम्परामा चलिरहेको उडन्ते र काल्पनिक कथा परम्परालाई तोडी सामाजिक कथाहरू लेखेर नेपाली कथापरम्परामा आधुनिकताको शिलान्यास गरेकाछन् (पृ.१४४) भनिएको छ ।

चूडामणि रेग्मी, **बाईस समालोचना**, चन्द्रगढी झापाः जुही प्रकाशन, २०५७ चैत २९ ।

'**नासो** कथाको विश्लेषणÚ शीर्षकको यस समालोचनात्मक लेखमा गुरुप्रसाद मैनाली नेपाली कथासाहित्यका अगुवा कथाकार हुन् भनिएको छ ।

यस लेखमा मैनालीको **नासो** कथाको विश्लेषण आकार, नाटकीयता, वर्णनात्मकता, मनोवादात्मकता, घटनाप्रधानता, सुक्तिमयता, काव्यात्मकता, उखानटुक्का, भाषा-प्रयोग, रूढी, सामाजिक झल्को, हास्य र मार्मिकता आदिका आधारमा गर्दै मैनालीका कथामा सुधारवादी भावना ज्यादै बलियो रूपमा पाइन्छ भनिएको छ । **नासो** कथाले समसामयिक नेपाली समाजको मनस्थितिलाई दर्शाउँछ । चित्रणको अपूर्व क्षमताले गर्दा नेपाली समाजको फोटो झैं यथार्थ चित्रको चित्रण मैनालीले गरेका छन् । मुख्य कुरा कथाका सम्पूर्ण घटकतŒवको सरल, सरस र आकर्षक ढङ्गले टम्म कसी मज्जाले कथा तुर्नु मैनालीको विशेषता हो भन्ने टिप्पणी रेग्मीको रहेको छ (पृ.१७) ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतम, **सान्दर्भिक समालोचना**, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन, २०५७ ।

गौतमको सान्दर्भिक समालोचना शीर्षकको पुस्तक भित्र '**परालको आगो**मा सामाजिक सन्दर्भ' नामक लेख रहेको छ । यस लेखमा नेपाली कथासाहित्यमा आधुनिकताका प्रवर्तक गुरुप्रसाद मैनाली सामाजिक सन्दृष्टिका कथाकार हुन् भनिएको छ । यिनका कथामा पहाडिया नेपाली ग्रामीण जनजीवनको साह्रै राम्रो चित्रण पाइन्छ । नेपाली परिवेशका अन्तरकुन्तरभित्र पसेर त्यहाँको जीवन्त चित्र उतारी वस्तुतथ्यात्मक चित्रण गर्नु मैनालीका कथाकारिताको विशेषता हो । थोरै कथा लेखेर पनि धेरै प्रसिद्धि कमाउने मैनालीका कथामा एकातिर वर्गीय चरित्रको प्रस्तुति पाइन्छ भने आदर्शोन्मुख सामाजिक यथार्थताको अङ्कन पनि पाइन्छ भनिएको छ ।

परालको आगो कथाकार मैनालीको अत्यन्त उत्कृष्ट कथा हो र यसमा पहाडिया ग्रामीण नेपाली जीवनशैलीको प्रत्यक्ष चित्र उतारिएको छ । नेपाली ग्रामीण समाजका विपन्न पारिवारिक समस्याको सामाजिक सन्दर्भ कथामा प्रस्तुत छ । पारस्परिक समझ्दारीको अभाव, अज्ञान, अशिक्षा, साँघुरो मानसिकता आदिको कारणबाट पारिवारिक विखण्डन सुरु हुन्छ र त्यसैले

नराम्रो परिणाम निम्त्याउँछ भन्ने जस्ता आदर्शका केन्द्रीयतामा कथाको सामाजिक पृष्ठभूमि अडिएको छ ।

हलो जोतेर लखतरान भएको चामे घर आउँदा स्वास्नी बिहा हेरेर फर्केकी र गाग्रो च्याँपेर पानी लिन गएको सन्दर्भबाट कथावस्तु सुरु भएको छ । चामेले तमाखु भरेर खान थाल्नु, पानी लिएर आएकी गौँथलीलाई उसले एक लात्ती हिर्काउनु, फेरि उसलाई चुल्ठोमा समातेर आँगनसम्म पुऱ्याउनु र गौँथलीले पनि चामेलाई गाली गर्नु जस्ता यथार्थपरक सामाजिक घटना सन्दर्भहरूबाट 'लोग्नेस्वास्नीको झगडा' सुरु भएको छ। भोलिपल्ट भोकै गोरु लिएर चामे बेसीतिर झर्नु, बेलुका फर्कदा गौँथली माइत गएको थाहा पाउनु, चामेले भैंसी दुहुन थाल्दा भैंसी उफ्रेर गोबरमा उत्तानो पर्नु, उसले भैंसी पिटी रिस पोख्नु, भैंसी फुत्केर कोकलेको मकैबारी सखाफ पार्नु, चामेले पँधेराबाट आफै पानी ल्याएको देखी जुठेकी स्वास्नीले गौँथलीलाई लिएर आउन भन्नु एवम् जुठे र जुठेकी स्वास्नीका बीचको प्रेमसम्बन्ध देखी प्रभावित भएको चामेका अवचेतन मनमा गौँथलीलाई लिन जाने इच्छा जाग्नु जस्ता सन्दर्भहरूबाट **परालको आगो** भन्ने विषयवस्तुको सान्दर्भिकता सुरु भएको देखिन्छ। चामे गौँथलीलाई लिन ससुराली जानु, उसले गौँथलीले गीत गाएको सुन्नु, एकछिनपछि घाँसको भारी लिएर गौँथली आउनु, उसको रूपसौन्दर्य देखेर चामे प्रफुल्ल हुनु, गौँथलीले चामेलाई ढोगीदिँदा ऊ गदगद हुनु, छोरी घर पठाइ दिनका लागि उसले ससुरालाई अनुरोध गर्नुजस्ता सामाजिक घटना सन्दर्भहरूले लोग्नेस्वास्नीको झगडालाई परालको आगोमा परिणत गरिदिएका छन् । चामे र गौँथलीको सम्वाद, कोकलेकी आमाको गाली, जुठेकी स्वास्नी र चामे आदि पात्रका बीचको सम्वाद र भाषिक प्रयोगमा पनि पूर्णतः पहाडिया ग्रामीण सामाजिक नेपालीपन पाइन्छ। यो पनि प्रस्तुत कथाको भाषिक पृष्ठभूमिको महŒवपूर्ण सामाजिक सन्दर्भ हो । जुठेका लोग्ने स्वास्नी कपडा सिलाउन बेंसी झर्नु, पँधेर्नीहरूले लुगा पकाएको आगोको खरानीको विगुत लगाएर स्तोत्र फलाक्दै हिंड्ने जुठेको दिनचर्या, चामेले गौँथलीलाई ससुरालीबाट लिएर आउँदा हातमा दहीको ठेकी र गौँथलीले बोकेको पोकोले पनि ग्रामीण सामाजिक सन्दर्भको स्पष्ट बिम्बचित्र **परालको आगो** कथामा उतारेका छन् भन्ने टिप्पणी गौतमको रहेको छ (पृ. ९०-९२) ।

डा. हरिप्रसाद शर्मा, **कथाको सिद्धान्त र विवेचना,** काठमाण्डौः ने.रा.प्र.प्र., २०५९ ।

यस समालोचना ग्रन्थमा नेपाली कथाको संक्षिप्त सर्वेक्षणमा शर्माले कथाकार मैनालीलाई सामाजिक यथार्थवादी कथा लेखनका प्रतिष्ठापक र उन्नायक हुन् भन्दै (पृ.१३५) उनले संरचनात्मक परिपुष्टता प्राप्त मैनालीको **नासो** (१९९२) कथा यथार्थवादी विषय र शैलीमा लेखिएको पहिलो कथा हो भनेका छन् । नेपाली कथाको पूर्वार्द्धमा शर्माले सामाजिक यथार्थवादी कथाकारहरूको कथाकारिता प्रस्तुत गर्ने क्रममा गुरुप्रसाद मैनालीको अग्रस्थानमा चर्चा गरेका छन् (पृ.१६१-१६५) ।

मैनाली नेपाली ग्रामीण जीवनका यथार्थवादी कथाकार हुन् तर यिनका कथाको मूल उद्देश्य 'के छÚ मा होइन, 'के हुनुपर्छÚ मा प्रतिष्ठित रहेको छ । नेपाली कथालाई कथा विधाको कालगत मूल्य दिएर सामाजिक विषयवस्तु अँगाली कथा लेख्ने प्रथम कथाकार मैनाली नै हुन् । यसैले यिनी प्रथम परिपाटीबद्ध कथाकार हुन्, कालगत अस्तित्वका कथाकार हुन् । यिनका सबै कथामा कालगत अस्तित्वको आदर्श अभिव्यक्त छ । यसै आधारमा यिनका कथाबाटै नेपाली कथाको परम्परामा आधुनिकताको सूत्रपात र श्रीगणेश भएको पाइन्छ । नेपाली ग्रामीण जीवनको वेदनात्मक पक्षको चित्रणमा कथाकार मैनालीको विशेषता सुरक्षित देखिन्छ । यिनको **नासो**, **बिदा**, **छिमेकी**, **परालको आगो**, **कर्तव्य**, **चिताको ज्वाला** आदि सबै कथाहरू विरह शोक, पीडा, करुणा, सहानुभूति र आदर्शको प्रतीकका रूपमा उभिएका छन् । मैनालीका कथाले पाठकको मस्तिष्कलाई भन्दा हृदयलाई बढी प्रभावित पार्दछन् । यिनका कुनै पनि कथाले पाठकका आँखामा आँसु छुटाउने करुणा बोकेका हुन्छन् । त्यसैले करुणा र आदर्शको समन्वय मैनालीको सफलता हो भन्ने विश्लेषण शर्माको रहेको छ ।

केदार न्यौपाने, **समीक्षा-सुमन** (समीक्षात्मक लेखहरूको संगालो), काठमाडौँ : आगमन प्रकाशन, २०६२ कार्तिक १५, लक्ष्मी पूजा ।

यस समीक्षात्मक संगालोमा 'सरल शैलीका विशिष्ट कथाकार मैनालीÚ शीर्षकको लेखमा न्यौपानेले बीसौँ शताब्दीको मध्यावधि भन्दा पनि पछि नेपाली कथा साहित्यको इतिहासमा गुरुप्रसाद मैनाली युग निर्माता कथाकार बनेका छन् भनेका छन् । नेपाली वातावरण र जनजीवनका दृष्टिले उनी अद्वितीय कथाकार हुन् भनेका छन् ।

कथा स्थापनाका अस्पष्ट, अपरिष्कृत, धुकधुके प्रयासहरू र काल्पनिक वर्षाको असमेल भेलबाट मैनालीको संयमित, शान्त एवम् स्वच्छ कथास्रोत प्रवाहित हुन्छ । उनका कथाहरू वास्ततिक धरातलमा उभिएका छन् । मैनालीका सबै कथाहरू सामाजिक कथावस्तुको पक्षमा उभिएका छन् । नेपाली समाजका सुख, दुःख, हाँसो, विस्मातबाटै कथामा भएको विचित्र जादुगरीपन भेट्टाउन सक्ने मैनालीले मौरीले मह थुपारेजस्तै हामीले अनुभव गरिरहेको गाउँबेँसी, वनपाखा र चाडपर्वबाटै कथाको चाकामा जीवनको मधु सञ्चय गरेका छन् भन्ने टिप्पणी न्यौपानेको छ (पृ. ३३-३५) ।

३.४. पुस्तकभित्र गरिएका मैनालीसम्बन्धी प्रासङ्गिक विश्लेषणहरू

रत्नध्वज जोशी, **आधुनिक नेपाली साहित्यको झलक,** ने.रा.प्र.प्र., २०२१ ।

यस पुस्तकमा कथा साहित्य अन्तर्गत नेपाली कथाकारहरूको चर्चा गर्ने क्रममा अग्रस्थानमा मैनाली र उनको **नासो** कथाको उल्लेख गरिएको छ ।

यहाँ जोशीले मैनालीलाई युग-सन्धिका कथाकार भनेका छन् । अथवा १९८६ सालको केही वर्षपछि मात्रै आधुनिक नेपाली कथाकारहरू धारावाहिक रूपमा निस्कन थाले पनि ती कथाहरू मध्ययुगको उपयोगितावादी प्रवृत्तिबाट बच्न नसकेको कुरा व्यक्त गर्दै जोशीले मैनालीलाई मध्ययुग र आधुनिक युगको दोसाँधका लेखक मानेका छन् । उनले **नासो** कथा सङ्ग्रह भित्रको सबभन्दा राम्रो कथा **परालको आगो**लाई मानेका छन् । मैनलीका कथा पढ्दा बराबर प्रेमचन्द्रको सम्झना हुन्छ भन्दै जोशीले कथाकार मैनाली प्रेमचन्द्रबाट नै प्रभावित र प्रेरित भएर आÇना कथाहरूमा अछुत मानिने दम्पतिको चित्रणका साथै ग्राम्य जीवनको चित्रणमा पनि ध्यान दिन्छन् (पृ.१३३-३४) भनेका छन् ।

ताना शर्मा, **घोत्ल्याइहरू**, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, सन् १९६४, जुन ।

प्रस्तुत पुस्तकको ‘नेपाली कथा-साहित्यको विवेचनाÚ शीर्षकको यस लेखमा शैली, विचारधारा र विषयवस्तुका दृष्टिकोणले अध्ययन गर्ने हो भने गुरुप्रसाद मैनालीलाई हामी नेपाली कथा-साहित्यका प्रारम्भिक कालका प्रथम प्रणेता भन्न सक्छौं । हिन्दी कथा साहित्यबाट प्रेरणा पाएर लेखिएका उहाँका कथाहरू हाम्रा साहित्यका अमूल्य निधि हुन् । उहाँका कथाहरूले नेपाली जीवनलाई चिनेका छन्, तिनले हाम्रा वेदनाहरूलाई साकार गरेका छन्, हाम्रा समस्याहरूलाई चित्रित गर्दै कलाको सिर्जना गरेका छन् र ती सूक्ष्म भएर नेपाली सरल नरनारीका धुकधुकी छाम्न पुगेका छन् । शैलीमा नेपालीपना, भावमा ग्रामीण सरलता, विचारमा सुधारको लक्ष्य र चित्रणमा मनमुग्धकारी कलात्मकता भएकैले जति समय बित्दै जाँदो छ, मैनालीका कथाहरू पनि उति लोकप्रिय हुँदै जाँदै छन् र उनी आधुनिक कथालेखकहरूका प्रेरणा स्रोत बन्दैछन् भनेर उल्लेख/टिप्पणी गरिएको छ (पृ.१२१) ।

डिल्लीराम तिमसिना र माधव भँडारी, **हाम्रो साहित्य र साहित्यकारहरू**, फिदिम : प्रेमजनक पुस्तकालय, २०२२ ।

यस पुस्तकमा आधुनिक काल अन्तर्गत मैनालीको परिचय दिइएको छ । लेखकद्वयले गुरुप्रसाद मैनाली नेपाली आधुनिक कथा साहित्यको उदयको साथै उदाएका हुन् भनेका छन् । उनका सुन्दर कथाहरू **शारदा** आदि पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित भएका थिए । मैनालीज्यूका कथाहरूमा कथामा रहनु पर्ने गुण भरिभराउ हुन्छन् । कथाको सन्तुलित प्रवाह र गाउँघरको तथा परिवारिक चित्रण साह्रै राम्रो हुन्छ, अपहेलित नारी जातिप्रति सहानुभूति हुन्छ र बीचबीचमा सुन्दर सूक्तिको पनि सिर्जना हुन्छ । उनका कथाहरू परिमित भए पनि नेपाली

साहित्यमा आÇना अलग मौलिक अस्तित्व राख्न सफल छन् भन्ने टिप्पणी लेखकद्वयको रहेको छ (पृ. ४१-४२) ।

रत्नध्वज जोशी, **साहित्य -समीक्ष**, ललितपुर : साभ्का प्रकाशन, २०२५ ।

यस पुस्तकको 'रीति र शैलीमा साम्य र भेदÚ शीर्षकमा जोशीले मैनालीज्यू वर्णनलाई छोड्न सक्नुहुन्न जुन कारणले उहाँका कथाहरुको भाषाशैली पनि कछुवा गतिले अगि बढेको हुन्छ (पृ.१४१) भनेका छन् ।

रत्नध्वज जोशी, **नेपाली कथाको कथा**, ललितपुर : साभ्का प्रकाशन २०२५ ।

यस पुस्तकमा जोशीले नेपाली कथाकारहरूले कस्ता कथा लेखेका छन् ? तिनको विषयवस्तु, भाषा र चरित्रहरू कस्ता कस्ता छन् भन्ने कुराको विश्लेषण गरेका छन् ।

जोशीले गुरुप्रसाद मैनालीभन्दा पहिले पनि नेपालीमा आधुनिक ढङ्गका कथा लेख्ने प्रयत्न कसैबाट भयो या भएन खोजी गर्न लायकको विषय छ। अहिलेसम्मलाई मैनालीज्यू पुष्करशमशेरज्यू र समज्यू नै नेपाली कथाकारहरूको लागि अगुवाको रूपमा हुनुहुन्छ। यी तीन जना मध्य मैनालीज्यूका कथाहरूमा हाम्रो गृहस्थी जीवनको भ्फलक पाइन्छ (पृ.२२)। कथामा सरल, सरस भाषाशैलीको प्रयोग मैनालीज्यूको विशेषता हो (पृ. २५) भनेका छन् ।

डा. तारानाथ शर्मा, **नेपाली साहित्यको इतिहास**, काठमाडौँ : सहयोगी प्रकाशन, २०२७ ।

नेपाली साहित्यको इतिहास डा.शर्माको समालोचनात्मक ग्रन्थ हो । यहाँ सम्पूर्ण नेपाली साहित्यको इतिहास केलाउने क्रममा नेपाली गद्यलाई क्रान्तिपूर्व युगमा चरण विभाजन गर्दै यस क्रान्तिपूर्व युगको पहिलो कथाकार/गद्यकारका रूपमा मैनालीको चर्चा शर्माले गरेका छन् । पाश्चात्य साहित्यको प्रभावबाट लेखिएका हिन्दी कथाहरूको अध्ययनबाट प्रेरित भएर नै मैनालीले आÇना कथाहरू लेखेका हुन् । उनका कथाहरूले नेपाली गाउँले जनजीवनको कारुणिक पक्षलाई साह्रै राम्ररी अभिव्यक्ति दिएका छन् । शैलीमा नेपालीपना, भावमा गाउँले सजिलोपना, विचारमा सुधारको लक्ष्य र चित्रणमा रमाइलो कलात्मकता मैनालीका कथाका विशेषता हुन् । नेपाली जनजीवनलाई चिनेर हाम्रा वेदनाहरू र समस्याहरू छर्लङ्ग पार्दै कलात्मक सिर्जना गर्ने गुरुप्रसाद मैनाली आÇना कथामा सूक्ष्म रूपले नेपाली सरल नरनारीका धुकधुकी छाम्न सफल छन् । **नासो**मा सुभद्राको नारीहृदयलाई सन्तान इच्छाले सौता हाल्न समेत तयार

भएको तथा पछि सौताका पीरले घर छोड्न लगाएको चित्रण कम्ती राम्रो छैन । **परालको आगो, छिमेकी, बिदा र शहीद** उनका अत्यन्त राम्रा कथा हुन् । विषयवस्तुको प्रतिपादन र शैलीको संयोजन दुवैमा **परालको आगो** मैनालीको सर्वश्रेष्ठ कथा हो । लोग्ने र स्वास्नीको झगडा साँच्चै नै चामे र गौँथलीको जीवनमा लेखकले देखाए झै परालको आगो जस्तै अस्थायी हुन्छ भनेर डा. शर्माले उल्लेख गरेका छन् (पृ.१००-१०१) ।

डा. दयाराम श्रेष्ठ, प्रा. मोहनराज शर्मा, **नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास**, काठमाडौँ : ने. रा. प्र. प्र. २०३४ ।

यस पुस्तकको 'नेपाली कथाÚ शीर्षक अन्तर्गत नेपाली कथाको विकासक्रमको काल विभाजन गर्दै 'यथार्थवादी युग' उपशीर्षक अन्तरगत यथार्थवादी युगको प्रारम्भ **शारदा** पत्रिकामा प्रकाशित मैनालीको **नासो** (१९९२) कथाबाट भयो जो नेपाली कथामा आधुनिक कालको श्रीगणेश पनि थियो भन्दै मैनालीमा भारतीय कथाकार प्रेमचन्द्र र शरदचन्द्रको प्रभाव परेको टिप्पणी गरिएको छ (पृ.८१) ।

भानुभक्त पोखरेल, **साहित्यिक अनुशीलन**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०३५ ।

प्रस्तुत पुस्तकको 'नेपाली कथा साहित्यको रूपरेखा' शीर्षकको लेखमा नेपाली कथा साहित्यमा सर्वप्रथम आधुनिक प्रवृत्तिलाई प्रभावपूर्ण ढङ्गले भिœयाउने कथाकार सर्वश्री गुरुप्रसाद मैनाली हुन् भनिएको छ । हाम्रो कथा साहित्यमा यिनको ऐतिहासिक महत्वमात्र होइन कलात्मक देन पनि ज्यादै महŒवपूर्ण छ भनिएको छ ।

यस पुस्तकमा गुरुप्रसाद मैनाली सामाजिक कथा लिएर १९९२ देखि देखापरेका हुन् । उनका कथाको कथानक नेपाली जनजीवनसँग एकदमै मिल्दो जुल्दो छ । विशेष गरी मैनालीले नेपाली जीवनको मार्मिक पक्षलाई आÇना कथाको विषय बनाएका छन् । नेपाली जनजीवनको कलात्मक ढङ्गले यथार्थ चित्रण गर्नमा मैनालीलाई उछिन्ने सायदै कोही अर्को कथाकार होला, मलाई थाहा छैन भनेर घुमाउरो पारामा कलात्मक यथार्थ चित्रणमा मैनालीलाई उछिन्ने अर्को कथाकार नभएको उल्लेख गरिएको छ र उनलाई प्रेमचन्द्रका अनुयायी पनि भनिएको छ (पृ.३७) ।

घटराज भट्टराई, **प्रतिभै प्रतिभा र नेपाली साहित्य**, काठमाडौँः एकता बुक्स् डिस्टिब्युटर्स प्रा.लि., २०४० ।

नेपालमा विभिन्न क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने प्रतिभाहरूको परिचय प्रस्तुत गर्ने क्रममा यस पुस्तकमा (पृ.१४५-१४६) ३४ औ नम्बरमा मैनालीको तस्बिर सहित परिचय दिइएको छ ।

प्रकृति र परिस्थिति, साधना र उपलब्धि पनि विचित्रका कुरा हुन् । कसैलाई यिनैले थोरैमा पनि सफलता दिन्छन् त कसैलाई थुप्रैमा पनि नाक चेप्टयाउने स्थितिको सृजना गरिदिन्छन् । हुन त एउटै चन्द्रमा भए पनि प्रकाश भर्न सक्षम हुन्छ धेरै ताराहरूले पनि चन्द्रमाले जति प्रकाश दिन सक्तैनन् भनी भूमिका बाँध्दै यस पुस्तकमा मैनालीलाई चिनाइएको छ र उनले थोरै कथा लेखेर पनि हात पारेको सफलतालाई माथिको अतिशयोक्ति मूलक प्रसंगले पुष्टि गरेको छ ।

यहाँ मैनालीको कथागत मूल्यको निरूपण गर्दै उनका सबै कथाहरू सफल छन्, यो चाहिँ असलफल भनेर किटान गर्न सकिदैन भनिएको छ र छोट्करीमा उनका सबै कथाको सार व्यक्त गरिएको छ ।

मोहनराज शर्मा र राजेन्द्र सुवेदी (सम्पा.), **समसामयिक साझा कथा,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०४१ ।

यस कथा सङ्ग्रहमा 'कथ्य तथ्यÚ शीर्षकअन्तर्गत 'कथास्थिति र कथा प्रवृत्तिÚ उपशीर्षकको लेखमा नेपाली कथाको सम्पूर्ण काललाई दुई मुख्य भागमा विभाजन (१. १८२७-१९९१, २. १९९२-आजको अवधिसम्म) गरिएको छ र दोस्रो भागमा परेको १९९२ देखि आजसम्मको अवधिलाई कथाको विधागत अस्तितϵवको चरण भनिएको छ ।

यस सङ्ग्रहमा कथाको दोस्रो भाग (१९९२- आजको अवधि) बाट परिपाटीबद्ध नेपाली कथा लेखिन थालेको भन्दै यस कालखण्डलाई पनि दुई भागमा विभाजन गरिएको छ क) १९९२-२००७ सम्म ख) २००८-आजसम्म भन्दै यहाँको **क** अवधि अर्थात् १९९२-२००७ सम्मको अवधिलाई नेपाली कथाको 'मैनाली कालÚ पनि भन्न सकिन्छ किनभने १९९२ मा प्रकाशित गुरुप्रसाद मैनालीको कथा **नासो**बाट यस अवधिको उठान हुन्छ भन्ने टिप्पणी लेखकद्वयको रहेको छ । यसरी १४ वर्षे सिङ्गो काल खण्डलाई मैनालीकाल भन्दै यस समयका कथाकारहरूलाई पनि 'अÚ र 'आÚ श्रेणीमा विभाजन गर्दै मैनाली 'अÚ श्रेणीका कथाकार भएको कुरा यहाँ उल्लेख गरिएको छ (पृ. ज) ।

कुमार प्रधान, **नेपाली साहित्यको इतिहास**, दिल्ली : भारती प्रिण्टर्स, सन् १९९१ ।

यो हिन्दीमा लेखिएको पुस्तक हो । यस पुस्तकमा समग्र नेपाली साहित्यका विधाहरूको चर्चा गर्ने क्रममा गद्यबिधाको पनि चर्चा गरिएको छ र नेपालीकथाको विकासक्रमको चर्चा गर्दै

गुरुप्रसाद मैनाली लगायत आठ कथाकार र अन्य भारतीय नेपाली कथाकारको चर्चा गरिएको छ ।

यस पुस्तकमा मैनालीले थोरै कथा लेखे पनि नेपाली साहित्यमा उत्कृष्ट कथा दिए भन्दै **नासो** कथाको कथावस्तु उल्लेख गरी उनका अन्य कथाहरू **सबभन्दा बलियो, परालको आगो, प्रत्यागमन, शहीद** आदि उत्कृष्ट रहेका उल्लेख गरिएको छ ।

घनश्याम नेपाल, **नेपाली साहित्यको परिचयात्मक इतिहास**, सिलगढी : नेपाली साहित्य प्रचार समिति सन. १९९१ ।

यस पुस्तकको रोमान्टिककाल अन्तर्गत 'रोमान्टिक कालीन कथाÚ उपशीर्षकमा कथाको संरचना, कलात्मकता आदिका दृष्टिले गुरुप्रसाद मैनाली नेपाली कथाको इतिहासमा एउटा नयाँ युगको प्रवर्तन गर्न सफल छन् भनिएको छ । उनको **नासो** शीर्षकको कथा सन् १९३४ मा प्रकाशित भयो यहीबाट नेपाली कथाको रोमान्टिक युग पनि थालिन्छ। मैनालीका कथा सामाजिक यथार्थको नीतिवादी साथै आदर्शोन्मुख रोमान्टिक दृष्टिभª\Uीमा केन्द्रित पाइन्छन् । सत् र असत्को नैतिक द्वन्द्व सत्को विजय नै उनका कथाको मूल सन्देश रहेको छ (पृ.९६) भन्ने टिप्पणी नेपालको रहेको छ ।

गोपीकृष्ण शर्मा र रामप्रसाद दाहाल, **केही कथा-उपन्यास केही कविता काव्य**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार २०४९ ।

यस पुस्तकमा कथाकार मैनाली र उनको **चिताको ज्वाला** कथाको विवेचना गरिएको छ ।

यहाँ नेपाली कथा परम्परामा चलिरहेको उडन्ते र काल्पनिक कथा परम्परालाई तोडी नेपाली कथा परम्परामा मैनालीले आधुनिकताको सर्वप्रथम सूत्रपात गर्न पुगे भन्दै यिनको **चिताको ज्वाला** कथाले नेपाली नारी जातिको विवश र असहाय जीवनको कारुणिक चित्र प्रस्तुत गर्नका साथै एक शिक्षित आदर्शवादी नेपाली युवकका आदर्श प्रेम-भावनाको प्रस्तुति गरिएको छ भनिएको छ पृ.४५-५०) ।

मोहनराज शर्मा, **कथाको विकास प्रक्रिया,** ललितपुर : साझा प्रकाशन २०५० ।

यस पुस्तकमा 'विधागत कथालेखनको कालÚ शीर्षक अन्तर्गत यस कालको प्रारम्भ पहिलो विधागत कथा **नासोको** प्रकाशन १९९२ देखि हुन्छ । **नासो** विधागत अपेक्षालाई पूरा गर्ने पहिलो नेपाली कथा हो । आधुनिक नेपाली कथाको विकास प्रक्रियाको थालनी यसै विन्दुबाट हुन्छ (पृ. २४९) भनिएको छ ।

यसरी नै निर्धारित संचरनाका कथालेखनका कथायज्ञमा कथाको चरु हाल्ने प्रारम्भिक होता-कथाकार मैनाली हुन् । यिनैका कथाहरूबाट नेपाली कथाले सर्वप्रथम विधागत ढाँचा र स्वरूप पाए (पृ.२५०) भनिएको छ ।

कुमारबहादुर जोशी, **विकीर्ण चिन्तन** (समीक्षात्मक लेखहरू), ललितपुर : साझा प्रकाशन २०५० ।

यस लेखमा जोशीले मैनालीलाई आधुनिक कथाका प्रवर्तक भन्दै नेपाली साहित्यको सर्व प्रथम सफल र हृदयस्पर्शी सामाजिक लघुकथा **नासो** नै हो भनेका छन् । मैनाली विशेषतः प्रेमचन्द्र, शरदचन्द्र आदि कथाकारबाट प्रेरित एवम् प्रभावित छन् । उनका कथा मध्यमवर्गीय र खासगरी गाउँघरका नेपाली समाजको सरल स्वभाविक र मार्मिक एवम् यथार्थ चित्रण गर्न सक्षम छन् भन्ने मत जोशीको रहेको छ ।

डिल्लीराम मिश्र, **नेपाली प्रतिभा र पुरस्कार** , काठमाडौं : श्रीमती शर्मिला मिश्र २०५० ।

यस पुस्तकमा मिश्रले नेपाली साहित्य निदारिकाका विविध विधाहरूमध्ये कथा पनि महŒवपूर्ण पक्ष हो । आधुनिक नेपाली कथा साहित्यको मिर्मिरेसँगै चम्केका प्रतिभा जगतका स्रष्टा **नासो**का आत्मज स्व. गुरुप्रसाद मैनाली यहाँका अति नै लोकप्रिय एवम् जनप्रिय कथाकार हुन् र जुन समय नेपालमा कथा लेखन विधाको अभावै अभावको समस्या थियो त्यतिबेला यहाँ जो-जसले जहाँबाट कलम चलाए र गए ती कलमका डोबहरू उत्कृष्ट नै रहे । यसरी कलम चलाउने प्रतिभाहरूमा स्व. मैनालीकै समकालीन पुष्कर समशेर, बालकृष्ण सम, रूपनारायण सिंह, भवानी भिक्षु र वी.पी. कोइरालाका अतिरिक्त त्यसपछि पनि असंख्य कथाकारहरूको उदय भैसकेको छ, तर पनि निष्पक्ष भएर भन्ने हो भने सबैका 'कथा शिरोमणि' भएर उदाएका प्रतिभा गुरुप्रसाद मैनाली नै हुन् भनेका छन् (पृ.२४६) ।

घटराज भट्टराई, **नेपाली साहित्यकार परिचय कोश**, काठमाडौ : नेशनल रिसर्च एशोसियटस, २०५१ ।

यस पुस्तकमा मैनालीको परिचय प्रस्तुत गर्दै उनी नेपाली ग्रामीण जनजीवनको कारुणिक पक्षलाई आÇना कथामा अत्यन्त मार्मिक ढङ्गले उतार्ने व्यक्तित्व हुन् । सूक्तिमयता यथार्थमूलक आदर्शको प्रतिपादन, सरलता र रोचकता उनका कथाका मुख्य बैशिष्ट्य हुन् भनिएको छ (पृ. ११२) ।

जयदेव भट्टराई, **साहित्यकार परिचय र अभिव्यक्ति**, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. २०५४ ।

तस्बिरसहित गुरुप्रसाद मैनालीको सङ्क्षिप्त जीवनी प्रस्तुत गरिएको यस पुस्तकमा मैनालीको कथासम्बन्धी महŒवपूर्ण विचार पनि मन्तव्यका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । साथै पहिलो प्रकाशित रचना प्रकाशित कृति र अन्य फुट्कर हास्यव्यङ्ग्य निबन्धहरूको जानकारी पनि समेटिएको छ (पृ.११८) ।

घटराज भट्टराई, **नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक रूपरेखा**, चावहिलः सृष्टि प्रकाशन २०५५ ।

यस पुस्तकको तेस्रो अध्यायमा कथाका प्रमुख मोड (धारा) तिनका प्रवृत्ति र उपलब्धिमा गुरुप्रसाद मैनालीलाई समेट्दै आधुनिक नेपाली कथा क्षेत्रका विशिष्ट व्यक्ति भनेर चिनाइएको छ । **नासो** मैनालीको एक मात्र कथासङ्ग्रह हो र यसमा सङ्कलित एघार कथाहरू निकै रोचक, शिक्षाप्रद कारुणिक पनि छन् । ग्रामीण जनजीवनको कारुणिक पक्ष विशेष रूपले उद्घाटित छ । स्वाद लिएर पढ्नेहरूको हृदयलाई मैनालीका कथाले समाउँछन्, रुवाउँछन् । अहिले पनि कथाकार मैनाली त्यतिकै रोचक र पठनीय छन् भनेर टिप्पणी गरिएको छ (पृ १४१) ।

घटराज भट्टराई, **नेपाली लेखककोश**, काठमाडौं : लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा प्रतिष्ठान, २०५६ ।

यस पुस्तकमा कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीको परिचय दिँदै घरायसी रूपमा साधारण शिक्षा प्राप्त गरी उनी लेÇटनेन्ट सम्म भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । न्याय विभागमा काम गर्दा उनले देखे भोगेका घटनालाई आधुनिक कथा शिल्पमा ढाल्दै आधुनिक कथा लेखेका

मैनालीका कथा १९९२ देखि फाटफुट रूपमा प्रकाशित हुँदै २०२० सालमा उनका कथाहरूको सङ्ग्रह **नासो** प्रकाशित भयो भनिएको छ ।

यहाँ मैनालीले आÇनो जीवनकालमा जम्मा ११ वटा कथाहरू लेखे । त्यति नै कथाले नेपाली ग्रामीण जनजीवनको कारुणिक पक्षलाई औधी राम्ररी अभिव्यक्ति दिएका छन् । सूक्तिमयता, यथार्थमूलक आदर्शको प्रतिपादन, सरलता, सरसता र रोचकता उनका कथाका मुख्य वैशिष्ट्य हुन् पृ.१८५) भन्ने टिप्पणी गरिएको छ ।

राजेन्द्रप्रसाद मैनाली, शम्भुप्रसाद मैनाली र वद्रीभक्त मैनाली सम्पा.), **मैनाली वंशावली**, काठमाडौं : मैनाली समाजसेवा संस्था, २०६३ ।

यस मैनाली वंशावलीमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय जगतमा मैनाली वंशको ख्याति तथा परिचय गराउनमा योगदान पुऱ्याउनु हुने साहित्य, कला, राजनीति, न्याय तथा प्रशासन क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गर्नु भएका वरिष्ठ मैनाली बन्धुहरूको संक्षिप्त परिचय भनेर तस्विर सहित पहिलो नम्बरमा श्री गुरुप्रसाद मैनालीको परिचय दिइएको छ ।

यस क्रममा यहाँ गुरुप्रसद मैनालीको जन्मस्थान, जन्ममिति, पिताको नाम, माताको नाम, श्रीमतीको नाम, सन्तति, ठेगाना, शैक्षिक योग्यता, पेशागत योगदान, साहित्यिक योगदान, भ्रमण, कृति आदि (पृ. क ८५) उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार

शोधपत्रभित्र गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययनहरू

४.१ अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्रभित्र गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययनहरू

चन्द्रबहादुर सेवा, **सामाजिक कथाकार श्री गुरुप्रसाद मैनाली**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुर : विश्वविद्यालय क्याम्पस, २०३२ ।

शोधनिर्देशक दयाराम श्रेष्ठको निर्देशनमा तयार गरिएको यस शोधपत्रमा जम्मा ७६ पृष्ठ रहेका छन् । यस शोधपत्रको भन्नै पर्ने केही कुरामा सेवाले कतिपय विद्वान आलोचकहरूले स्वीकारे जस्तै मैनालीको **नासो** पहिलो र विशुद्ध सामाजिक कथा हो । उनका कथाहरूमा कथातŒवका सारा विशेषता विद्यमान रहेको पाइन्छ भनेका छन् ।

यस शोधपत्रमा चारवटा परिच्छेद र उपसंहार रहेका छन् । यहाँ प्रथम परिच्छेदको नं. १ मा साहित्य र समाज र नं. २ मा कथा साहित्य र नेपाली कथाको ऐतिहासिक विकासक्रम मैनालीसम्म रहेको छ भने परिच्छेद दुईमा मैनालीको कथाकारिता, परिच्छेद तीनमा नेपाली कथा साहित्यमा मैनालीको स्थान, परिच्छेद चारमा कथाकार मैनालीको सामाजिक सन्दर्भ र उपसंहार रहेको छ ।

यस शोधपत्रमा गुरुप्रसाद मैनाली नेपाली कथा साहित्य क्षेत्रमा अपूर्व नक्षत्रको रूपमा उदय हुन्छन् । आधुनिक नेपाली कथाको शैशवकालमा नै उनका कथाहरूले नेपाली माटो र जनजीवनप्रति असङ्ख्य माया र आस्था राखेको कुरा बिर्सन सकिन्न भनिएको छ । आधुनिक कथालाई उनले सामाजिकताको गोरेटोतर्फ डोऱ्याएको प्रमाण उनकै कथाहरूले दिन्छन् । मैनालीले आफूले भोगेको समाजलाई यथातथ्य रूपमा कथाका माध्यमबाट उतार्न भरमजदुर प्रयास गर्नुका साथै सफलता पनि प्राप्त गरेका छन् । समाजको हर घटना प्रस्तुत गर्न उनी चाहन्छन् अनि जति अनावश्यक कुरीति परम्परा साथै अन्य तŒवहरू जसले समाजको उन्नतिको पथमा तगारो पारेको छ, त्यसलाई हटाएर पुनः सामाजिक उन्नति र विकासतर्फ बढ्ने मिठो कल्पना गर्दछन् । मैनालीका कथाहरूबाट समाजको चित्र छर्लङ्ग प्रस्तुत भएको छ भनिएको छ ।

सामाजिक कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली यो युगको सर्वोत्कृष्ट, सम्भवत महान् कथाकार सिद्ध भए, जसका कथाहरूका सीमामा सम्पूर्ण तत्कालीन समाज र परिवेश घेरिएको अनि ओतप्रोत भएको छ । मैनालीका सामाजिक कथाहरूमा अत्याचार, सामाजिक कुरीतिहरूप्रति सुधारको आग्रह, पराजय, पतनप्रति आदर्शको प्रतिष्ठा, अनि दुःखी, पीडित, शोषित मानवप्रति अथाह संवेदनशीलता पाइन्छ । उनका कथाले नेपाली कथा साहित्य क्षेत्रमा साथै नेपाली जगतमा प्रसिद्धि प्राप्त गरेका कारण उनका कथाका माध्यमबाट नेपाली समाजको सत्य परिचय प्राप्त गर्न सकिन्छ । मैनालीका कथा घटनाको दृष्टिले वास्तविक जीवनमा घटेका तीता-मीठा घटनालाई भावनाले बेरेर शब्दले यथातथ्य रङ्ग दिइएझैं देखिन्छन् । कथा पढ्दै जाँदा मस्तिष्कले गुन्दै लान्छ र आँखा अघि कोकलेले मारुनीको वस्त्रमा अतालिएर भैंसी खेदिरहेको, भैंसी मारुनीको वस्त्रबाट झन तर्सेर ठाडो पुच्छर लगाएर नाशमाथि सत्यानाश गरी मकैबारीमा दौडेको, चामे विचरालाई चिट्चिट् पसिना आएको दृश्य सरर देख्न सकिन्छ । मैनालीका पात्रहरू पनि हामीले देखेका, हामीसित बोलेका, खेलेका जस्ता नै लाग्छन् । मैनाली कथामा सामाजिक जीवनका विशुद्धत : नारी समस्या, अन्धोपरम्पराको परचक्रीमा पिधिएका विवश नारीका

विवशता र वाध्यता साधारण घरेलु जीवनको चित्र उपस्थित गर्न सक्षम देखिन्छन् । वर्गीकरणको दृष्टिले सामाजिक कथामा पाइने मुख्यतया तीन वर्गहरू सबै नै मैनालीका कथाहरूमा उपस्थित छन् । व्यक्तिगत जीवनसित सम्बन्धित होस् या पारिवारिक जीवनसित सम्बन्धित मैनालीका कथाले सेरोफेरो नेपाली समाजलाई नै बोकेको हुन्छ । व्यक्ति पात्रलाई तान्दा, लहरो तान्दा पहरो गर्जे झैं सम्पूर्ण नेपाली सामाज नै मैनालीका कथामा सोहोरिएर तानिन आइपुग्छ । उनको घटना, कथानक तत्कालीन समाजसित सम्बद्ध पाइन्छ, अनि नेपाली भाषाको चोखो रूप उनले प्रस्तुत गरेका छन् । नेपाली जीवनलाई नै यथातथ्यरूपमा उतार्न सिपालु भएका कारणले उनले समकालीन कथाकारहरू भन्दा एउटा छुट्टै स्थान नेपाली कथा साहित्य क्षेत्रमा ओगटेका छन् । सामाजिक कथाको विभिन्न तत्वको कसीमा मैनालीका सामाजिक कथाहरू हेर्दा उनमा चोखो सामाजिकता सिवाय कथाका अन्य तत्व राजनैतिक मनोवैज्ञानिक आदिले त्यतिको छाप उनको हृदयमा पार्न नसकेको देखिन्छ भन्ने टिप्पणी सेवाले गरेका छन् ।

वासुदेव घिमिरे, **कथाकार मैनालीमा पाइने आदर्शोन्मुख यथार्थवाद**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुर : विश्वविद्यालय क्याम्पस, २०३७ चैत ।

शोधनिर्देशक दयाराम श्रेष्ठको निर्देशनमा तयार पारिएको यस शोधपत्रमा जम्मा १०७ पृष्ठ रहेका छन् र यो शोधपत्र ७ परिच्छेदको रहेको छ ।

यस शोधपत्रको पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय रहेको छ भने दोस्रो परिच्छेदमा गुरुप्रसाद मैनालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व रहेको छ । तेस्रो परिच्छेदमा नेपाली कथाको विकासक्रम र गुरुप्रसाद मैनाली रहेको छ । चौथो परिच्छेदमा गुरुप्रसाद मैनालीका कथामा सामाजिक यथार्थवाद रहेको छ । पाँचौं परिच्छेदमा गुरुप्रसाद मैनालीमा पाइने आदर्शोन्मुख यथार्थवाद रहेको छ । छैटौं परिच्छेदमा कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीको मूल्याङ्कन गरिएको छ र सातौं परिच्छेद उपसंहार रहेको छ ।

यस शोधको शीर्षक नै मैनालीमा पाइने आदर्शोन्मुख यथार्थवाद भएकाले घिमिरेले यसैको पुष्टि गरेका छन् । मैनालीको कथाकारिता आदर्शोन्मुख यथार्थवादमा परिलक्षित छ । उनका कथाहरू यथार्थभावभूमिमा जन्म लिन्छन र उत्तरार्धमा गएर यथार्थको ओठमा आदर्शको मीठो चुम्बन लिंदै समाप्त हुन्छन् । कथाका प्रत्येक पात्रले अन्तसम्ममा नैतिक आदर्शलाई स्वीकारेकै हुनुपर्छ । आदर्शवाद मूलतः कल्पना प्रधान र भावुक हुनाले मैनालीका कथामा पनि भावुक आदर्श पाइन्छ । यथार्थ जीवनलाई कल्पनाको रङ्ग चढाएर भावुक र नैतिक आदर्श प्रस्तुत गर्नु मैनालीको उद्देश्य देखिन्छ । आदर्शवादले पूर्णतामा जोड दिने हुनाले उनका कथा पनि एउटा मनोरम संसारको कल्पनामा रहेका हुन्छन् । जीवनप्रतिको घृणा र कुत्सित चरित्र चित्रणले मात्र मानव मस्तिष्क सन्तुष्ट रहन सक्तैन । आदर्शवादले जहिले सुकै पनि सत्यम्, शिवम् र

सुन्दरम्को लक्ष्य राखेको हुन्छ । त्यसैले मैनालीका कथाहरू पनि यही लक्ष्यतिर अभिमुख देखिन्छन् भनेर घिमिरेले टिप्पणी गरेका छन् ।

मैनालीले नेपाली समाजका दुःख, सुख, हाँसो, रोदन, क्रन्दन, आत्महत्या, पारिवारिक तनाव, गृहकलह, अशान्ति, अन्धविश्वास, रूढीपरम्पराको चित्रण यथार्थरूपमा गरेर पनि तिनमा स्वाभाविक आदर्शको परिपाक गराएका छन् । केही कथालाई छाडेर उनका कथा पढ्दा सामाजिक चित्रावली अगाडि झल्कन सक्तछ र तिनीहरूमा रहेको आदर्श पनि यथार्थ नै हो झैं प्रतीत हुन्छ । **नासो**की सुभद्रा र **शहीद**को वीरबहादुरको नैतिक आदर्श कति पनि असुहाउँदिलो छैन । यसै गरी **परालको आगो**मा पनि रमरम आदर्शको आभास पाइन्छ । यही आदर्शको आधार लिएर मैनाली नेपाली समाजका विविध परिवेशको मानाङ्कन प्रस्तुत गर्न सफल छन् - **नासो**, **शहीद**, **छिमेकी** र **परालको आगो** जस्ता कथाहरूमा भन्ने घिमिरेको निष्कर्ष छ ।

यसका साथै घिमिरेले मैनालीको आदर्शोन्मुख प्रवृत्तिको विवेचना उनका कथाका आधारमा गरेका छन् र हिन्दीका प्रेमचन्द्र र बङ्गालीका शरदचन्द्रसँग पनि तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन् ।

मीनाकुमारी रिसाल, **गुरुप्रसाद मैनालीका सामाजिक कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको अर्थसहित सङ्कलन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौं : रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पस, २०३९ फागुन ।

शोधनिर्देशक चूडामणी बन्धुको निर्देशनमा तयार पारिएको यस शोधपत्रमा ६९ पृष्ठ, ४ परिच्छेद र ४ ओटै परिशिष्ट रहेका छन् ।

यस शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय रहेको छ भने दोस्रो परिच्छेदमा गुरुप्रसाद मैनालीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतिÆव रहेको छ । तेस्रो परिच्छेदमा मैनालीका कृतिमा उखानटुक्काहरूको प्रयोग रहेको छ भने चौथो परिच्छेदमा उपसंहार र सिफारिस रहेको छ । त्यसैगरी परिशिष्ट 'क' मा मैनालीका कृतिहरू 'ख' मा मैनालीका कृतिमा प्रयुक्त उखानहरू 'ग' मा मैनालीका कृतिमा प्रयुक्त टुक्काहरू र 'घ' मा मैनालीका कृतिमा प्रयुक्त विशेष शब्दहरूको प्रयोग रहेको छ ।

यस शोधपत्रमा रिसालले मैनालीको सर्वस्व नै कथा हो अनि नेपाली कथाका श्रृङ्गार नै मैनाली हुन् - आफ्ना बेलाका र आफ्ना क्षेत्रका भनेकी छिन् । यस शोधको उद्देश्य नै मैनालीका कथाका शब्दहरू, उखान, टुक्का आदि केलाउनु भएकाले यहाँ उखान-टुक्का र विशेष स्थानमा प्रयुक्त विशेष शब्दहरूको विभिन्न दृष्टिकोणले विश्लेषण गरेर हेर्दा मैनालीका कथाहरू अत्यन्त उर्वर देखिएका छन् भनिएको छ । यहाँ **छिमेकी** कथामा आठ ओटा अर्थात् सबभन्दा बढी उखान छन् भने **कर्तव्य**मा एउटा पनि छैन भनिएको छ र प्रत्येक कथामा कस्तो अवस्थामा कुन ठाउँमा उखान टुक्का आदिको प्रयोग छ सोको विश्लेषणसहित देखाइएको छ ।

यस शोधपत्रमा मैनालीको भाषा अत्यन्त सरल सरस र नेपाली लोलीबोलीमा सुहाँउदो तथा साउँ अक्षर मात्र चिनेकाले पनि सजिलै बुझ्न र कथाको स्वाद लिनसक्ने भाषा शैली छ भन्ने श्रीमती रिसालको टिप्पणी छ । **दैवलाग्नु, परमेश्वरले थुकी छोड्नु, परलोक हुनु** जस्ता टुक्का नेपाली धार्मिक तथा सांस्कृतिक परम्पराका द्योतक हुन् भन्दै श्रीमती रिसालले मैनालीका कथा साहित्यका शब्दहरूले नेपाली मन मुटुलाई छामेका छन् भनेकी छिन् ।

मुकुन्द घिमिरे, **नासो कथा सङ्ग्रहको समाजशास्त्रीय अध्ययन,** स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुर : विश्वविद्यालय क्याम्पस, २०५८ ।

शोध निर्देशक प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठको निर्देशनमा तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा जम्मा १२० पृष्ठ र ५ परिच्छेद रहेका छन् । पहिलो परिच्छेदमा शोधपरिचय रहेको छ भने दोस्रो परिच्छेदमा साहित्यको समाजशास्त्रको सैद्धान्तिक रूपरेखा रहेको छ, जस अन्तर्गत साहित्यको समाजशास्त्रको पृष्ठभूमि, अर्थ र विभिन्न विद्वानहरूका मान्यता, सिद्धान्त तथा परिभाषा रहेका छन् ।

तेस्रो परिच्छेदमा ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यमा गुरुप्रसाद मैनालीका सामाजिक कथाहरू रहेका छन् । यस परिच्छेदमा १८२७-२०१९ सम्मका दुई शताब्दीको नेपाली कथाको इतिहासको सर्वेक्षण गरी सिङ्गो इतिहासमा नै मैनालीका कथाले सामाजिकता उद्घाटन गरेको चर्चा गरिएको छ । चौथो परिच्छेदमा गुरुप्रसाद मैनालीका कथाहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन रहेको छ । यहाँ सैद्धान्तिक मापदण्डसहित मैनालीका कथाहरू प्रजाति, युग र पर्यावरण, संस्कृति, कार्यकारण, विश्वदृष्टि, भाषा, अनुभूतिको संरचना, दोहोरो भूमिका आदिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ भने पाँचौं परिच्छेद यस शोधको उपसंहार रहेको छ ।

मैनालीले सामाजिक जीवनका सूक्ष्म विषयवस्तु र अझ नेपाली ग्रामीण समाजका मर्महरूलाई यथावत् रूपमा प्रस्तुत् गरेका छन् । मैनालीबाटै नेपाली कथाको क्षेत्रमा समाजशास्त्रको प्रवेश भएको पाइन्छ । उनी सामाजिक कथाकार भएका हुनाले समाज तथा जीवनको यथार्थसित व्यापक विविधतायुक्त तथा गतिशील समीपता उनका कथाहरूमा पाइन्छ । नेपाली समाजका विविधतायुक्त आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक अवस्थाहरूको सफल प्रस्तोताका रूपमा उनी एक सफल इतिहासकार तथा समाजशास्त्री झैं प्रतीत हुन्छन् । ठोस ऐतिहासिक स्थितिसित सुनिश्चित एवम् प्रामाणिक सामाजिक सन्दर्भ, वर्ग स्वतन्त्रताको चाहना, सामाजिक जागरणको आग्रह एवम्शोषित पीडित वर्गको सामाजिक दृष्टि झल्काउने कार्यमा मैनालीका कथाहरूको भूमिका महत्वपूर्ण देखिन आउँछ । प्रजातीय विशेषता, संस्कार तथा प्रवृत्तिगत रूपमा समाजका धेरै प्रवृत्तिहरूको प्रतिनिधित्व भएको पाइन्छ । यद्यपि जातिगत आधारबाट बाहुन, क्षेत्री, नेवार तथा अन्य नखुलेका जातजाति र दलित जातिको उपस्थिति कथामा गराइएको छ । संस्कारगत एवम् प्रवृत्तिगत रूपमा रूढीपरम्पराका पारखीहरू,

नवचेतनाका संवाहकहरू, शासक-शोषित वर्गका प्रतिनिधिहरूका आवाजहरूले प्रखर रूपमा प्रजातीय विशेषता जाहेर गर्न पुगेका देखिन्छन् । राष्ट्र, राष्ट्रियता आदिका दृष्टिकोणले मैनालीका कथाहरू कमजोर त छैनन् तापनि राष्ट्रियता सितै जोडिएको नेपालको राजनीतिक क्षेत्रलाई उनले त्यति ख्याल गरेका छैनन् । **शहीद** कथामा राजनीतिक आन्दोलनको झुल्कोसम्म देख्न पाइन्छ । **कर्तव्य**मा २००७ सालपछिको राजनीतिक वातावरणको सङ्केत भएको छ, तर राजनीतिक आवाजहरू पनि प्रजातीय विशेषताका रूपले सशक्त रूपमा समावेश गरिएको भए समाजशास्त्रको रूप अझ प्रबल हुने थियो भन्न सकिन्छ । समग्रमा मैनालीले नेपाली समाजकै प्रजाति र तिनका संस्कारहरूलाई प्रजातीय विशेषताका रूपमा लिएका छन् । त्यो पनि यथार्थ जीवनबाट यस अर्थमा उनको प्रजातीय चेतना सबल मान्नुपर्छ भन्ने घिमिरेको मत रहेको छ ।

यस शोधपत्रमा मैनालीले कथा लेख्न प्रारम्भ गरेको युग नेपालको राणाकालीन युग हो, जहाँ राजनीतिक तथा सामाजिक गतिविधि राणा परिवार भन्दा अन्य नागरिकका हकमा प्रतिबन्धित थिए । युगीन अभिव्यक्तिका दृष्टिले मैनालीका कथाहरू पनि समसामयिक मौलिक यथार्थतिर प्रवृत्त भएका देखिन्छन् भनिएको छ । मैनाली नेपाली ग्रामीण समाजका अध्येताका रूपमा त्यहाँ कुनै कारणवस हेपिएका, नियतिको सिकार भएका र आफ्नै प्रवन्ध अकौशलका कारण पछि परेका नेपाली जातिको कारुणिक पक्षमा बढी चासो राख्न पुगेकाले कथामा कारुणिक वातावरण सिर्जना हुनेगरी घटनाको चयन गरेका छन् भनिएको छ ।

संस्कृतिको अध्ययन गर्ने भरपर्दो क्षेत्र ग्रामीण समाज, अशिक्षित समुदाय तथा आदिवासी समाज हो । संस्कृतिको निरन्तरता र विविधताको भण्डार मानिने यस्तै क्षेत्र मैनालीका कथाको पनि विषय क्षेत्र भएकाले मैनाली एक ढङ्गले नेपाली सांस्कृतिक परम्पराका प्रवक्ता झै हुन पुगेका छन् । मैनाली हिन्दू धर्मावलम्बी भएकाले र त्यही संस्कृतिले उनको चेतना निर्माण भएकाले उनका कथामा पाप, धर्म, नीति, आदर्श आदि पाइन्छ । पुत्र नभए स्वर्ग नजाने, देवीदेउता रिसाए अनिष्ट हुने, हुचिल कराए, आकासबाट तारा खसे अनिष्टको संकेत मिल्ने, मृत्युसंस्कार भित्रका काजक्रिया, विवाहमा जन्तीजाने, खेतीवाली भित्र्याएर तीर्थव्रत गर्न धामजाने, गृहस्थजीवन, कानफट्टा जोगी, गुरुमुख भएका स्त्री आदिको समेत उल्लेख मैनालीका कथामा हुनाले नेपाली समाजको सांस्कृतिक विविधता प्रभावकारी रीतबाट प्रस्तुत भएको देखिन्छ भनी घिमिरेले आफ्नो शोध पत्रमा उल्लेख गरेका छन् ।

विश्वदृष्टिका आधारमा मैनालीका कथाहरू कमजोर छन् । कथामा नेपाली मौलिकता, ग्रामीण जीवन, धार्मिक परम्परा तथा मौलिक संस्कृति एवम्वातावरण लगायतका कतिपय पारिवारिक र कतिपय सामाजिक घटनाहरू टिपिएकाले विश्वदृष्टिको धारणाअनुसारका सार्वजनिक वा कुनै वर्ग, समुदाय विशेषका शाश्वत धारणा कथामा नआएर छरिएका, लुकेका निजी ढुकढुकीहरू समेत खोतल्ने प्रयत्न गरिएकाले विश्वचेतना, विश्वदृष्टि आदिभन्दा पनि स्थानीय जनजीवनका सूक्ष्म विचार, मान्यता आदि आएका छन् । नेपाली मानक भाषाको प्रयोग

गर्दै मैनालीले काव्यात्मक भाषाभन्दा व्यावहारिक भाषा, सरल शैलीको प्रयोग गरेका छन् । पात्रहरू भाषाका माध्यमबाट पनि जीवन्त देखिन्छन् । खासगरी वर्ग, जाति, संस्कार, उच्चारण व्यवस्था र सामाजिक आर्थिकस्तर चिनाउने गरी भाषाको प्रयोग गरिएको छ ।

मैनालीले **नासो** कथासङ्ग्रहका कथाहरूमा जुन समाजशास्त्रको उल्लेख गरेका छन् त्यो २०१० सालपूर्वको नेपालको समाजशास्त्रसित मिल्ने देखिन्छ । २०१० साल पूर्वको नेपाली समाज, अर्थव्यवस्था, चेतनास्तर, धर्म, परम्परा आदिसित कथामा प्रविष्ट यी पक्षहरू लिएर काव्यात्मक मूल्य तथा लेखकीय चेतनालाई पनि मध्यनजर राख्तै यी घटना, परम्परा, रीतिरिवाज, आर्थिक सांस्कृतिक नैतिक, धार्मिक आदि मूल्यहरूलाई एकै ठाउँमा राखियो भने त्यो नेपालको समाजशास्त्रका अध्येताका लागि पनि उपयोग हुने देखिन्छ । मैनालीका कथाहरूमा प्रविष्ट समाज शास्त्र तथा समकालीन नेपालको समाजशास्त्रका बीच समवेत सम्बन्ध पाइन्छ भन्ने घिमिरेको निष्कर्ष छ ।

दयाराम श्रेष्ठ, **नेपाली कथा र यथार्थवाद**, (शोधप्रबन्ध विद्यावारिधि), काठमाडौं : त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०३८ ।

'नेपाली कथा र यथार्थवादÚ शीर्षकको विद्यावारिधिको शोधप्रबन्ध दयाराम श्रेष्ठले शोधनिर्देशक प्रा. बालकृष्ण पोखरेलको निर्देशनमा वि.सं. २०३८ साल आषाढमा तयार पारेका हुन् । यस शोधप्रबन्धमा समग्र यथार्थवादी कथाकार, कथा र यथार्थवादको चर्चा गरिएको छ । यसै क्रममा **यथार्थवादी नेपाली कथाः पृष्ठभूमि र परम्परा** शीर्षकको **सामाजिक यथार्थवादी परम्परा** उपशीर्षकमा नेपाली कथामा सामाजिक यथार्थवादी परम्पराका अधिष्ठाता गुरुप्रसाद मैनाली हुन्, यद्यपि यिनीभन्दा अघि रूपनारायण सिंह, रुद्रराज पाण्डे, बालकृष्ण समका साथै चन्द्रलाल सिंह, हेमचन्द्र आचार्य आदिका कथाहरू प्रकाशित छन् । तापनि **नासो**को महŒव नै यथार्थवादी विषय र शैलीको कलात्मक प्रयोगमा छ । संरचनात्मक परिपुष्टता प्राप्ति भएको कथा यही **नासो** हो जसमा हिन्दीका कथाकार प्रेमचन्द्रको पहिलो कथा **सौत**को प्रभाव परेको पाइन्छ (पृ.१२७-२८) भन्दै श्रेष्ठले **नासो** पछि स्वयम् गुरुप्रसाद मैनालीकै **छिमेकी**, **प्रायश्चित**, **परालको आगो** र **बिदा** शीर्षकका कथाहरूले यथार्थवादको निकै सशक्त परम्परा स्थापित गरिसकेको देखिन्छ भनेका छन् (पृ. १२९) ।

त्यस्तै **नेपाली कथा र सामाजिक यथार्थवाद** अन्तरगत **सामाजिक यर्थाथवादी कथाहरू** शीर्षकमा अग्रपङ्तिमा नै गुरुप्रसाद मैनाली उपशीर्षक दिदै उनको चर्चा गरिएको छ । यस शोध प्रबन्धमा यथार्थवादी कथाकारका रूपमा गुरुप्रसाद मैनाली जीवन विषयक संदृष्टिको सन्धान गर्दा यिनी आदर्शोन्मुखी यथार्थवादी वर्गभित्र पर्दछन् । आफू यथार्थवादी भएर पनि आदर्शवादी उपयोगितालाई त्याग्न नसक्नाको कारणले गर्दा यिनको दृष्टिकोण वस्तुपरक भएर पनि आत्मपरक हुन पुगेको छ । जीवनको वस्तुपरक सत्य चिनाउनुमा मात्र यिनको उद्देश्य रहेको

छैन । जीवनलाई आध्यात्मिक वा नैतिक उच्चतामा पनि निरीक्षण गर्ने यिनको उद्देश्य रहेको छ । आदर्शोन्मुखी यथार्थवादी प्रवृत्तिले गर्दा यिनको जीवन विषयक दृष्टि कुनै एक मात्र विन्दुमा सीमित नरही विस्तार पाउन सक्षम भएको छ, अथवा यथार्थवाद आदर्शतर्फ र आदर्शवाद यथार्थतर्फ फैलिएर यिनका कथामा मानव जीवनका शाश्वत सत्यको विशिष्ट पक्षको उद्घाटन भएको छ भनिएको छ (पृ. १७४) ।

जीवन विषयक यथार्थवादी दृष्टि कथाकार मैनालीमा जति महŒवपूर्ण छ, त्यति नै महŒवपूर्ण यिनको आदर्शवादी पक्ष पनि छ । जीवन निराशावादी छ, तर त्यस निराशावादको समाधान पनि छ । यिनका **नासो**, **छिमेकी**, **शहीद**, **कर्तव्य** जस्ता कथाहरू निराशावादको समाधानका लागि आदर्शको प्रतिष्ठापनका निमित्त छन् । मानिस मानिसै भएर अनेक कमी, कमजोरी र तमोगुणका वशमा परे तापनि मानिसभित्र अन्ततः मानवता पनि हुन्छ । सुभद्रा, गुमाने, वीरवहादुर, मुरलीधर आदि पात्रमा यही मानवताका मूर्त र उच्च रूप पाइन्छन् । जीवनमा आध्यात्मिक सत्यको प्रतिष्ठापन गर्ने प्रयास मैनालीको छ । त्यसैले यिनका दृष्टिमा जीवनको नैतिक पक्ष प्रबल छ र त्यसैको स्थायी मूल्य पनि छ भन्ने टिप्पणी श्रेष्ठको रहेको छ । मैनालीका कथाहरू सामाजिक विषयवस्तुमै लेखिएका छन् । यो समाज मानवलोककै भएकाले मानव-समाजका यथार्थहरू नै उनले कथामा देखाएका छन् भन्दै श्रेष्ठले मैनालीका कथाको अर्थसापेक्ष अभिधात्मक छ भनेका छन् । वस्तुको सत्यनिष्ठ प्रस्तुतीकरणका लागि यही पद्धति नै उपयुक्त हुन्छ । उनले यथार्थलाई नाङ्गो यथार्थकै रूपमा चित्रण गर्नु यथार्थवादी कलाको उद्देश्य पनि हो भनेका छन् । कथाकार मैनालीको क्षेत्र समकालीन विषयवस्तु नै हो । वस्तुलाई जे जस्तो छ त्यस्तै रूपमा पुनः सिर्जन गर्ने यथार्थवादी लक्ष्य अनुसार यिनले काल्पनिक कथानकलाई पनि अभिधात्मक अर्थ-सापेक्षताबाट व्यवस्थापन गरेका छन् । सामाजिक दृश्यसँग प्रत्यक्ष साक्षात्कार गरेर मूलतः यिनले आफ्नो रुचिक्षेत्र चरित्र तथा समस्या दुवैलाई बनाएका छन् । भावना, भावुकता, कल्पनाको अभ्यास गर्नुभन्दा सामाजिक तथ्यलाई नाटकीकरण गर्नु यिनको सृजन क्षेत्र हुन गएको छ । समाजका मानक र स्थापित मूल्यको झलक दिएर रुग्ण र जीर्ण सामाजिक संरचनाको उत्थान हुनुपर्ने आदर्शवादी भावनामा गुरुप्रसाद मैनालीको यथार्थवाद आधारित छ । यिनी समग्रः वस्तुवादी नभएर अंशतः आत्मवादी पनि हुन् । यिनको शिल्पकारिता मूल क्षेत्रकै परिपोषण बनेको छ । यिनको शिल्प क्षेत्र गत्यात्मक हुनका साथै अनेक कोणबाट हेर्दा त्यस क्षेत्रले नेपाली कथाको इतिहास निर्माणलाई महŒवपूर्ण दिशा प्रदान गरेको देखिन्छ भन्दै **नासो** (१९९२) ले नेपाली साहित्यमा पहिलो आधुनिक कथाकार हुनाको श्रेय मैनालीलाई दिएको छ भन्ने उल्लेख श्रेष्ठले गरेका छन् (१८४ - १८५) ।

विजय सापकोटा, **काभ्रेली आधुनिक नेपाली कथाको सर्वेक्षण,** स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली शिक्षण समिति, त्रि.वि. २०६५ ।

यस शोधपत्रमा आधुनिक कथाको परम्परासँग काभ्रेपलान्चोक जिल्ला पनि जोडिएको छ । काभ्रेको कानपुर घर भएका गुरुप्रसाद मैनाली नै नेपाली आधुनिक कथाका प्रणेता हुन् भन्दै काभ्रेली कथाकारिताले आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भ गर्ने श्रेय पाएको छ भनिएको छ ।

आधुनिक कथाकारका कथा कृतिको सामान्य अध्ययन शीर्षकमा नेपालीकथा परम्पारमा आधुनिकता भिœयाउँदै सुरु भएको काभ्रेली कथाले अहिलेसम्म आइपुग्दा पछिल्लो नेपाली कथाका प्रवृत्तिहरूलाई आत्मसाथ गर्दै अघि बढिरहेको छ भन्दै पहिलो आधुनिक कथाका रूपमा वि.सं. १९९२ साल **शारदा** पत्रिकामा प्रकाशित **नासो** कथा नै काभ्रेली कथा लेखनको प्रारम्भ हो भनिएको छ । यस शोधपत्रमा गुरुप्रसाद मैनालीको चर्चा गर्दै **नासो** कथाको चर्चा गरिएको छ । मैनालीको **नासो** कथासङ्ग्रह (२०२०) का कथाले धेरै जसो सामाजिक-पारिवारिक यथार्थलाई प्रस्तुत गरेका छन् भन्दै **नासो** सङ्ग्रहका सबै कथाको विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

मैनालीलाई नेपाली जनजीवनका चोखा कथाकार हुन् भन्दै उनका कथामा तत्कालीन नेपाली समाज र जीवन सापेक्ष विषयवस्तु आएको छ भनिएको छ । तत्कालीन समयका सबल र दुर्बल पक्षलाई कथामा प्रस्तुत गर्ने कथाकार मैनालीका आफ्ना कथामा समाज सुधारको भावना प्रकट भएको छ । तर सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको आदर्शवादी किसिमको अन्त्य चाहना गर्ने प्रवृत्ति भएका कारण उनी पूर्णतः यथार्थवादी कथाकार बन्न नसकी आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकार बन्न पुगेका छन् भनिएको छ (पृ. ६२-६६) ।

वेदव्यास उपाध्याय, **नेपाली यात्रासाहित्यको प्रवृत्तिगत विश्लेषण र मूल्याङ्कन**, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, काठमाडौं : त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०६६ ।

यस शोधप्रबन्धमा वेदव्यास उपाध्यायले गुरुप्रसाद मैनालीलाई यात्रा साहित्यकारका ¿पमा चिनाएका छन् । मैनालीद्वारा ग्रन्थरूपमा लिखित 'श्री ५ मुमा बडामहारानी तीन धाम सवारीको दैनिक विवरण' को रचना वि.सं. १९८१ मा भए पनि यसको प्रकाशन २०५१ मा **उन्नयन** पत्रिकाको असोज-पुषसम्मको अङ्कमा भएको उपाध्यायले बताएका छन् । यस कृतिमा मैनालीले वि.सं. १९८१ पुष २८ गते देखि लिएर क्रमशः ऐ. फागुन ७ गते सम्मको सम्पूर्ण यात्रा अवधिको यात्रा विवरण संक्षिप्त रूपले दिनगत आधारमा विभिन्न उपशीर्षकमा विभाजित गरी दैनिकी शैलीमा प्रस्तुत गरेका छन् भन्दै उपाध्याय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा लिखित उक्त कृतिमा यात्राकारले सम्बद्ध यात्रास्थलहरूका बहुपक्षीय विशेषताहरूको अङ्कन गरेका छन् भन्दछन् । यात्रा वस्तुपरक वर्णनमा विशेष केन्द्रित भए तापनि यसमा मैनालीले यात्रागत सौन्दर्य एवम् निजात्मक राग र अनुभूतिलाई न्यून मात्रामा नै भए पनि कतिपय स्थलमा समावेश गरेका छन् भन्ने टिप्पणी गर्दै उपाध्यायले उदाहरणका रूपमा कृतिको केही अंश समेत प्रस्तुत गरेका छन् ।

परिच्छेद : पाँच

प्रकाशकीय, भूमिका र सम्पादकीयमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययन-विश्लेषणहरू

५.१ मैनालीका कृतिमा रहेका भूमिकाको अध्ययन तथा विश्लेषण

गुरुप्रसाद मैनाली, **नासो**, काठमाडौं : माधवप्रसाद मैनाली सत्रौं संस्करण, २०६२ ।

नासो कथा सङ्ग्रहको सम्पादन तथा भूमिका लेखन ताना शर्माले गरेका हुन् । यस सङ्ग्रहको भूमिकामा शर्मा नेपाली जनजीवनलाई असाध्य कलात्मकतासाथ मैनालीका कथाहरूले चित्रण गरेका छन् भन्दछन् । उहाँको आफ्नै विशेषता चाहिँ हामी पाउँछौं हाम्रा ग्रामीण जीवनका वेदनात्मक पक्षका चित्रणमा उहाँका सबैजसो कथाहरू विरह, शोक र पीडाका प्रतीकको रूपमा उभिएका छन् । यस सङ्ग्रहमा कुनै पनि कथा छैन जसले हाम्रो आँखामा आँशु नल्याओस् । यसरी नेपाली जीवनका साँचो पक्ष मैनालीका कथाहरूमा साकार भएर उठेको पाइन्छ । मानवताका तीव्रतम् अनुभूतिलाई यसरी कलात्मकतासाथ र प्रभावोत्पादक पाराले चित्रण गर्नसक्नु कथाकार मैनालीको अनुकरणीय सफलता हो भन्ने मत शर्माको रहेको छ ।

शर्मा भन्दछन् - नेपाली जीवनका अद्वितीय कलात्मक विश्लेषणकर्ताको रूपमा हामी मैनालीलाई पाउँछौं । साँच्चै भन्ने हो भने नेपाली गाउँले जीवनका चित्रणमा उहाँलाई उछिन्ने कथाकार आजसम्म जन्मेको छैन पनि ।

नासोमा प्रयोग भएको भाषा शुद्ध नेपाली छ । आज हिन्दीको अन्धानुकरण गर्नेहरूलाई यस सङ्ग्रहले राम्रो पाठ पढाउनेछ भन्ने टिप्पणी शर्माको रहेको छ ।

५.२ मैनालीका विषयमा लेखिएका पुस्तकका भूमिका तथा प्रकाशकीयमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययन विश्लेषणहरू

श्रीमती सुशीला भट्ट, **गुरुप्रसाद मैनाली : व्यक्ति र कृति**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० ।

यस कृतिको प्रकाशकीय अन्तर्गत नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानले प्रसिद्ध कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीको जन्मशताब्दीको अवसर पारेर उनीप्रतिको श्रद्धा-सुमनस्वरूप नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान गद्यविभागको आयोजनाअन्तर्गत निर्माण भएको प्रस्तुत ग्रन्थमा मैनालीजीको जीवनीका विविध पक्षको साथै उनका कथाहरूको विस्तृत विश्लेषण समाविष्ट छ । साथै यसमा उनका केही कथेतर कृतिहरू पनि समाविष्ट भएबाट मैनालीजीको साहित्यिक जीवनको साङ्गोपाङ्गो अध्ययनको निम्ति प्रस्तुत ग्रन्थ अत्यन्त उपयोगी हुनेछ भन्ने हाम्रो विश्वास छ । प्रस्तुत ग्रन्थ प्रकाशित गर्न पाएकोमा हामी हर्षित छौं तथा यसको निम्ति लेखिका श्रीमती सुशीला भट्टलाई धन्यवाद दिनु पनि हामी आफ्नो कर्तव्य ठान्दछौं भन्ने विचार व्यक्त गरिएको छ ।

५.३ पत्रपत्रिकाको सम्पादकीयमा गरिएका मैनालीसम्बन्धी अध्ययन विश्लेषणहरू

पूजा, मैनाली विशेषाङ्क, वर्ष ८, अङ्क ८, २०३८ ।

पूजाको वर्षभरिका कुराहरू अन्तर्गत सम्पादकीयको छैटौं अनुच्छेदमा ७३ औ लक्ष्मी जन्मजयन्तीको वर्षमा नेपाली कथा साहित्यका प्रख्यात कथाकार **गुरुप्रसाद मैनाली विशेषा** 'पूजा' मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित गरेका छौं । यस्ता प्रकारका नेपाली प्रतिभाहरूको आदर गर्ने

बानी पूजाले निरन्तरसम्म चलाउँदै लैजाने अठोट गरेको छ । आउँदो सफलता सहयोगी र समाजसेवीको हातमा सुम्पिइदिएका छौं भनिएको छ ।

समकालीन साहित्य, वर्ष १०, अङ्क ३, २०५७ ।

समकालीन साहित्यको सम्पादकीयमा सम्पादक सनत रेग्मीले नेपाली भाषा साहित्यको कथा विधामा आधुनिक शिल्प र विचारको प्रयोग गरेर आधुनिक नेपाली कथाको जग बसाउने कथा मनीषी गुरुप्रसाद मैनालीको शतवार्षिकी वर्ष (२०५७) मा उहाँको सम्झना हुनु स्वभाविक नै हो । उहाँको स्मृति र योगदानलाई सम्मान गर्दै यस वर्ष नेपाली कथा विधाको विकासमा केही ठोस कार्यक्रम हुनुपर्छ । 'अहिलेसम्म कथा विधामै केन्द्रित नेपाली कथा र कथाकारहरूका विषयमा विश्लेषणात्मक अध्ययन भएको पुस्तक हामीसँग छैन । हामीले यो एउटा काम गर्न सक्यौं भने पनि स्व. गुरुप्रसाद मैनालीप्रति साँचो अर्थमा श्रद्धाञ्जली हुनेछ' भनेका छन् र सम्पादकीयको छेउमा मैनालीको तस्विर पनि राखिएको छ ।

परिच्छेद : छ

शोधनिष्कर्ष

गुरुप्रसाद मैनालीसम्बन्धी अध्ययन परम्परा शीर्षकमा गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा जम्माजम्मी छ ओटा परिच्छेद रहेका छन् । यस शोध पत्रको पहिलो परिच्छेद शोध परिचयसँग सम्बन्धित छ भने छैटौंपरिच्छेद चाहिँ शोध निष्कर्षका रूपमा रहेको छ । यस शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेददेखि पाँचौं परिच्छेदसम्म गरिएका चर्चाहरूको निष्कर्ष तल प्रस्तुत गरिएको छ :

१. नेपाली साहित्यका उज्वल नक्षत्र गुरुप्रसाद मैनाली (१९५७-२०२८)ले नेपाली साहित्यका कथा, निबन्ध, हास्यव्यङ्ग्य, कविता, गजल आदि विभिन्न विधामा कलम चलाए पनि उनी कथा साहित्यमा प्रख्यात छन् । मैनाली नेपाली साहित्यको कथा विधालाई आधुनिकतामा पुऱ्याउने र अलौकिक र काल्पनिक लोकबाट यथार्थको धरातलमा टेकाउने साहित्यकार हुन् । मैनालीले नेपाली कथा साहित्यलाई विश्वसाहित्यको नजिक पुऱ्याउन उल्लेखनीय योगदान गरेको देखिन्छ । यिनले पाश्चात्य प्रभावबाट लेखिएका प्रेमचन्द्र र शरदचन्द्रका कथाबाट प्रभाव ग्रहण गरी त्यहाँ प्रचलित यथार्थवादलाई नेपालमा पनि भिœयाउने काम गरे । यो नै यिनको नेपाली साहित्यप्रतिको ठूलो र अविस्मरणीय योगदान हो । यी महान् स्रष्टाका बारेमा अध्ययन गर्ने विद्वानहरूले यिनका जीवनी, व्यक्तित्व र कृतिŒवका साथसाथै यिनले साहित्यका क्षेत्रमा गरेका उल्लेखनीय कार्य, यिनका प्रवृत्ति तथा नेपाली गद्य साहित्यमा यिनको योगदान समेतलाई विषय बनाई अध्ययन विश्लेषण गर्दै आएको पाइन्छ ।

२. गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा रचित **नासो** कथा १९९२ सालमा 'शारदाÚ पत्रिकामा प्रकाशित भए तापनि १९९५ सालमा सूर्यविक्रम ज्ञवालीद्वारा सम्पादित **कथाकुसुम** (मौलिक कथाहरूको सङ्गालो) मा मैनालीका दुईवटा कथा **परालको आगो र बिदा** प्रकाशित गर्दै उनका बारेमा ज्ञवालीले "गुरुप्रसाद मैनालीले नेपाली समाजको जो चित्र उपस्थित गरेका छन् । सो पढ्दा स्वर्गवासी प्रेमचन्द्रको स्मरण हुन्छ ।" भन्ने टिप्पणी गरेपछि मैनालीका विषयमा अध्ययन तथा चर्चा परिचर्चा गर्ने कार्य सुरु भएको पाइन्छ । यसरी ज्ञवालीबाट थालनी भएको अध्ययन परम्परा आजसम्म मैनालीका जीवनी, व्यक्तित्व र कृतिŒवका साथै नेपाली आख्यानमा मैनालीले पुऱ्याएको योगदानको अध्ययन गर्ने क्रम निकै सघनतापूर्वक सहजरूपमा अघि बढ्दै आएको छ । १९९५ देखि अहिलेसम्म मैनालीको कृति **नासो** कथा सङ्ग्रह र उनका प्रवृत्तिका बारेमा विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नो विचार प्रकट गर्दै आएका छन् । यी अध्ययनहरू पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर लेखनका रूपमा, विभिन्न विद्वानहरूद्वारा सम्पादित कथासङ्ग्रहका रूपमा, समालोचना सङ्ग्रहभित्रका लेखका रूपमा, कुनै ग्रन्थभित्र गरिएका आंशिक चर्चाका रूपमा, कुनै ग्रन्थ वा सङ्ग्रहको भूमिका तथा प्रकाशकीयका रूपमा र मैनालीकै विषयमा गरिएका शोधकार्यका रूपमा पनि देखिन्छन् । मैनालीका बारेमा लेखिएका यस्ता अधिकांश लेखहरू कुनै रचना विशेषमा र अझ कतिपय त रचनाको पनि विशेष पक्षमा केन्द्रित रही लेखिएका भए पनि केही ग्रन्थ लेखहरू भने उनको सम्पूर्ण व्यक्तित्व र कृतिŒवलाई समेट्ने गरी लेखिएका पनि पाइन्छन् ।

३. गुरुप्रसाद मैनालीका धेरै कथा कृतिहरू नभएकाले र यिनको एउटा मात्र कथा सङ्ग्रह प्रकाशित भएकाले मैनालीका बारेमा अध्ययन गर्ने विद्वानहरूले व्यक्तित्व र कृतिŒवमा केन्द्रित रहेर विभिन्न पुस्तकाकार कृतिहरूको प्रकाशन गरे तापनि मैनालीकै विषयमा केन्द्रित पुस्तकाकार कृतिका रूपमा एउटा मात्र कृति प्रकाशित भएको छ । त्यो हो सुशीला भट्टको **गुरुप्रसाद मैनालीः व्यक्ति र कृति** । यसै गरी मैनालीको कृति **नासो** कथासङ्ग्रहको परिचय दिने खालको एकमात्र पुस्तकाकार कृति हो शरदचन्द्र शर्माको **नासो कथा सङ्ग्रह**

एक परिचय । यो पुस्तक रत्नपुस्तक भण्डारबाट २०२५ सालमा प्रकाशित भएको सूचना सुशीला भट्टको **गुरुप्रसाद मैनालीः व्यक्ति र कृति**बाट प्राप्त भए तापनि यस पुस्तकलाई प्राप्त गर्न सकिएन । ५६ वटा कथा सङ्ग्रह, समालोचना सङ्ग्रह तथा समालोचकीय पुस्तकहरूमा कतै मैनालीका कृति सङ्ग्रह गरेर त कतै नगरी उनका कृतित्व र कथाकारिताको समालोचना गरिएको छ भने कतै उनको प्रासाङ्गिक रूपमा पनि चर्चा पाइन्छ ।

४ मैनालीका बारेमा अध्ययन गरिएका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा जम्मा ३७ ओटा लेख रहेका छन् । यी मध्ये केही प्रासङ्गिक रूपमा पनि आएका छन् । यसै गरी मैनालीसम्बन्धी स्नातकोत्तरीय शोधपत्र र विद्यावारिधीय शोधप्रबन्धका रूपमा पनि अध्ययन भएको पाइन्छ । उपलब्ध शोधपत्रलाई आधार मान्दा मैनालीका सम्बन्धमा पूरा भइसकेका स्नातकोत्तरीय शोध ४ ओटा र क्षेत्रीय सर्भेक्षणमा मैनाली पनि समावेश भएको १ ओटा रहेको छ भने विद्यावारिधीय शोधमा सम्पूर्ण यथार्थवादी कथाकारको सर्वेक्षणका क्रममा मैनाली पनि परेका छन् ।

यसरी मैनालीका बारेमा गरिएका विभिन्न अध्ययनहरूबाट अधिकांशले मैनालीको कृतित्वलाई छोएकै छन् भने नेपाली कथा साहित्यका पथप्रदर्शक मैनालीका सम्बन्धमा अनेक लेखक समालोचक, साहित्यप्रेमी, समीक्षक र अनुसन्धाताले संस्मरण, समालोचना, विश्लेषण, टिप्पणी, प्रंशसा र अनुसन्धान कार्यका रूपमा समेत कलम चलाएका पाइन्छन् । मैनालीका कृतिमा निहित विभिन्न पक्षका सन्दर्भमा लघुदेखि विद्यावारिधिसम्मको अनुसन्धान कार्य भएको पाइएको छ । यिनका सम्बन्धमा सामान्य उद्गार भएका छोटा छरिता लेखदेखि पुस्तकाकार सिङ्गा कृतिहरू पनि प्रकाशित भएका देखिन्छन् । आधुनिक नेपाली साहित्यकारहरूमा आख्यानका क्षेत्रमा बिर्सनै नमिल्ने मैनाली नेपाली कथा साहित्यका गहना हुन् । यिनका बारेमा अझ धेरै अध्ययन हुन सम्भव नै छ । यस शोधपत्रमा यथाशक्य रूपमा उपलब्ध तथा सम्भव भएसम्मका अध्ययनहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिए तापनि यस्ता विशिष्ट व्यक्तित्वका विषयमा गरिएका अध्ययनहरू यतिमात्र हुन् भन्ने दावी गर्नु युक्तिसङ्गत ठहर्दैन । नेपाल बाहिरका तथा नेपाल भित्रकै विभिन्न लेखक, संस्था, पत्रपत्रिका आदिले मैनालीका बारेमा गरेका कतिपय अध्ययनहरूलाई यहाँ समेट्न सकिएको छैन । मैनालीका बारेमा गरिएका जे-जति अध्ययन उपलब्ध हुन सके तिनैलाई समेटेर यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

पत्रपत्रिका सूची

अधिकारी, अच्युतरमण, "मैनालीबाट किन थोरै कथा लेखिए", **पूजा**, मैनाली विशेषाङ्क, वर्ष ८, अङ्क ८, (२०३८), पृ. १६-१८ ।

…………, “इतिहासका चक्रमा गुरुप्रसाद मैनाली”, **मधुपर्क**, वर्ष १३, अङ्क ११, (२०३०), पृ. १०-२० ।

…………, “कुलका सतपुत्रः गुरुप्रसाद मैनाली”, **स्मारिका**, मैनाली सेवा समाज संस्था, (२०५७), पृ. १९-२२ ।

अधिकारी, लक्ष्मीशरण, “ ‘परालको आगो’ कथाका मुख्य पात्र”, **कुञ्जिनी,** वर्ष १२, अङ्क ९, वि.सं. (२०६१/०६२), पृ. ६४-६६ ।

अर्याल, भैरव, “केही टिपोट कथागुरु गुरुप्रसाद मैनाली”, **मधुपर्क**, वर्ष १४, अङ्क २, (२०२८ जेठ, आषाढ), पृ. २२ - २९ ।

…………, “कथाकार मैनाली र आधुनिक नेपाली कथा”, **नौलो नेपाली**, वर्ष २, अङ्क २, (२०२८ जेठ, आषाढ), पृ. २१ - २३ ।

अर्याल, रामजीप्रसाद, “बालकृष्णसम कथाकारको रूपमा”, **मधुपर्क**, वर्ष, ८ अङ्क ६, (२०३२), पृ. ५५ - ६० ।

कँडेल, घनश्याम, “मैनाली युग सन्धिका कथाकार”, **रूपरेखा**, वर्ष १४, अङ्क ८, पूर्णाङ्क १५२, (२०३० पुस), पृ. १७-२३ ।

घिमिरे, मुकुन्द, “मैनालीको ‘नासो’ कथा समाजशास्त्रीय दृष्टिमा”, **कुञ्जिनी**, वर्ष ८, अङ्क, (वि.सं. २०५७), पृ. १४-१६ ।

घिमिरे, मुकुन्द, “गुरुप्रसाद मैनालीका कथा : छोटो विश्लेषण”, **गरिमा**, वर्ष २०, अङ्क ४, पूर्णाङ्क (२३२, २०५८ चैत), पृ. ४९-५८ ।

त्रिपाठी, वासुदेवी, “मैनालीको कथा-यात्रा र त्यसका पूर्वार्द्ध र उत्तरार्द्धको सामाजिक सन्दर्भ”, **पूजा**, मैनाली विशेषाङ्क, वर्ष ८, अङ्क ८, (२०३८), पृ. २९-४३ ।

दाहाल, खेम, “मैनालीको ‘बिदा’ कथामा समयको चित्रण : छोटो चिनारी”, **समकालीन साहित्य**, वर्ष १०, अङ्क ३, (२०५७), पृ. ३२-३४ ।

देवकोटा, सरिता, “कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली र विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला : तुलनात्मक अध्ययन”, **रजनी**, वर्ष २, अङ्क २, पूर्णाङ्क ३, (२०५३), पृ. ५८-६२ ।

न्यौपाने, केदार, “सरल शैलीका विशिष्ट कथाकार मैनाली”, **पूजा**, मैनाली विशेषाङ्क, वर्ष ८, अङ्क ८, (२०३८), पृ. १९-२२ ।

न्यौपाने, दैवज्ञराज, “कथाकार मैनाली र उनका प्रवृत्तिहरू”, **द्यौराली**, वर्ष ८, अङ्क ९, सं. (२०२८ पुस, माघ, फागुन), पृ. ६२-७० ।

पहाडी, श्री, “नेपाली कथा साहित्य : माथि एक विहङ्गम दृष्टि”, **रत्नश्री**, वर्ष २, अङ्क ४, (२०२१), पृ. ५८-८० ।

प्रधान, कृष्ण चन्द्र सिंह, “कथाकार मैनाली र उनको कथाको परिवेश”, **शुभकामना**, वर्ष १, अङ्क ३, (सम्वत् २०२८), पृ. ५-१४ ।

भट्ट, आनन्ददेव, “नेपाली कथा साहित्यको मोड कता ?”, **रत्नश्री**, वर्ष २, अङ्क २, (२०२१), पृ. ३-९ ।

भट्ट, भोजराज, “कथाकार मैनाली कस्ता कथाकार हुन् ?”, **मधुपर्क**, वर्ष २८, अङ्क ११, पूर्णाङ्क ३२२, (२०५२ चैत), पृ. ६१-६३ ।

भट्ट, सुशीला, “मैनाली-एक छोटो चर्चा”, **पूजा**, मैनाली विशेषाङ्क, वर्ष ८, अङ्क ८, (२०३८), पृ. ३-४/४४-४६ ।

..........., “गुरुप्रसाद मैनालीका कथाहरूमा नारी चरित्र”, **भारद्वाज**, वर्ष १, अङ्क २, (२०४० पुस-माघ), पृ. ९३-९६ ।

..........., “श्री गुरुप्रसाद मैनालीका दुई निबन्धहरू”, **समकालीन साहित्य**, मैनाली विशेष खण्ड, वर्ष १०, अङ्क ३, (२०५७), पृ. २२-२६ ।

भट्टराई, घटराज, “कथाकार मैनाली र उनका कथाहरू”, **गुनकेशरी**, प्रवेशांक (२०२९, आश्विन, कार्तिक, मार्ग), पृ. ७१-७६ ।

मल्ल, अच्युत 'तारा' सम्पा.) **प्रकाशपिण्ड**, प्रतिभा परिचय विशेषाङ्क, वर्ष ४, प्रकाश (१५, २०३१), परिशिष्ट पृ. ऊ ।

राकेश, रामदयाल, “गुरुप्रसाद मैनालीको कथाशिल्प”, **समकालीन साहित्य**, मैनाली विशेष खण्ड, वर्ष १०, अङ्क ३, (२०५७), पृ. २७-३१ ।

रिमाल, वासु यात्री), “आधुनिक नेपाली कथा जन्माउने देशकाल परिस्थिति”, **विदेह**, वर्ष ६, अङ्क १, (२०३६), पृ. ३५-४५ ।

रेग्मी, मधुसुदन, “मैनालीको 'कर्तव्य' कथामा पाइने पुस्ताद्वयको द्वन्द्व”, **कुञ्जिनी**, वर्ष १०, अङ्क ७, (वि.सं. २०५९), पृ. ३२-३४ ।

रेग्मी, मुरारिप्रसाद, “चिताको ज्वाला : एक मनोविश्लेषण”, **समकालीन साहित्य**, मैनाली विशेष खण्ड, वर्ष १०, अङ्क ३, (२०५७), पृ. १९-२१ ।

विरोचन, “नासो समीक्षा”, **रूपरेखा**, वर्ष ५, अङ्क १, पूर्णाङ्क ३७, (२०२१ जेठ), पृ. ७५ ।

शर्मा, केशव, “सामाजिक-यथार्थवादी कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली”, **कुञ्जिनी**, वर्ष ८, अङ्क ५, (२०५७), पृ. ८३-८५ ।

शर्मा, मोहनराज, “मैनाली र उनका कथा”, **विचार**, वर्ष १, अङ्क १, (२०२९), पृ. १८-२२ ।

श्रेष्ठ, दयाराम, “ज्ञवाली र नेपाली कथा साहित्यका तीन प्रसंग”, **मधुपर्क**, वर्ष १८, अङ्क १०, (२०४२ फागुन), पृ. ४८-५३ ।

..........., “कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली”, **समकालीन साहितय**, मैनाली विशेष खण्ड, वर्ष १०, अङ्क ३, (२०५७), पृ. १०-१२ ।

..........., “चन्द्रवदन कथाको वस्तुविश्लेषण”, **रश्मि**, वर्ष १, अङ्क ३, (२०४० माघ, फागुन, चैत), पृ. ५०-५५ ।

सत्याल, शिव (‘पीठ’), “मैनालीको कथामा नारी पात्र”, **गोर्खापत्र**, २०३१ असार, आठ गते, शनिबार) ।

सुवेदी, केशव, “कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली र उनको ‘कर्तव्य’ कथा”, **रजनी**, वर्ष २, अङ्क १, पूर्णाङ्क २, (सम्वत् २०५३ वैशाख), पृ. २८-३० ।

सेनानी, माथरामानसिंह, “सदाबहार कथाका अमर स्रष्टा”, **समकालीन साहित्य**, मैनाली विशेष खण्ड, वर्ष १०, अङ्क ३, (२०५७), पृ. ३५-४१ ।

पुस्तक सूची

अर्याल, भैरव (सम्पा.), **साझा कथा**, न.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५५ ।

अवस्थी, महादेव (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग २**, दो.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६५ ।

आचार्य, नरहरि र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग १**, न.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६७ ।

उपाध्याय, (भीमकान्त), **सरसर्ती पढ्दा**, गौहाटी : नयाँ घुम्ती प्रकाशन, सन् १९८३ ।

गौतम, देवीप्रसाद (सम्पा.), **नेपाली कथा**, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, २०५४ ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, **सान्दर्भिक समालोचना**, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन, २०५७ ।

घिमिरे, रघु, **सृजना र दृष्टि**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५१ ।

चापागाइँ, नरेन्द्र, **केहि कृति : केहि प्रतिकृति**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०३८ ।

जोशी, कुमारबहादुर, **विकीर्ण चिन्तन**, दो.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५० ।

जोशी, ताराप्रसाद (सम्पा.), **नेपाली कथा सङ्ग्रह भाग १**, काठमाडौं : मोहन प्रसाद, २०४९ ।

जोशी, रत्नध्वज, **आधुनिक नेपाली साहित्यको झलक**, चौ.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५० ।

…………, **नेपाली कथाको कथा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०२५ ।

…………, **साहित्यचिन्तन**, काठमाडौं : सहयोगी प्रकाशन, २०३२ ।

…………, **साहित्य समीक्षा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०२५ ।

ज्ञवाली, सूर्यविक्रम (सम्पा.) **कथा कुसुम**, पाँ.सं., दार्जीलिङ : नेपाली साहित्य सम्मेलन, सन् १९६९ ।

(ढकाल, भूपति कमल), **केही कृतिको विवेचना र अभ्यास मूलक नेपाली**, स्याङ्जा : श्रीमती अम्बिका ढकाल, २०४० ।

तिमसिना, डिल्लीराम र माधव भँडारी, **हाम्रो साहित्य र साहित्यकारहरू**, दो.सं., फिदिम : प्रेमजनक पुस्तकालय, २०२२ ।

त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.), **नेपाली साहित्य शृङ्खला भाग १**, काठमाडौं : एकताबुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स, २०५२ ।

…………, **विचरण**, काठमाडौं : भानु प्रकाशन, २०२८ ।

दाहाल, दुर्गा प्रसाद सम्पा.), **नेपाली गद्य र नाटक**, दो.सं. काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एड डिस्ट्रिब्यूर्स, २०६६ ।

दहाल, रामप्रसाद, **सिङ्गो नेपाली भाषा, साहित्यको इतिहास र साहित्यकारहरूको परिचय**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५४ ।

नेपाल, घनश्याम, **नेपाली साहित्यको परिचयात्मक इतिहास**, सिलगढी : नेपाली साहित्य प्रचार समिति, सन् १९९१ ।

न्यौपाने, केदार, **समीक्षा सुमन**, काठमाडौं : आगमन प्रकाशन, २०६२ कार्तिक ।

पराजुली, ठाकुर र अन्य (सम्पा.), **सबैको नेपाली**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६७ ।

पोखरेल, भानुभक्त, **साहित्यिक अनुशिलन**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०३५ ।

प्रधान, कुमार, **नेपाली साहित्यका इतिहास**, दिल्ली : भारती प्रिन्टर्स, सन् १९९१ ।

प्रधान, (कृष्णचन्द्रसिंह सम्पा.), **साझा समालोचना**, पाँ.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५८ ।

प्रधान, प्रतापचन्द्र, **नेपाली कथावलोकन**, दार्जीलिङ : दिया प्रकाशन, २०४० ।

बराल, इश्वर (सम्पा.), **झ्यालबाट**, छै.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५३ ।

बराल, ऋषिराज र कृष्णप्रसाद घिमिरे (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग ३**, चौ.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६५ ।

भट्ट, सुशीला, **गुरुप्रसाद मैनाली : व्यक्ति र कृति**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० ।

भट्टराई, घट्टराज, **नेपाली लेखक कोश**, काठमाडौं : लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा प्रतिष्टान, २०५६ ।

…………, **नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक रूपरेखा**, चावहिल : सृष्टि प्रकाशन, २०५५ ।

…………, **नेपाली साहित्यको परिचय कोश**, काठमाडौं : नेसलन रिचर्स एसोसिएट्स्, २०५१ ।

…………, **प्रतिभै प्रतिभा र नेपाली साहित्य**, दो.सं., काठमाडौ : एकता बुक्स डिष्ट्रिव्युटर्स प्रा.लि., २०५१ ।

भट्टराई, जयदेव (सम्पा.), **साहित्यकार परिचय र अभिव्यक्ति**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५४ ।

भट्टराई, बदरीनाथ (सम्पा.), **नेपाली गद्य सङ्ग्रह प्रथम भाग**, काठमाडौं : नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति, २०१४ ।

मिश्र, डिल्लीराम, **नेपाली प्रतिभा र पुरस्कार**, काठमाडौं : श्रीमती शर्मिला मिश्र, २०५० ।

मैनाली, गुरुप्रसाद, **नासो**, स.सं., काठमाडौं : माधवप्रसाद मैनाली, २०६२ ।

मैनाली, राजेन्द्र र अन्य (सम्पा.), **मैनाली वंशावली**, काठमाडौं : मैनाली समाज सेवा संस्था, २०६३ ।

रिमाल, वासु (यात्री), **अट्ठाइस कथा**, दो.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०४९ ।

…………, **केही साहित्यिक चिन्तनहरू**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०३२ ।

रेग्मी, चूडामणि, **वाइस समालोचना**, झापा : जुही प्रकाशन, २०५७ चैत ।

रेग्मी, मुरारीप्रसाद, **मनोवैज्ञानिक अनुसन्धानात्मक समालोचना**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०३८ ।

शर्मा, केदारप्रसाद र राजेन्द्रप्रसाद पौड्याल (सम्पा.), **चौधनेपाली कथाकारका कथा**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५४ ।

शर्मा, गोपीकृष्ण र रामप्रसाद दाहाल, **केही कथा उपन्यास केही कविता-काव्य**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०४९ ।

शर्मा, ताना, **घोत्ल्याइहरू**, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, सन् १९६४ ।

…………, **नेपाली साहित्यको इतिहास**, चौ.सं., काठमाडौं : अक्षर प्रकाशन, २०५६ ।

शर्मा, मोहनराज, **कथाको विकास प्रक्रिया**, दो.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०४० ।

…………, **नेपालीका केही आधुनिक साहित्यकार**, काठमाडौं : सहयोगी प्रेस, २०४० ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल, **शोधविधि**, ते.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६२ ।

शर्मा, मोहनराज र राजेन्द्र सुवेदी, **समसामयिक साझा कथा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०४१ ।

शर्मा, हरिप्रसाद, **कथाको सिद्धान्त र विवेचना**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५९ ।

श्रेष्ठ, दयाराम (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग ४**, दो.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६० ।

............, **नेपाली साहित्यका केही पृष्ठ**, दो.सं., ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०४१ ।

सत्याल, शिवप्रसाद (पीठ), **समालोचनाहरू**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४५ ।

सुवेदी, राजेन्द्र (सम्पा.), **स्नातकोत्तर नेपाली कथा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५१ ।

शोधपत्र सूची

उपाध्याय, वेदव्यास, **नेपाली यात्रासाहित्यको प्रवृत्तिगत विश्लेषण र मूल्याङ्कन**, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०६६ ।

घिमिरे, मुकुन्द, **नासो कथासङ्ग्रहको समाजशास्त्रीय अध्ययन**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०५८ ।

घिमिरे, वासुदेव, **कथाकार मैनालीमा पाइने आदर्शोन्मुख यथार्थवाद**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०३७ ।

नोजू, हारु हितो, **गुरुप्रसाद मैनाली र उनका सामाजिक कथाहरू**, अप्रकाशित स्नातक शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०४७ ।

रिसाल, मीनाकुमारी, **गुरुप्रसाद मैनालीका सामाजिक कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको अर्थसहित सङ्कलन**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, रत्नराज्य क्याम्पस, २०३९ ।

श्रेष्ठ, दयाराम, **नेपाली कथा र यथार्थवाद**, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०३८ ।

सापकोटा, विजय, **काभ्रेली आधुनिक नेपाली कथाको सर्वेक्षण**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०३५ ।

सेवा, चन्द्रबहादुर, **सामाजिक कथाकार श्री गुरुप्रसाद मैनाली**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०३१ ।